

İBN HALDUN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DİNE UZAK ÖLÜME YAKIN:
DEHŞET YÖNETİMİ KURAMI BAĞLAMINDA
TÜRKİYE'DE DİNE UZAK İNSANLARIN
ÖLÜM VE HAYAT ALGISI

ZEYNEP KÜBRA KILIÇ

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. ÖNDER KÜÇÜKURAL

İSTANBUL, 2024

İBN HALDUN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DİNE UZAK ÖLÜME YAKIN:
DEHŞET YÖNETİMİ KURAMI BAĞLAMINDA
TÜRKİYE'DE DİNE UZAK İNSANLARIN
ÖLÜM VE HAYAT ALGISI

ZEYNEP KÜBRA KILIÇ

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. ÖNDER KÜÇÜKURAL

İSTANBUL, 2024

TEZ ONAY SAYFASI

Bu tez tarafımızca okunmuş olup kapsam ve nitelik açısından, Din Bilimleri alanında yüksek lisans alabilmek için yeterli olduğuna karar verilmiştir.

Tez Jürisi Üyeleri

Unvan – Ad Soyad

Kanaati

İmza

_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____

Bu tezin İbn Haldun Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tarafından konulan tüm standartlara uygun şekilde yazıldığı teyit edilmiştir.

Teslim Tarihi

Mühür/İmza

AKADEMİK DÜRÜSTLÜK BEYANI

Bu çalışmada yer alan tüm bilgilerin akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak toplanıp sunulduğunu, söz konusu kurallar ve ilkelerin zorunlu kıldığı çerçevede, çalışmada özgün olmayan tüm bilgi ve belgelere, alıntılama standartlarına uygun olarak referans verilmiş olduğunu beyan ederim.

Adı Soyadı: Zeynep Kübra Kılıç

İmza:

ÖZ

DİNE UZAK ÖLÜME YAKIN:DEHŞET YÖNETİMİ KURAMI BAĞLAMINDA TÜRKİYE’DE DİNE UZAK İNSANLARIN ÖLÜM VE HAYAT ALGISI

Kılıç, Zeynep Kübra

Din Bilimleri Yüksek Lisans

Öğrenci Numarası: 204016007

Open Researcher and Contributor ID (ORC-ID): 0000-0001-6982-8605

Ulusal Tez Merkezi Referans Numarası: 10633317

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Önder Küçükural

Haziran 2024, 83 Sayfa

Paradigmalar içi ölüm ve hayat algısı, karşılıklı olarak birbirini şekillendiren iki unsurdur. Dinler müntesiplerine hayatı anlamlandırma ve ölüm ile ilgili fikir ve davranış kalıpları sunar. Çoğunluğu Müslüman olan Türkiye’de dine uzak insanların ölüm ve hayatı nasıl anlamlandırıdığı merak konusudur. Bu bağlamda bu çalışmada Dehşet Yönetimi Kuramı çerçevesinde Türkiye’de dine uzak bireylerin hayatı ve ölümü nasıl anlamlandırıdığı; ölüm algısı, zorlu durumlarla başa çıkma stratejileri ve hayat amacı başlıkları çerçevesinde incelenmektedir. Türkiye’nin yedi bölgesinin yedi şehrinden (Ankara, Antalya, Gaziantep, İstanbul, İzmir, Samsun, Van) onar kişi ile yarı yapılandırılmış mülakatlar yapılmış, veri Atlas-ti programında kodlanarak söylem analizine tabi tutulmuştur. Elde ettiğimiz bulgular çerçevesinde Türkiye’de dine uzak insanların ölüm anlayışlarında dört (mutlak son, bilinemez, umursamamak ve alternatif görüşler), başa çıkmada beş (telkin/rasyonalizasyon, dua, yaşanan olaya/ana odaklanma, kabullenme ve bir dünya yaratma) ve hayatın anlamına dair üç (yok, bireysel, toplumsal) ana desenin ortaya çıktığı görülmüştür. Bu üç başlığın birbiri ile ilişkisi bağlamında katılımcılar söylemleri bakımından kozmik kazazedeler, uçaktaki ateistler, fularlılar ve adanmışlar olarak dört kısma ayrılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dehşet Yönetimi Kuramı, Dine Uzak, Hayat, Ölüm, Türkiye.

ABSTRACT

FAR FROM RELIGION, CLOSE TO DEATH: NON-RELIGIOUS PEOPLE'S DEATH AND LIFE PERCEPTION IN TURKEY IN THE CONTEXT OF TERROR MANAGEMENT THEORY

Kılıç, Zeynep Kübra

MA in Religious Studies

Student ID: 204016007

Open Researcher and Contributor ID (ORC-ID): 0000-0001-6982-8605

National Thesis Center Reference Number: 10633317

Thesis Supervisor: Assoc. Prof. Önder Küçükural

June 2024, 83 Pages

The perception of death and life within paradigms are two elements that mutually shape each other. Religions offer their followers ideas and behavioral patterns regarding making sense of life and death. It is a matter of curiosity how people who are far from religion in Turkey, where the majority are Muslim, make sense of death and life. In this context, this study examines how religiously distant individuals in Turkey make sense of life and death within the framework of Terror Management Theory, under the headings of perception of death, strategies for coping with difficult situations, and purpose of life. Semi-structured interviews were conducted with ten people from seven cities in seven regions of Turkey (Ankara, Antalya, Gaziantep, İstanbul, İzmir, Samsun, Van), and the data was coded in the Atlas-ti program and subjected to discourse analysis. Within the framework of our findings, people who are far from religion in Turkey have four views on death (absolute end, unknowable, not important, and alternative views), five on coping (suggestion/rationalization, prayer, focusing on the moment, acceptance, creating own world) and three on the meaning of life (none, individual, social) it was observed that the main pattern emerged. In the context of the relationship between these three topics, the participants are divided into four groups regarding their discourses: cosmic survivors, atheists on the plane, highbrows, and devotees.

Keywords: Death, Far from Religion, Life, Non-Religion, Terror Management Theory, Türkiye.

İTHAF

Dünyanın özgürlerine...

TEŞEKKÜR

Bu araştırma için beni yönlendiren, karşılaştığım zorlukları bilgi ve tecrübesi ile aşmamda yardımcı olan değerli Danışman Hocam Doç. Dr. Önder Küçükural'a teşekkürlerimi sunarım. Tezimin teorik çerçevesinin oluşturmamda yardımcı olan değerli hocam Doç. Dr. Kenan Sevinç'e, teşekkür ederim.

Tezimin gerçekleşmesinde 125K878 numaralı, Türkiye'de La-Dini İnançlar ve Pratikler: Değişen Toplumsal Yapıda Din Dışı Arayışlar isimli proje ile maddi destek sağlayan TÜBİTAK'a teşekkür ederim.

Tezimin her aşamasında beni yalnız bırakmayan; araştırma ve okuma sevgisi aşılayan babama, zorlu süreçlerde merhametiyle sarıp sarmalayan anneme ve motivasyon kaynağım biricik kardeşime sevgi ve saygılarımı sunarım.

Zeynep Kübra Kılıç
İSTANBUL, 2024

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iv
ABSTRACT	v
İTHAF	vi
TEŞEKKÜR	vii
İÇİNDEKİLER	viii
SEMBOLLER VE KISALTMALAR LİSTESİ	x
BÖLÜM I GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırma Konusu ve Araştırma Soruları	3
1.2. Çalışmanın Ana Hatları	4
BÖLÜM II ARAŞTIRMANIN GENEL ÇERÇEVESİ	8
2.1. Ölüme Dair Tartışmalar.....	8
2.2. Dehşet Yönetimi Kuramı.....	15
2.3. Türkiye Bağlamında Dehşet Yönetimi Kuramı.....	17
2.4. Dine Uzak.....	20
2.5. Yöntem	21
BÖLÜM III BULGULAR VE TARTIŞMA	25
3.1. Karanlık Oda: Ölüm	26
3.1.1. Mutlak Yok Oluş	34
3.1.2. Bilinemez.....	38
3.1.3. Umursamamak.....	40
3.1.4. Alternatif Görüşler	41
3.2. Başa Çıkma.....	44
3.2.1. Rasyonelleştirme ve Telkin	47
3.2.2. Dua	51
3.2.3. Yaşanan Olaya/Ana Odaklanma	54
3.2.4. Kabullenme	56

3.2.5. Kendi Dünyasını Kurma.....	58
3.3. Hayatın Anlamı	62
3.3.1. Hayatın Anlamı Yoktur	64
3.3.2. Bireysel Anlamlar.....	67
3.3.3. Toplumsal Fayda	70
3.4. Tartışma.....	72
BÖLÜM IV SONUÇ	74
REFERANSLAR.....	77
EKLER.....	82
EK A.....	82
ÖZGEÇMİŞ.....	83

SEMBOLLER VE KISALTMALAR LİSTESİ

Ank.	Ankara
Ant.	Antalya
DYK	Dehşet Yönetimi Kuramı
E	Erkek
Gaz.	Gaziantep
İzm.	İzmir
İst.	İstanbul
K	Kadın
Sam.	Samsun

BÖLÜM I

GİRİŞ

Türkiye’de korona pandemisi; Sağlık Bakanı Fahrettin Koca’nın, 1 Nisan 2020’de vakaların tüm Türkiye’ye yayıldığını açıklamasıyla başladı. Okullar öncelikle 3 hafta sonrasında 1,5 yıl süre ile kapalı kaldı. Bu durum üniversite eğitimi için şehir dışında olan benim ve kardeşimin aile evimize döneceğimiz manasına geliyordu. Aynı zamanda 2020 yılında Ramazan ayı 24 Nisan’da başladı. Ben, uzun zaman sonra Ramazan ayını birlikte geçirme fırsatı bulabildiğimiz için ortak bir okuma programı yapmanın faydalı olabileceğini düşünerek, Gazali’nin İhya-ı Ulum’ed-din eserini okumayı teklif ettim. İlk 15 gün kısa pasajlar okuyarak üzerinde tartıştık. Bu arada hepimiz; kardeşimin oruç tutmadığının, namaz kılmadığının ve dini duygulardan uzaklaştığının farkındaydık. Ancak kendisi bir açıklama yapmadığı için bu durum üzerine konuşmuyorduk. Yine bir akşam okuma yapmak için toplandığımızda anne-babam kardeşime bir problem olup olmadığını, dini pratikleri neden yerine getirmediğini sordu. Uzun ısrarlar sonucunda kardeşim artık inanmadığını, bu durumun uzun süredir bu şekilde olduğunu ancak bizi kaybetmek istemediği için açıklamaktan çekindiğini söyledi. Anne-babam, kardeşimin inanmayışını derin bir üzüntü ile ancak anlayışla karşıladı. Kalan 15 gün kardeşimin soruları ile bizim cevaplarımızı tartışmaya karar verdik. Ramazan ayı bittiğinde biz Allah’a inanmaya devam ettik, kardeşim de dünyanın çoklu evren kuramı ile bağlantılı olarak tesadüf üzere oluştuğuna inanmaya devam etti.

Kardeşimin inanmadığını bize açıklama süreci bu seyrde ilerlerken, Türkiye’de dinden uzaklaşma meselesi dini hassasiyeti olan insanların gündeminde önemli bir yer teşkil etmeye başladı. Gençlerin deist olduğuna dair popüler mecralarda spekülasyonlar yapılırken Kelam dersleri veren ilahiyatçı-yazar Talha Hakan Alp’in twitter’da inanç durumuna dair yaptığı açıklama¹ ile şiddetli tartışmalar başladı.

¹ Alp’in “Zorunlu açıklama” başlığıyla paylaştığı tweet dizininde halihazırdaki fikirlerini şu şekilde açıklıyordu: “Tanrı’ya inanıyorum ama onu tanımlayabilecek, hakkında O şöyledir, böyledir diyecek

Bunlar yaşanırken pandemiden sonraki ilk okul döneminde “Türkiye’de La-Dini İnançlar ve Pratikler: Değişen Toplumsal Yapıda Din Dışı Arayışlar” başlıklı TÜBİTAK 1001 projesine bursiyer alınacağı ilanını gördüm. Başvurup kabul aldım ve bu tez çalışmasını adı geçen proje kapsamında yazıyorum.

Korona pandemisi ile başlayan süreci 6 Şubat depremi takip etti, ben bu satırları yazarken İsrail’in Gazze’ye yönelik saldırıları devam ediyor(04.01.2024). Son üç yıl Türkiye ve dünya için sürekli ölümle yüzleşilen uzun bir süreç oldu. Tüm bu olaylar süresince ve genel olarak dindarlar; başa çıkmak için olayları imtihana, Allah’a bağlayan söylemler kullandı. Dinin bu süreçte olaylara bir açıklama ve anlam yüklemek, müntesiplerini bir araya getirip insanların psikolojik ve toplumsal dirençlerini artırmak gibi işlevlerini yerine getirdiğini gözlemledim. Depremden sonra annemle konuşurken “İnanmayanlar nasıl sabrediyor, ben inanmasam sabredemezdim.” demişti. İnançlı insanların günlük olaylara, felaketlere ve ölüme karşı kullandığı birçok strateji, düşünme kalıbı, teselli din tarafından üretilmiş gibi görünüyor. Dindarlar haksızlığa uğradıkları zaman haklarını öbür tarafta alabileceğini düşünebiliyor. Örneğin dedem ticari olarak birçok kayıp yaşamış bir insandı. Dünyevi kayıplarından bahsedildiğinde kendisinin öte dünyaya birikim yaptığını söylerdi. Çok sevdiği bir yakınını kaybeden arkadaşım arabada iç geçirerek sordu “Peki ya inanmayanlar ne yapıyor birini kaybedince?” Hangi konuyu çalıştığımı unutacak kadar kendi acısına yoğunlaşmıştı.

Ölüm insanlığın yüzleştiği ve anlamaya çalıştığı, çok uzun zamandır insanlığın zihnini meşgul eden konulardan biridir. Ölüm ve yaşam madalyonun iki yüzü gibidir. Ölüm konusunu önemseme yahut göz ardı etme, nasıl bir ölüm ve sonrasında tahayyül edildiği; insanların hayatlarını nasıl şekillendirdiğini etkiler. Dinler ve dünya görüşleri ölümü anlamak adına çeşitli görüş ve pratikler ortaya koymuştur. Dinlerin ölüm hakkında bir anlayış ortaya koymaları ve hayatı da buna göre şekillendirmeleri, inanan insanlara hazır cevaplar; bir inanış ve davranışlar bütünü sunar. Doğan bebek için ilk andan başlayan ritüeller, ölene kadar ve ölüm anında da inananlara belirli cevaplar

hiçbir kesin inanç ve fikrim yok. Din ve peygamber inancı hakkında da sorgulamalarım sürüyor.” (Tweet dizinine Alp’in profil sayfasından ulaşamamakla birlikte birçok haber sayfasında bulunmaktadır.

verir. Ölen kişinin gittiği, beklediği yer ve sonrası hakkında tanımlar, öldükten sonra yapılması gerekenler bilinir. Her adımın olması gerektiği şekil, kaçınılması gerekenler ve yasın tutulma tarzı bellidir. İnsanın ölüm gibi büyük kayıplarla yüzleştiği ve genellikle şok halinde olduğu bu zamanlarda belirli bir söylenilecekler ve yapılacaklar listesi olması işi kolaylaştırabilir. Bu cevapların değeri, gerçekliği ve işlevini gerçekleştirip gerçekleştirmediği de tartışmaya açık olsa da inananlar için bir zihin konforu oluşturduğu söylenebilir. İçine pandemi, deprem ve toplu katliamlar sığın son dört yılda (2020-2024) çevremdeki Müslümanların felaket ve zorlu olayları Allah’a ve imtihana bağladığını gözlemledim. Din bu süreçte onlara olayların neden olduğunu açıklıyor, karşılığının öte dünyada alınacağına dair teselli sunuyordu. Deprem bölgesinde en sık duyduğum cümleler Allah’tan geldi, alan da o veren de minvalindeki cümlelerdi. Peki dini denkleminden çıkaran dine uzak bireyler zorlu olaylarla nasıl başa çıkar? Ölümü ve hayatı nasıl anlamlandırır? Bu noktada dine uzak insanların ölümü nasıl karşıladığı, ölümle ve hayatın zorluklarıyla yüzleşirken ne tür stratejiler kullandıkları merak konusudur. Bu tez en en genel anlamda dine uzak insanların ölümü ve buna bağlı olarak hayatı nasıl anlamlandırdığını araştırma konusu yapacaktır.

1.1. Araştırma Konusu ve Araştırma Soruları

Dine uzak insanların ölümle ilişkisini merak ederken Dehşet Yönetimi Kuramı’nı (Kuram veya DYK)² okudum. Kuram ölüm ve yaşam arasındaki bağın açıklanması temelinde şekillenen bir kuram olmasından ötürü aklımda dolaşan birbirinden bağımsız gibi görünen soruları birbirine bağladı ve araştırmama bir zemin teşkil etti. Kuram insanın temel eylem motivasyonunun ölüm olduğunu iddia ederek bireylerin ölüm anlayışları ile hayat görüşlerini ilişkilendirmektedir. Kuramın temel hipotezlerinden biri insanın ölümden dehşete düştüğü ikincisi ise literal ve sembolik olarak ölümsüzlük arayışı içinde olduğudur. Bazı sembolik ölümsüzlük arama stratejileri kendi ölümünün ardından var olacak sanat eseri bırakma, çocuk sahibi olma ya da bir hayat görüşüne mensup olmadır. Bir hayat görüşüne/dine mensup olarak ölümün rahatsız edici nefesinden iki şekilde uzaklaşmış olunur. İlki kendimizi değerli, bir bütünün önemli bir parçası hissederek benlik saygımızı artırırız. İkinci olarak ise

² Metnin geri kalanında Dehşet Yönetimi Kuramı, söyleme kolaylaştırmak amacıyla kuram ya da DYK şeklinde kısaltılacaktır.

ölümümüzden sonra da devam eden bir bütünün parçası olarak sembolik varlığımızı sürdürmüş oluruz (Greenberg vd., 1986; Solomon vd., 2015). Bu çalışmada Kuram, Türkiye kültüründe yetişmiş; Türkiye’de doğup büyümüş ve hala Türkiye’de olan dine uzak bireylerin söylemlerini analiz etmede kullanılacaktır. Ölüm dehşetinden kaçmak için kuvvetli stratejilerden biri olan dini inançlara uzak olan insanlar bu dehşetle nasıl başa çıkıyorlar? Bu durumu nasıl ifade ediyorlar? Gerçekten böyle bir dehşete düşme durumundan bahsediyorlar mı? Kurama göre dinden uzak insanların ya ölüm dehşetine düşmüş olmaları ya da bir hayat görüşüne tabi olarak, çocuk sahibi olarak yahut başka kişisel başa çıkma mekanizmaları ile ölüm korkusuyla mücadele ediyor olmaları beklenir. Bu tür kalıcılık içeren stratejiler kullanıyorlar mı?

Kısacası DYK (Solomon vd., 2015) bağlamında Türkiye’de dine uzak insanlar ölümü, şu üç alt soru çerçevesinde nasıl anlamlandırmaktadır?

- i. Türkiye’de dinden uzak olan insanlar ölüm dehşetine teorinin ileri sürdüğü gibi kapılıyorlar mı? Ölümü nasıl algılıyorlar?
- ii. Dine uzak bireyler ölümle nasıl yüzleşiyorlar ve ne tür başa çıkma stratejileri benimsiyorlar?
- iii. Türkiye’deki dinden uzak olan insanlar ölüm bahsinin geçtiği konuşmalarda hayatı nasıl anlamlandırdıklarını anlatıyorlar?

1.2. Çalışmanın Ana Hatları

Giriş bölümünün ardından Araştırmanın Genel Çerçevesi bölümünde öncelikle Ölümle Dair Tartışmalar başlığı altında ölüm ile ilgili literatür çalışmalarını inceledim. DYK’yı açıklayıp Türkiye’de Müslüman bir arkaplanda kuramı kullanma konusunu ve dine uzak kavramını tartıştım. Ardından bu çalışmanın yöntemini açıkladım.

Bulgular ve Tartışma bölümünde sahada ulaştığım sonuçları analiz edip sınıflandırarak sundum. Öncelikle Karanlık Oda Ölüm bölümünde, katılımcılarımızın öne çıkan dört ana desende belirttiği fikirleri açıkladım. Ölümün mutlak bir son olduğu genel ve yaygın kanaattir. Ancak ölüm konusunun bilinemez olduğunu düşünerek agnostik fikir belirten, ölüm konusunu umursamadığını ifade eden, ve kimi başka dini ya da spiritüel akımlardan etkilenecek ölüm konusuna has olarak alternatif görüş bildiren katılımcılarımız bulunmaktadır. Yaygın kanaatin ölümün mutlak bir son olduğu

olması ve bunu belirtirken katılımcıların genellikle sakin bir kabullenışten bahsetmeleri DYK ile tam olarak örtüşmüyor görünmektedir. Ölüm dehşetinin bilinçaltı olduğu, kişilerin bu yöndeki söylemlerinin doğruyu yansıtmayacağı iddia edilebilir. Ancak bu iddia herhangi başka bir konuda da yapılabilir. Örneğin ben hayat sevincinin bu dünyanın özü olduğunu ve insanların bilinçsiz bir şekilde de olsa ölene kadar her an yaşamak istedikleri ve bu yüzden kültürleri oluşturduklarını iddia edebilirim. Yani kuramda ölüm konulan yere yaşam sevincini koyabilir, bu durumun bilinçaltı olduğunu iddia edebilirim. DYK bugüne kadar birçok farklı konuda ve ülkede çalışılmış büyük oranda desteklenmiş bir kuramdır. Böyle bir kuramın ortaya atılması insanın davranış ve motivasyon modellerini açıklanması için önem arz etmektedir ancak kişilerin kendileri ile ilgili söylediklerinin de dikkate alınması gerekmektedir. Bu noktada bu çalışmanın katılımcılarının ölüm hakkındaki en yaygın söylemi ölümün mutlak bir yokoluş olduğu ve bunun doğal bir süreç olduğu için kabul edilmesi gerektiğidir.

Bulgular ve Tartışma bölümünün ikinci başlığı olan Başa Çıkma konusunda rasyonelleştirme/telkin, yaşanan olaya/ana odaklanma, kabullenme ve kendi dünyasını kurma desenleri ön plana çıkmaktadır. Kurama göre bireyler ölüm dehşeti ile başa çıkmak için kalıcılık içeren stratejilerin peşine düşerler (Örnek olarak çocuk sahibi olmak ve sanat eseri üretmek gibi) (Solomon vd., 2015). Ancak yaptığımız görüşmeler çerçevesinde kişilerin kalıcılığı temel motivasyon olarak hedeflediği gözlemlenmemiştir. Sanatla derin bağ kuran ve sanatın hayatında dindarların hayatının dinin tuttuğu yeri tuttuğunu ifade eden Gaziantep katılımcılarımızdan Mehmet Kerim dahi sanat eseri üretmekten ziyade tüketmektedir. Kimi katılımcılarımızın çocuğu olmakla birlikte görüşmeler esnasında sürekli onların ayrı bir birey olduğu, kendi görüşlerini geliştirme haklarının bulunduğu belirtilerek katılımcılarımızın fikirlerini devam ettirip ettirmemelerinin önemsiz olduğunu ifade ettiler.

Bulgular ve Tartışma bölümünün üçüncü başlığı olan Hayatım Anlamı konusunda ortaya çıkan desenler hayatın anlamının olmadığı, bireysel bazı anlamlarının olduğu ya da toplumsal bazı faydaların hedeflendiğidir. Yine katılımcılarımız hayatın anlamından bahsederken kendilerinden sonraya kalma ya da kalıcı olma gibi konseptlerden ziyade bireysel olarak hayatı anlamlandırdıklarını ifade etmişlerdir.

Katılımcılarımızın bir kısmı topluma fayda sağlamayı da hedeflemektedir. Ortaya çıkan yaygın görüş ise hayatın aşkın bir anlamının olmadığı insanın da diğer canlılar gibi bu dünyaya geldiği ve bir gün öleceğidir. Bu inançtan kabullenişle bahsedilmektedir.

Sonuç olarak hayatın anlamı, ölüm algısı ve başa çıkma bölümlerinde katılımcılarımızın dile getirdiği söylemlerin birbiriyle ilişkisi bağlamında koordinat düzleminde noktaların yoğunlaştığı dört alan ortaya çıkmaktadır. Bu dört alanda fikir izlerini şu şekilde adlandırmak mümkündür: Kozmik kazazedeler³, uçaktaki ateistler, fularlılar ve adanmışlar.

Kozmik kazazedeler pozitif bilimi ölümü-hayatı anlamlandırmada ve zorlu olaylarla başa çıkmada merkeze koyarlar. Ölüm insan için de diğer canlılar için geldiği manadadır. İnsan tesadüf ile meydana gelen dünyanın üzerindeki diğer birçok canlıdan biridir. Aşkın bir manası yoktur. İnsana üst manalar atfetmek türcülükle ilişkilendirilir. Katılımcılarımızın söylemleri genellikle bu sınıflandırmanın altına düşmektedir.

Uçaktaki ateistler teorik olarak çoğunlukla kozmik kazazedelerle hemfikir olmakla birlikte dua gibi dini bazı başa çıkma mekanizmalarını kullanmayı sürdüren kişilerdir.

Fularlılar kendilerine bir dünya kuran kişilerdir. Sanat, edebiyat, felsefe ya da bisiklet gibi bir aktiviteyi neredeyse bir dindarın hayatındaki din gibi hayatlarının merkezine alır, hayatı anlamlandırma ve baş etme gibi ihtiyaçlarını bu aktiviteler üzerinden tanımlarlar. Mesela büyük bir kayıp yaşadığında bisiklet sürme rutini oluşturmak ya da yazarların ve kitap kahramanlarının yanında olduğunu hayal etmek gibi.

Adanmışlar ise toplumsal fayda yahut bireysel bir anlam bulup bu anlam için yaşayan kişilerdir.

³ Bu isimlendirmede Kemal Sayar'ın 17 Ağustos 2022 tarihindeki bir tweetinden alıntı yapılmıştır: “Tam bir canlılık, ‘Niçin buradayım?’ sorusunun kılavuzluğunu kabul etmek demektir.” Kozmik bir kazazede miyim, yoksa beni aşan, benimle sınırlı olmayan bir ülküye mi bağlıyım? Niçin buradayım? (Sayar, 2022)

Sonuç kısmında ulaşılan bulgulara yer vermenin yanısıra bu çalışmanın sınırlılıklarından ve bu bulgulara ulaşılmasına sebep olabilecek kimi unsurlardan bahsettim. Bu çalışmanın araştırma alanıma mütevazı bir katkı sunmasını umarım.

BÖLÜM II

ARAŞTIRMANIN GENEL ÇERÇEVESİ

2.1. Ölüme Dair Tartışmalar

Ölüme ilgili akademik çalışmalar hukuk, tıp, felsefe, psikoloji ve sosyoloji gibi birçok alanı kapsar. Ben bu çalışmada dinden uzak insanların ölüm anlayışları üzerine yoğunlaşacağım. Ölüm de dine uzak olma durumu da akademik olarak son zamanlarda çalışmaların arttığı alanlardır. İnançsızlık ve dine uzaklık; genellikle dindarlığın başka fenomenler üzerindeki etkisinin ölçülmesi için kontrol grubu olarak kullanılmıştır. Çalışmaların azlığı nedeniyle odağımı biraz genişleterek alanıma yakın çalışmaları da taradım. Bu bakımdan çalışma alanım din bilimleri, sosyoloji ve psikolojinin kesişiminde yoğunlaşmaktadır. Bu bağlamda ölüm hakkında sosyal bilimlerde yapılan çalışmaları şu şekilde sınıflandırmak mümkündür:

- i. Ölüm Algısı: Bu başlık altında ölümün kendisi hakkında yapılan çalışmaları inceledim.
- ii. Ölümle yüzleşme: Bu başlık altında ölüm kaygısı, başa çıkma stratejileri gibi insanların ölümle yüzleştikindeki tepkileri hakkındaki çalışmaları inceledim.
 - a. Kendi ölümü
 - b. Sevdiklerinin ölümü
 - c. Mesleki Sebeplerle: Hemşire, polis, doktor vb.
- iii. Ölüm Etiği: Bu başlık altında intihar, kürtaj, ötenazi gibi faili olan ölümlerin ahlakiliği ilgili çalışmaları değerlendirdim.
- iv. Ölüm Sonrası: Bu başlık altında ahiret benzeri ölümden sonrasına dair inançlarla ilgili olan çalışmaları inceledim.
- v. Ölüm Ritüelleri: Bu başlık altında ölümden sonra bedene ne yapılacağı ve ölünün anılmasına dair yapılan çalışmaları konu edindim.

Aşağıda bu sınıflandırma kimi örnekler verilerek açıklanacaktır:

Ölüm algısının sadece inanç ve inançsızlık düzleminde değil yaşadığımız çağın özelliklerinin değişmesi ile hepimiz için değiştiği iddia edilebilir. Erbuğ'a göre geleneksel toplumlarda ölüm hayatın doğal bir parçası iken, modern toplumlarda tıbbın gelişmesi ile istenmeyen, savaşılmaması gereken bir olgu olarak görülmeye başlanmıştır (Erbuğ, 2021, s. 8). Bu etkinin hem dindarlar hem de dine mesafeli kişiler üzerinde görüldüğü söylenebilir.

Çoban ve Erdem'e göre de ölüm modern insan için asla başına gelmemesi gereken, ne kadar ertelenirse o kadar iyi olacağı düşünülen bir uğursuzluk olarak görülmektedir. Bundan dolayı günümüzde insanlar modern tıpla iç içe geçmiş bir hayatı seçmiş durumdadır. Çünkü modern tıbbi ölüme karşı bir kalkan olarak görmektedirler. Modern dönemde ölüm kurumsallaşmıştır. İnsana kendi evi ve yatağından ziyade hastane odalarında gelmekte ve ölüm kağıdı ile resmileşmektedir (Çoban & Erdem, 2021, s. 323).

Akalın *Ölümün ve Ölmenin Sosyolojisi Üzerine Kuramsal Bir Çalışma* isimli 2006 tarihli yüksek lisans çalışmasında ölüm algısını sosyolojik bağlamda açıkladıktan sonra ölüme çağdaş yaklaşımları ele almıştır. Bu bağlamda ölümlü inkar, medikal teoriler (hastanede ölmek), medikososyal çalışmalar (ölmenin beş evresi, üç evresi ve Glaser ve Strauss'un farkındalık teorsisi), hospiz hareketi ve yoksunluk teorilerini incelemiştir (Akalın, 2006).

Ölüm olgusunun Türk-İslam ve batı kültürlerinde nasıl algılandığını ele alan öncü çalışmalardan biri de Faruk Karaca'nın *Ölümlü İlgili Davranış Örüntüleri Açısından Modern Batı ve Türk-İslam Kültürü* isimli makalesidir. 55 kişi ile yapılan serbest mülakatlar çerçevesinde, kültürlerdeki örf ve atasözlerine de değinerek iki kültürün ölüm algısına bakışı değerlendirilmiştir; günümüz batı kültüründe ölüm kaçınılan bir olgu iken Türk-İslam kültüründe hayatın bir parçası olarak algılandığı belirtilmiştir (Karaca, 1999).

Bir olgunun çocuklara nasıl aktarıldığı çoğu zaman yetişkinlerin olguyu nasıl algıladığı ve aktarılması gerektiğini düşündüğünü göstermesi açısından önemlidir.

Sermin Yıldız'ın 2021 yılına ait "Ateist ve İnançlı Yetişkinlerin Çocuklarına Ölüm Kavramını Anlatma Biçimlerinin İncelenmesi" isimli yüksek lisans tezinde Türkiye'deki 4-9 yaşları arasında çocuğu olan ateist ve inançlı 12'ser kişi ile yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile yapılmıştır. İnançlı ve Ateist katılımcıların büyük çoğunluğu ölüm kavramının çocuklara anlatılması görüşünü benimsediğini belirtmiş, ölümün somut örnekler üzerinden anlatılması gerektiğini ifade etmiştir (S. Yıldız, 2021).

Hökelekli 1992'de Bursa'da 7 meslek kolundan 378 kişi ile ölümle ilgili tutumlar ve dini davranış üzerine anket yapmıştır. Katılımcıların çoğu inançlı olsa da 6 kişi inanç konusunda şüpheleri olduğunu belirtmiştir ve bu 6 şüpheli kişinin 5'inin ölümün varlığını bastırma yoluyla unutmaya eylemi içerisinde oldukları müşahade edilmiştir (Hökelekli, 1992, s. 67).

Yıldız *Ölüm Kaygısı ve Dindarlık* isimli kitabında Türkiye'deki üniversite öğrencileri ile yaptığı 555 kişinin katıldığı çalışmada dindarlık ve ölüm kaygısı arasında karşılıklı olarak dindarlığın ölüm kaygısını; ölüm kaygısının dindarlığı artırdığına ulaşmıştır (M. Yıldız, 2014).

Ölümle ilgili çalışmaların yoğunlaştığı diğer bir konu **ölümle yüzleşmektir**. Kişinin kendi ölümü ile yüzleşmesi birçok duyguyu içeren karmaşık bir bütün olarak görünse de alandaki çalışmalar genellikle kaygı ve korku üzerine yoğunlaşmaktadır. Dindarlık ve ölüm ile ilgili çalışmalarda da dindarlık derecesi ile ölüm korkusu arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların yoğunlukta olduğu iddia edilebilir (Alparslan, 2022; Çakmak, 2022; McMordie, 1981).

Bu bağlamda Hristiyan, Müslüman ve dine uzak kişilerin katılımcı olduğu bir araştırmaya göre ölüm kaygısı en az Hristiyanlarda, ardından dine uzak bireylerde ve en çok Müslümanlarda görülmektedir. Ölüm sonrasına dair inancın ölüm kaygısını azalttığı düşünülmesine rağmen Müslümanlarda ölüm kaygısının yüksek olmasının nedeni olarak ölümden sonra cennette mi cehennemde mi olacaklarına dair belirsizlikten doğan kaygı neden olarak gösterilmiştir (Morris & Mcadie, 2009, s. 119).

Ölüm sonrasına adaptasyon ve dindarlık ilişkisini inceleyen bir başka araştırmada dini inançların başa çıkmadaki etkisini görmek amacıyla 55-80 yaş aralığında 100 kişi ile görüşülmüştür. Dindar ve dine uzak bireyler sınıf, yaşam stresleri ve stres veren etkenlere tepkileri bakımından karşılaştırılmıştır. Dindarlar ve dine uzak olanlar arasında adaptasyon ve başa çıkma düzeylerinde 12 ölçüte göre anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Cinsiyetin etkisi de göz ardı edilebilir düzeydedir. Yüksek stres yaşayan alt sınıf yaşlıların adaptasyon ve başa çıkma düzeylerinin en yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Yazarlar bunun yaşam boyu stresli olaylarla başa çıkmadaki tecrübeden kaynaklanabileceğini düşünmektedir (Koenig vd., 1989). Bu konuda yapılan meta analizlerde çok dindarlıkla dine uzaklığın iki uç olduğu yelpazede, çok dindarlar ile dine uzakların ölümden en az korkan gruplar olduğu, iki uç arasında kalan kararsızların ise daha çok korktukları gözlenmiştir (Jong & Halberstadt, 2017). Bazılarına göre ise ölüm korkusu dindarlaşma nedenidir. İnsanlar ölümden o kadar korkar ki dindarlaşır ve bu durum ölümden korkmayacakları noktaya kadar devam eder (Jong vd., 2013). Koenig'in yaptığı çalışmaya göre ölüm konusunda olduğu gibi hastaneye yatma, tekrar yatırılmaya ihtiyaç duyma ve hayatta kalma ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki gözlenememiştir. Araştırmaya 1011 kişi katılmıştır ve yaş ortalaması 65'tir (Koenig, 1996).

Dindarlığın ölüm kaygısıyla baş etmede hayatı anlamlandırma, kabullenme ve anlamlı ilişkiler kurup devam ettirmeye katkısı nedeniyle pozitif etkisinin olduğunun tespit edildiği araştırmalar da mevcuttur ve yaygın iddia da bu yöndedir (Bektaşoğlu Üzer, 2019). Bu konuda tek etkenin dindarlık olmadığı kişisel özellikler, sınıf, milliyet (Ayten, 2009), ve yaş (Bektaşoğlu Üzer, 2019) gibi birçok etkenin insanların ölüm konusundaki tutumlarını etkileyebileceği görülmektedir.

İnsanların kendi ölümleri ile yüzleştigi çalışmaların yanısıra **sevdiklerinin ölümleri ile** yüzleştikleri çalışmalar da yapılmıştır. Said Sami tarafından 2019 yılında yapılan *Travmatik Kayıp (Ölümler) Sonrasında Dini İnanç Sahibi Olan ve Olmayan Bireylerin Ölüme, Yasa ve Sonrasında Yaşanan Sürece Dair Tutumlarının Karşılaştırılması (Nitel Bir Araştırma)* isimli yüksek lisans çalışması, 7 ateist 7 inançlı 14 kişi ile yarı yapılandırılmış mülakat şeklinde yapılmıştır. Bu çalışmada ölüm, ölüme ilişkin tepkiler, travmatik kayıp gibi kavramlar açıklanmış, araştırmaya katılanlar betimlenmiş son olarak da araştırma bulguları karşılaştırılmalı bir şekilde sunulmuştur.

Bir yakının ölümü karşısında ağlamak, şok olmak, donup kalmak gibi tepkilerin ortak olduğu görülmüştür. İki taraf da ölene yakınlığın, kayıp şeklinin ve kayıp zamanının yas tepkileri üzerinde etkili olduğunu belirtmiştir. İnançlı katılımcılar dini başa çıkma yöntemlerini kullanırken, inançsızların sosyal çevre ve kaybı ifade ederek durumla başa çıkmayı denedikleri görülmüştür. İnançsız katılımcılar ahiret inancından ötürü dindarların yasla başa çıkmada daha şanslı olduklarını belirtmişlerdir. Ateist katılımcıların ölümü kesinlikle yok oluş olarak gördükleri, travmatik kayıp yaşamalarının bunda bir değişikliğe neden olmadığı gözlemlenmiştir. Mezarlık ziyareti yapmadıkları, yapmayı da anlamsız buldukları gözlemlenmiştir. Rüyaları tamamen bilinçaltının göstergesi olarak görüp anlam yüklememektedirler. Ateistlere yas döneminde çevrelerindeki dindar kişilerden destek alıp almadıkları sorulduğunda 4'ü inanç fark etmeksizin destek aldıklarını, 3'ü ise dindar yakınlarının yeterli desteği vermediklerini belirtmiştir. Dindarların atesitleri teselli ederken sadece başın sağ olsun diyerek geçiştirdiklerini, inançlı birilerinin yakınları vefat ettiğinde olduğu gibi acıyı paylaşmadıklarını düşündüklerini ifade etmişlerdir. 5 kişi dindar yakınlarının dini tören ve ritüellerine katıldığını belirtmiştir. Bu kişilerden 3'ü bu durumu ölen yakınlarına saygıdan formalite icabı yaptıklarını ifade etmişlerdir. 2'si ise hiçbir dini törene katılmamıştır (Sami, 2019).

Ölümle yüzleşme konusunda yapılan çalışmaların yoğunlaştığı bir diğer alan **mesleki sebeplerle** ölümle sık karşılaşan bireylerin ölüme nasıl yaklaştıkları ve ölüm karşısındaki tutumlarıdır. Yoğun bakımda çalışan hemşirelerin ölümü doğal olarak kabul ettikleri (Yılmaz & Vermişli, 2015), ölüm kaygısı yaşayan hemşirelerin ölmekte olan hastalara bakım vermekten kaçınabildikleri görülmüştür (Sahin, 2016). İlk kez ölümle karşılaşan çalışanların korku ve üzüntü hissedebildiği, ölümü doğal olarak kabul eden hemşirelerin büyük çoğunluğunun 11-16 yıldır hizmet verdiği görülmüştür (Menekli, 2014). Bir diğer çalışmada ise polis, pilot, itfaiyeci, muhasebeci, sınıf öğretmeni ve psikologdan oluşan farklı meslek gruplarında kişiler karşılaştırılmış; yüksek ölüm riski olan mesleklerde çalışanlarda (pilot, polis ve itfaiyeci) daha düşük ölüm kaygısı belirlenmiştir (Eke, 2003; akt.Karakuş vd., 2012, s. 64).

İntihar, ötenazi gibi **ölüm etiği** ile ilgili çalışmalar da Ağıkaya din ve intihar ilişkisini ele aldığı makalesinde inaçlı olmanın tek başına intihara karşı bir koruyuculuğunun olmadığını ancak günlük hayatta etkin bir dindarlığın intihara karşı koruyucu

olabileceğini belirtmiştir. İntihar girişiminde bulunmuş 24 kişi ile yapılan görüşmelerden çoğunluğun dini inanca sahip olduğu görülmüştür (Ağılkaya, 2010, s. 182).

Şen; idam, kürtaj ve ötenazi konularını yaşam hakkının bağlamında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin verdiği kararlar özelinde değerlendirmiş ve yaşam hakkının pozitif ve negatif boyutlarıyla birlikte gerçek anlamına kavuşturulmasının devletin görevi olduğu sonucuna varmıştır (Şen, 2015).

Ölüm sonrasına dair inanç ile ilgili yapılan bir çalışmada, Çek Cumhuriyeti’nde dine uzak ailelerde yetişen 12-16 yaş arasında 17 ergen ile yarı yapılandırılmış mülakatlar yapılmıştır. Bu görüşmelere göre ailelerinden kültürel olarak alınan metafizik bilgiler olmamasına karşın çocukların spiritüel inançları olduğu gözlemlenmiştir. %65’i tanrı olmasa bile “bizden üstün bir şey” olduğuna inandıklarını söylemiştir. Tanrıya inanmasalar da ölümden sonrasına inandıkları, cenneti spa yahut bulutlar arasında bir yer olarak tahayyül ettikleri gözlemlenmiştir. 8 kişi cennete inandığını söylerken bunların içinden 4 kişi cehenneme inanmadığını, insanların yaşarken yeterince acı çektiğini düşündüklerini belirtmiştir. Onlara göre hata yapan insanların cennetleri daha kötü olacaktır. Katılımcılardan 3’ü ölümden sonra herhangi bir şeyin olmadığını düşündüklerini belirtmiştir. Bir katılımcı eskiden reenkarnasyona inandığını şu an ise cennete inandığını çünkü öteki türlü tamamen karanlık başka hiçbir şey, sadece son olduğunu düşündüğünü belirtmiştir. İki kişi yakınlarının vefatından ve cenaze törenlerinden sonra ahiret inancına sahip olmaya başladıklarını belirtmiştir. Fikirlerinin oluşmasında ailelerinden çok sosyal medyanın etkili olduğunu belirtmişlerdir (Klúzová Kráčmarová vd., 2018).

Yeşilyurt ve Taşdelen ahiret inancının; insanın fitratına uyumunu sağlaması, yaşama ümidi vermesi, yaşamını kolaylaştırması, adalet duygusunu tatmin ederek kötülükleri önlemesi, hayata anlam katması, sorumluluk duygusunu geliştirmesi bakımından faydalı olduğunu belirtmektedir (Yeşilyurt & Taşdelen, 2012).

Ölümle ilgili bir diğer araştırma konusu **ölüm ritüelleridir**. *Modernleşme Sürecinde Doğum, Sünnet, Evlilik ve Ölüm Adetlerinde Değişmeler Bingöl İli Solhan İlçesi Örneği* isimli Adil Öger tarafından yapılan yüksek lisans tezinde modernleşmenin

etkisiyle ölüm kültürünün nasıl değiştiği incelenmiştir. Araştırmada 35 yaş altı, 35 ile 65 yaş arası ve 65 yaş üstü birer kuşak olarak sınıflandırılmıştır. Eskiden insanların hastanelerde değil evlerinde öldükleri üç kuşak tarafından da belirtilmiştir, büyük kuşaklar bu durumun dini vecibelerin yerine getirilmesini engellemesi nedeniyle üzüntü ile ifade etmişlerdir. Hastaların hastanede ölmesi, orda yıkanıp getirilmesi ve ardından doğrudan mezarlıkta defnedilmesi ölümün insanların hayatından uzaklaşmasına neden olmuştur. Taziyeler evlerde değil taziye evlerinde yapılmaktadır. Eskiden yasa saygıdan yapılacak eğlence ve düğünler ertelenirken artık buna dikkat edilmediği katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Eskiden taziyelere geniş ailelerin tüm fertleri giderken şimdi çekirdek aileden bazı kişilerin geldiği ifade edilmiştir (Öger, 2021, ss. 198-231). İslami cenaze defin uygulaması olduğu gibi devam etmekle birlikte etrafındaki kültürde bazı değişimlerin olduğu görülmektedir.

Modernleşmenin ve dolayısıyla sekülerleşmenin cenaze törenlerine etkisi inceleme konusu edilebilir. Bu bağlamda yapılan çalışmalardan birinde İsrail'deki kibutzlar gözlemlenmiştir. İsrail yurtdışında yaşayan Yahudileri geri çağırmakta ve onları toplu yaşama alanları olan kibutzlara yerleştirmektedir. Kibutzların seküler kültüre hakim olanlarına odaklanan bu çalışmada, yas kültürü incelenmiş; ilk seküler neslin geleneksel törenleri reddettiği görülmüştür. Zaman içinde bazı gelenekler terk edilmiş bazıları yeniden şekillendirilmiş ve anlamlandırılmıştır. Sonraki nesiller tarafından geleneksel Yahudi tarzı cenaze töreni ritüellerinin kısmi olarak yeniden benimsendiği gözlenmiştir (Rubin, 1986).

Dini bir cenaze töreni istemeyen dinden uzak bazı birey ve topluluklarda yeni cenaze kültürlerinin oluştuğu gözlemlenmektedir. Tim Hutchings'a göre bu tür din dışı yeni kültürel formlara örnek olarak; yaşam merkezli cenaze törenleri (Bailey & Walter, 2016), hümanist cenaze törenleri (Engelke, 2015) ve doğal defin törenleri (Davies & Rumble, 2012) verilebilir.

Dine uzak olmak ve ölüm-hayat anlamı ilişkisine yoğunlaşan çalışmalara gelince örneğin Efsun Ergezen 2004'te Günümüz Ateistlerinde Hayatı Anlamlandırma isimli yüksek lisans tezinde Ankara'da çoğunluğu öğrenci 10 ateist ile yapılandırılmış derinlemesine mülakat yapmış, 25 soru sormuştur. Genel olarak katılımcıların hayatı nasıl anlamlandığı, ölüm ve zor durumlarla nasıl başa çıktıkları araştırmanın ana

eksenidir. Araştırmacı tez bağlamında görüşülen ateistlerin dine inanmaya ihtiyaç duymadan hayatı bireysel ve kişisel olarak anlamlandırdıkları sonucuna varmıştır.

Gülfil'e göre:

Ateistler, dünyevi yaşama arzusu kişisel çıkarlar hazza ve maddî değerlere bağlılık üzerinden anlam ve değer dünyalarını inşa etmiş; yaşam biçimlerini dünyevi değerlere göre düzenlemişlerdir. Onlar, para, başarı, güç, özgürlük, çağdaşlık, uygar ve evrensel olma gibi seküler çağın değerlerini Tanrı ve dinin yerine koyarak; bu değerlerin hayatlarına anlam ve mutluluk kattığına inanmaktadır. Ateistlerin peşinden koştuğu değerler seküler insanın hayatta kalma motivasyonları olarak işlev görmektedir. (Gülfil, 2019, s. 327).

Zavalsız ve Şahin'in yaptığı çalışmaya göre ölüm sonrasına konusunda deneklerinin tamamı ateist veya deist farketmeden birbirine yakın cevaplar vermiştir. Deneklerin %60'ı (9 ateist, 6 deist) ölüm sonrası hayata inanmazken; %24'ü (5 ateist, 1 deist) fikrinin olmadığını, %8'i (1 ateist, 1 deist) reenkarnasyona inandığını ifade etmiştir. %8'lik (2 deist) bir grup ise "diğer" seçeneği içinde yer almış, bu iki denekten biri tamamen yokluğun olmadığını, biri de dünyada yaşamın devam edeceğini dile getirmiştir (Zavalsız & Şahin, 2018, s. 598).

Görüldüğü gibi Türkiye'de dine uzak insanlar için ölüm, hayat ve başa çıkma konularının derinlemesine çalışıldığı bir çalışmanın eksikliği hissedilmektedir. Bu çalışmamın literatürün bu kısmına katkı sağlamasını umuyorum.

2.2. Dehşet Yönetimi Kuramı

Ölümle ilgili yaklaşımlar genellikle ölüm kaygısı bağlamında ele alınmaktadır. Bu bağlamda 4 ana yaklaşımdan bahsetmek mümkündür: Psikodinamik, varoluşsal, bilişsel yaklaşımlar ve Dehşet Yönetimi Kuramı. Psikodinamik yaklaşımlar ölüm korkusunu çocuklukta yaşanan süreçlere bağlar. Varoluşsal yaklaşımlar ölüm kaygısını insanın bilinçli olmasından kaynaklanan kaçınılmaz bir duygu olduğunu söylerler. Bilişsel yaklaşımlarda ölüm korkusu kişinin ölüme atfettiği değerden kaynaklanır (Karakuş vd., 2012, s. 55). Bu çalışmada açıklayıcılığının yüksek ve hipotezlerinin belirgin olmasının yanısıra hayat ve ölümün ilişkisini dikkate alması bakımından DYK'nin kullanılması daha uygun görünmektedir. Diğer yaklaşımların aksine kuram da bu araştırmada amaçlandığı gibi ölümün kişilerin hayatlarını ve

eylemlerini nasıl etkilediğini konu edinmektedir. Aynı zamanda öngörüler oluşturarak insanların genel davranışlarının temellerini tartışmaya açmaktadır. Bu sebeple bu çalışmaya DYK zemin teşkil edecektir.

Kuram Freud, Rank Otto ve büyük ölçüde Ernest Becker'ın fikirlerine dayanır. Ernest Becker'a göre ölüm insanları eylemeye iten temel motivasyondur. İnsanlar ölümden korktukları için harekete geçerler. 1973'te yazdığı *Ölümü İnkâr* kitabında çocukların ölümlü olduklarını bilmediğini, büyüdükçe yavaş yavaş ölüm gerçeği ile yüzleştiklerini ve ölümün bir dehşete neden olduğunu söyler. Kendi ölümlülüğünün farkında olan tek canlı insandır. Eğer ölümden korkmadığını iddia ediyorsa bu kişinin ölüm korkusunu dönüştürüp bastırdığı manasına gelir (Becker, 2023, s. 65). Becker'ın düşünce sisteminde ölüm merkezdeki olgudur. İnsanların eylemlerinin büyük bir çoğunluğu ölüm fikrinden kaçmak ya da ölüm korkusunun etkisini azaltmak amacıyla ortaya çıkar.

Becker'ın fikirlerine dayanarak Sheldon Solomon, Jeff Greenberg ve Tom Pyszczynski 1986 yılında DYK'nı ortaya atmışlardır. *The Worm at the Core: On the Role of Death in Life* isimli kitapta da argümanları adım adım anlatıldığı üzere DYK'ya göre:

- i. Ölüm insanı dehşete düşürür.
- ii. Bu dehşetten kurtulmak isteyen kişi literal ve sembolik ölümsüzlüklerin peşine düşer. Tıbbi ölümsüzlük arayışı literalken; çocuk sahibi olmak, sanat eseri üretmek ve dünya görüşlerini takip etmek sembolik ölümsüzlük arayışı olarak değerlendirilebilir.
- iii. Atalarımız yaşam ve ölüm üzerine kontrol hissi oluşturmak için metafizik alanı yaratmıştır (Solomon vd., 2015).

DYK'nin yukarıdaki hipotezlerinin yanısıra benlik saygısı ve ötekine yönelik davranışlara ilişkin de öngörülleri vardır. Kurama göre benlik saygısı ve ölüm korkusu arasında ters orantı vardır. Kişinin kendisine ve anlamlılığına inancı arttıkça ölüm kaygısı azalır. Aynı zamanda ölüm korkusu arttıkça öteki olarak gördüğümüz insanlara karşı düşmanlık besleme ihtimalimiz artar (Solomon vd., 2015). DYK'yi merkeze alan çalışmalar genellikle ötekine düşmanlık üzerine yoğunlaşmaktadır (Örneğin: (Sevinç, 2019)). DYK yaklaşık olarak kırk yıldır insanların ölüm ile ilişkisinin hayatlarını nasıl

şekillendirdiği ile ilgili çalışmalara zemin teşkil etmektedir. Açıklama gücü yüksek, kabul görmüş bir sosyal psikoloji kuramıdır. En güçlü yanlarından biri hayat motivasyonuna odaklanması bakımından yaşamı bütünlüklü bir şekilde ele almaya ve insan davranışlarını açıklamaya elverişli olmasıdır. Ancak her kuram gibi eleştirilebilecek yönleri de olabilir. Bu araştırma boyunca tartışma zeminlerini DYK oluşturmakla birlikte kuram da tartışmaya açılacaktır.

2.3. Türkiye Bağlamında Dehşet Yönetimi Kuramı

Türkiye’de DYK’yi kullanırken kuramın hipotezlerini etkileyebilecek kültür/medeniyet, dini perspektif ve dünyayı algılama biçimi farklılıkları göz önünde bulundurulmalıdır.

İlk olarak ölümün hayattaki rolünün DYK üzerinden detaylı bir şekilde anlatıldığı *the Worm at the Core* kitabı, 1971’deki bir uçak kazasını anlatmakla başlar. 17 yaşındaki Juliane, kırık birçok kemikle 11 gün Amazon ormanlarında yürüyerek bu kazanın tek kurtulanı olur. Bu örnekte görüldüğü gibi insan yaşamak için her şeyi yapar (Solomon vd., 2015). O uçak kazasında Juliane dışında annesi ile birlikte 91 kişi daha vardır. Yaşamak için çabalamak yerine olduğu yerde gökyüzüne bakarak ölümü bekleyen birileri de olabilir ancak ölenleri dinleyemediğimiz için hikayelerine vakıf olamıyoruz. Ölümü dehşetle değil, teslimiyet ve kabullenişle karşılayan insanlar da var olabilir. Nitekim DYK’yi okurken sık sık bugüne kadar gözlemlediğim ve içinde bulunduğum kültürel çerçeveye ve yaptığımız görüşmelerde karşılaştığım temalarla kuramı karşılaştırdım. Bazı noktalarda kuramın tartışmaya açılması gerektiğini düşündüm. Türk-İslam kültüründe ölümden bahsedilen ortamlarda kullandığımız kimi deyimler: ‘Üç gün yatak dördüncü gün toprak, Allah ölümü aratmasın, Allah son nefeste iman selameti nasip etsin.’dir. Görüşmelerden en çok aklımda kalan konseptler ise bir oyunun bitmesi, elektriklerin kesilmesi, siyah ekrandır. Katılımcılar bir anda oluveren doğal bir sürece işaret etmektedir.

Hökelekli’nin 1992’de Bursa’da yaptığı anket çalışmasına göre deneklerinin büyük çoğunluğu (%70.4) ölüme “sessiz ve sakin bir şekilde kaçınılmaz ve tabii bir sona yaklaştığını hissetmekte”dir. Ölümü her hatırlayışında korku, sıkıntı ve ürperti uyanların oranı %13.9’dur. Ölüm düşüncesinin ölüm düşüncesine zihninden kovmaya

alışarak hiç hatırlamamaya çalışanların oranı ise %10.7'dir (Hökelekli, 1992, s. 65). Bu sonuca göre ölüm karşısında dehşete düşmekten çok teslimiyetle karşılama ne çıkmıştır.

Kemal Sayar lm İnkâr kitabınının takdiminde şöyle der:

lmle hemhal olan ölümü hayatın akıp katıldığı doğal bir süreç olarak telakki eden medeniyetler olduğu gibi ölümü görmezden gelen onu tiksindirici bulduğu için işaretlerini gündelik hayattan kovmak isteyen medeniyetler de vardır ağdaş Batı uygarlığı ölümü inkâr eden bir medeniyet olarak karşımızda dikilmektedir. Çağdaş Batı uygarlığı ölümü inkâr eden bir medeniyet olarak karşımıza dikilmektedir(...). (Becker, 2023, s. 14)

Bugün ağdaş Batı uygarlığı ölümü kaçınılması gereken, korkunç ve dehşet verici bir olay olarak algılıyor olabilir. Karaca'ya göre eskiden Batı toplumlarında da ölüm hayatın bir parçası, ruhun bedenden ayrılması ve yeni bir hayatın başlangıcı olarak görülürdü. Modern dönemde ise ölüm biyolojik bir olay olarak görülmekte bu sebeple kasvete neden olmaktadır. Yazara göre hastanede ölümlerin artması ile artık ülkemizde de lmn Batı toplumlarındaki gibi algılanışının izleri görülmektedir (Karaca, 1999).

Bugün modern Batı medeniyetinin ölümü mümkün olduğunca göz nnden kaldıran, ölümden kaıman bir medeniyet olduğu kanaati yaygındır. Ölüm insanların kendi yataklarından hastanelere çekilmiş, diğer insanların gözleri nnden mümkün olduğunca kaldırılmıştır. Zira diğer canlıların ölümü, mezarlıklar, hastaneler, beyaz salar insana ölümü hatırlatır. Modern Batı medeniyeti için ölümün insanı dehşete düşüren, şaşkına eviren ve aciz bırakan bir olgu olduğundan bahsetmek mümkün olsa da İşlam medeniyeti için aynı ton ve şiddette bunu söylemek mümkün görünmemektedir. lmle yüzleşmede korkmaktan başka birçok duygu, alımlayış ve anlamlandırış şekli olabilir. Örneğin lm kabullenme/kabullenmeme, ölüme meydan okuma, ölümü isteme ve yas tutma ölüme karşı insanların gösterdiği tavırlardandır (Karakuş vd., 2012).

İkinci olarak ölüm farklı dinlerde de farklı anlamlar ifade etmektedir. Yahudilikte lm ağır bir ceza ve korkunç bir gerçek; Hristiyanlıkta lm sadece bedenin kaybı ve hayatın daha güzel bir şekle bürünmesi; Mşlmanlıkta ise insan ruhunun bedenden ayrılarak Allah katına yükselmesi olarak değerlendirilir (Hökelekli, 1992). DYK Hristiyanlığın ve modern batı medeniyetinin hakim olduğu coğrafyada ortaya çıkıp

test edilmiştir. Bunun teorinin ortaya çıkış, denenme ve kanıtlanma süreçlerini etkilediğini düşünüyorum. Güncel olarak Müslümanların ölüme nasıl yaklaştığını örneklendirmek üzere akademiden Ekrem Demirli'nin; dini sohbet veren hocalardan Seyfettin Huca'nın fikirlerini anacağım.

Ekrem Demirli'ye göre İslam düşüncesinin temelinde yer alan Allah'ın gizli hazine oluşu, evreni ve insanı bilinmek için yaratışı; varlığın iyi/güzel olarak anlaşılmasına neden olmuştur. Var olmak kendi başına güzel ve iyidir. Bu yüzden öldürmek yerine var etmek/ yaşatmak yeğlenir. Ölümden sonrası da asıl yaşama geçiş olarak görülür (Vav TV, 2022). Bu temel düşünce varlığı idraki ve dini birçok kuralı da açıklar. Örneğin intihar, belli bir zamandan sonra kürtaj haramdır. Bu İslam dininin hayata verdiği anlamı ve önemi ortaya koyar. Bununla birlikte ölüm de yokluğa geçişten ziyade sonsuz hayata, gerçek hayata geçiş olarak görülür.

Benzer bir bağlamda Seyfettin Huca Ra'd Suresi 27. ayetin⁴ tefsirini yaparken dinin üç temel ilkesi olduğunu belirtmektedir. Bu üç ilke Allah'ın varlığı, yaptıklarını boşuna olmadığı ve ahiretin varlığıdır. Diğer ilkeler bu ilkelere hizmet eder. Allah yarattıklarını anlamsız yaratmıştır demek insanı manasızlaştırır. Eğer insanın manası yok dersek, insana dair olan kültür, vatan, aşk ve değerler gibi olgular da anlamsızlaşır. O zaman da yaşam çekilmez hale gelir. Sebebi ve amacı olmayan hayat anlamsız bir hale gelir. Böyle bir durumda yaşamı devam ettirmek mümkün olmaz (Seyfettin Huca, 2024, s. 10.30). Huca da Becker gibi ölümü dünya görüşünün merkezinde bir yere koymaktadır ancak Allah'ı da denkleme koyarak sisteme anlam da yüklemektedir. Bu iki farklı varoluş algısı ölüme bakışı da etkileyecektir.

Üçüncü olarak evrene iyimser yahut kötümser olarak bakmak din, coğrafya ve kültür fark etmeksizin hayatın nasıl algılandığını etkileyecektir. Sam Keen Ölümlü İnkâr kitabının girişinde Becker'in felsefesini dört ilmele açıklar:

- i. Dünya korkunçtur. Doğa Ana, yarattığı her şeyin canına okuyan gaddar, acımasız bir cadıdır.

⁴“وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا بَاطِلًا” /Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık.(Kur'an Yolu Meali)”

- ii. Ölüm korkusunu inkar etmeye yönelik inkar davranışlarımızın temel motivasyonudur.
- iii. Ölüm korkusunu aklımızdan çıkarmak için stratejiler üretiriz.
- iv. Ölümle yüzleşmeyi cesaret kabul eder, kahramanlık projeleri üretiriz (Becker, 2023).

Becker II. Dünya Savaşı'nda piyade olarak yer almış, büyük buhranlara şahit olmuş biridir. Tecrübeleri ve oluşturduğu evren anlayışı ölüm felsefesine de sirayet etmiş gibi görünmektedir. Dini görüş ve dünya görüşlerinden ayrı bir katman olarak dünyanın iyimser yahut kötümser algılanması insanların hem hayat hem de ölüm hakkındaki görüşlerini temelden etkileyecektir. Zira ölüm ve hayatın nasıl karşılanacağı ile ilgili temel etmenlerden biri kişinin bilinmezliği ve belirsizliği nasıl karşıladığı ile ilgilidir.

Sonuç olarak DYK yaşam ve ölüm arasındaki ilişkiyi açıklamak için yaygın olarak kullanılan bir çalışma olmakla birlikte genellikle Hristiyan arka plana sahip Avrupa ülkelerinde uygulanmıştır. Dini, kültürel ve evreni olumlu/olumsuz algılama farklılıkları bireyler ve gruplar bazında ölüme ve hayata bakışı etkileyecektir. Kuram Müslüman çoğunluklu Türkiye toplumunda yetişen dine uzak insanların söylemlerini analiz edebilmek için araştırma boyunca kullanılacaktır. Tartışmalar bu farklılıklar göz önüne alınarak yapılacaktır.

2.4. Dine Uzak

Bu çalışmada Türkiye'de dine uzak olan; ateist, deist, agnostik, resmi dine mesafeli insanların ölüm anlayışı incelenecektir. Bu kişileri tanımlamak için yükselen bir kavram olarak nonreligious; Türkçede lâdini (Küçükural vd., 2023) terimleri kullanılabilir. Dinsiz, inançsız ve seküler kavramları da alternatif olabilir. Yeni bir kavramsallaştırma olması bakımından lâdini hedef kitleyi kapsayıcı ve kullanışlı görünse de söylemesi ve kullanımı zor bir kelime olduğu için bu terimi kullanmamayı tercih ettim. İnançsız kelimesi daha çok doktrine odaklanmaktadır. Dinsiz kelimesi aslında araştırmanın hedef kitlesini tanımlayan bir kelime olmasına karşın olumsuz kullanımı nedeniyle tercih edilmemiştir. Aynı minvalde kullanılabilecek seküler kelimesinin tarihsel arkaplanı araştırmanın hedef kitlesini analiz etmeden betimler nitelikte olup başka ek değerler içermektedir. Ben hem araştırmanın hedef kitlesini

daha iyi kapsaması hem de yalın bir ifade olup duyulduğunda kolayca anlaşılması sebebiyle “dine uzak” kavramını tercih edeceğim.

2.5. Yöntem

Bu tezi Türkiye’de La-Dini İnançlar ve Pratikler: Değişen Toplumsal Yapıda Din Dışı Arayışlar isimli 15 Kasım 2021 - 15 Kasım 2024 tarihleri arasında gerçekleştirilmekte olan TÜBİTAK projesi kapsamında topladığımız veriler üzerinden yazıyorum. Projede danışmanımız Önder Küçükural yürütücülüğünde bir ekip olarak çalıştık. Ekibimiz; çeşitli boyutlarıyla dindar, alevi, dine uzak 11 kişiden oluşmak üzere renkli bir gruptu. Bu renklilik fikirlerin çeşitlenmesi adına projenin başından sonuna bize yardımcı oldu. Sahada yaşadıklarımız, ülkedeki güncel olaylar ve birbirimizle ilişkilerimiz suni ve çalışma alanından uzak olmaktan ziyade her zaman canlı ve gerçektir.

Ekipçe 2021-2023 yılları arasında Türkiye’nin yedi bölgesinin en büyük illerinde (Ankara, İstanbul, İzmir, Antalya, Antep, Van, Samsun) kadın ve erkeklerin eşit sayıda olmasına çalışarak reşit 10’ar kişi ile toplam 70 adet yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme yaptık. Görüşülecek kişilerin tespitinde ulaşım zorluğundan ötürü kartopu tekniğini uyguladık. Kartopu yöntemiyle öncelikle dine uzak, ateist, deist, agnostik, resmi dine tepkili olan; çevresinde bu şekilde bilinen bireyler tespit ettik, bu bireyler ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirdik. Daha sonra bu kişilere istenilen özellikleri taşıyan başka kişileri tanıyıp tanımadıklarını sorduk ve bu kişilerin referansı ile diğer kişilere ulaştık. Bu yolla mümkün olduğunca farklı kesimlerden ve gruplardan dine uzak insanlara ulaşılması hedefledik. Farklı kesimlere ulaşmak amacı ile mümkün olduğunca fazla kartopu başlangıç noktaları tespit ederek görüşmeler yaptık.

Dinden uzak olmak sınırları net ve keskin bir kavram olmadığı için görüştüğümüz bireylerin inançları ya da inançsızlıkları ile ilgili kendi pozisyonlarından yola çıktık. Bu nedenle kendilerini ‘dine mesafeli, dinsiz, ateist, deist, agnostik, resmi dine mesafeli vb.’ şekillerde tanımlayan, çevresinde bu tür fikirlere sahip olmasıyla bilinen kişiler ile randevu alarak görüşmeler yaptık. Görüşülecek kişileri tespit ederken cinsiyet değişkeninin yanında bireylerin dindar ailelere mensup olup olmadıkları, kendilerini deist, ateist vb. terimlerle tanımlamaları gibi durumlara; başlangıç

noktalarının belirlenmesinde dikkat ettik. Bununla birlikte başlangıç noktalarının mümkün olduğunca farklı özellikte kişiler olmasına özen gösterdik. Bu nedenle kişilerin aile dindarlıkları, örgütlülük durumları, tarikat/cemaat geçmişleri gibi değişkenlerin çeşitlenmesi için çaba gösterdik. Burada amaçlanan herhangi bir toplum kesimini temsil etmek değil, keşfedici ve betimleyici bir çalışma yapmaktır.

Proje kapsamında İstanbul (1),Gaziantep (5) ve Samsun (4)'da 10 derinlemesine görüşme yaptım ve Gaziantep sahasını yönettim. Ardından toplanan verilerin deşifre edilme ve Atlas-ti programında kodlama ve analiz süreçlerinde yer aldım. Proje boyunca haftalık olarak proje süreci ve literatür okuması için iki ayrı toplantı yaptık. Projenin başında bu toplantılarla katılımcılara ne tür sorular soracağımızı belirledik. Bu sorular kişilerin hayat hikayeleri, ailelerinin dindarlık durumu, dinden uzaklaşma süreçleri, eğitim, beden, ölüm gibi konulara bakışları hakkındaydı. Benim çalışma alanım ölüm konusunda hayatın kaynağı, ruh, ahiret inancı, kürtaj, intihar, ötenazi ve cenaze töreni talepleri hakkında sorular belirledim birlikte düzenledik. Yarı yapılandırılmış mülakatlar yaptığımız için soruların nasıl sorulacağı, hangi soruların sorulacağı görüşmecilere bırakıldı. Her görüşmede soruların akışına odaklanan bir görüşmecinin yanında yardımcı olması için de bir başka görüşmeci daha bulundu. Görüşmeleri genellikle 2 kişi, bazen tek bazen 3 kişi olarak da yaptık.

Ben Gaziantep görüşmeleri yapılırken saha yönetiminden sorumluydum. Gaziantep memleketim olduğu için kartopu başlangıç noktalarını arkadaşlarımdan seçtim. Onların tanıdıkları ilk etki alanımızdı. İkinci kartopu başlangıç noktamız Gaziantep Üniveristesi'nde Sosyoloji alanında çalışan bir akademisyenin tanıdıklarıydı. Ardından yaptığımız görüşmelerde dinden uzaklaşan kişilerin İngilizce öğrenme konseptli bir kafede buluştuklarını öğrendik. Bu kafe de üçüncü kartopu başlangıç noktamızdı. Bunun dışında verileri çeşitlendirmek adına yerel facebook, Twitter ve telegram gibi uygulama gruplarında dine uzak kişilerin oluşturduğu toplulukların bulunup bulunmadığını araştırdık. Bu bağlantıyla Gaziantep Ateistleri facebook grubunun yöneticisi ile görüştük. Diğer illerde de benzer çalışmalar yapılarak veri çeşitlendirilmeye çalışıldı.

Ortalama 2 saat süren görüşmelerin görüşülenlerin iznini alarak ses kayıtlarını aldık. Yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmelerde kaydedilen konuşmaları yazıya

döktük. Katılımcıları anonimleştirilerek görüşme kodları şu şekilde kısalttık: (Şehir kısaltması.cinsiyet kısaltması.yaş.kod isim) Örnek olarak: (Gaz.K.32.Kübra) Ardından toplanan verinin birlikte okunması ve birlikte analiz edilmesi için Atlas Ti adlı niteliksel araştırma veri analiz programının imkanlarını kullandık. Yaygın temaları, anahtar sözcükleri, açıklama repertuarlarını ve söylem kalıplarını tartışarak kodlar haline getirdik. Bu kodları ekipçe tartışarak tanımladık. Ardından metinleri paylaşarak ekipçe Atlas-ti programında kodladık.

Görüşmelerde katılımcılara hayatlarında zor bir olay yaşayıp yaşamadıklarını, ölümle ilgili ne düşündüklerini, hayat amacını nerede gördüklerini sorduk. Çalışma alanımla ilgili: ölüm algısı konusunda 120, zor durum konusunda 103, hayatın anlamı konusunda 61 kod bulunmaktadır. Ben çalışmamda hem kodlar arasındaki ilişkileri görebilmek hem de katılımcı daha iyi anlamak adına görüşmelerin genelini inceledim.

Proje boyunca yaptığımız toplantıların bazılarında alanımızda çalışmış akademisyenleri de davet ettik. Kenan Sevinç'konunun uzmanı olarak organize ettiğimiz yazar buluşamalı etkinliğinde projenin başlangıç aşamasında bir sunum yaptı. Sunumu esnasında başından geçen trajik bir olayı anlattı. *Bir Ateist Perspektif: Ölüm Farkındalığı Işığında Benlik Saygısı ve Anlamlandırma* şeklinde Türkçe'ye çevirdiğim makaleyi birlikte yazdıkları arkadaşları Coleman intihar etmişti. Bunun üzerine ölüm meselesinin dine uzaklık bağlamında çalışılabilecek en can alıcı alt meselelerinden biri olduğunu ifade etti. Bu durum ve sonrasında hocayla yaptığımız ikinci görüşme ve hocanın çalışmaları DYK'ye dikkatimi çekti.

DYK bir sosyal psikoloji kuramı olmakla birlikte genellikle psikoloji alanında çalışılmıştır. Bu sebeple deney yönteminin kullanılması daha yaygındır. Genellikle iki gruptan birine ölüm hatırlatılır; diğer grup kontrol grubudur. Sonrasında istenilen konularla ilgili sorular sorularak bu iki grubun cevapları arasındaki fark gözlenir. Ölüm korkusunun biliçaltı bir konu olması hasebiyle doğrudan ölüm konusu sorulmaz. Bu çalışmada ise konunun toplumsal boyutunun daha fazla önemsenmesinden ötürü yarı yapılandırılmış görüşme ve söylem analizi yöntemlerini kullandım. Sosyolojinin nitel yöntemlerinin bu kuramda kullanılması bu çalışmanın özgünlüğünü artırmaktadır. Katılımcıların ölüm hakkındaki görüşleri, ruh, cenaze gibi ölümle ilgili konular doğrudan sorulmuştur. Ardından veriler söylem analizi tekniği ile analiz

edilmiştir. Bu yöntemde bireylerin söylemleri araştırma konusu edilmektedir. Bu yöntem, ölüm korkusunun bilinçaltı olduğu ve kişilerin bunun farkında olmayacağı ya da ifade etmekten kaçınacağı gibi eleştirilere açıktır. Ancak aynı zamanda ölümün sadece deneysel çalışmalarla açıklanamayacak kadar büyük bir olgudur. Örneğin engelli çocuğu olan bir anne ölümünden çocuğu yalnız kalacağı için korkuyor olabilir. Belki de çocuğu ile birlikte ölse ölümü daha kolay kabullenecektir. Bu tür farkların anket ve deney yöntemleri ile açığa çıkması zor görünmektedir. Konunun birçok alt konusu, deneyde ortaya çıkmayacak kökleri olabilir. Bu sebeple birbirini destekleyen nicel ve nitel çalışmaların sayısının artması ölüm olgusunu daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır.

BÖLÜM III

BULGULAR VE TARTIŞMA

Bu bölümde araştırmanın bulgularını tartışarak sundum. İlk başlık olan Karanlık Oda Ölüm bölümünde, katılımcılarımızın öne çıkan dört ana desende belirttiği fikirleri açıkladım. Ölümün mutlak bir son olduğu genel ve yaygın kanaattir. Ancak ölüm konusunun bilinemez olduğunu düşünerek agnostik fikir belirten, ölüm konusunu umursamadığını ifade eden, ve kimi başka dini ya da spiritüel akımlardan etkilenerek ölüm konusuna has olarak alternatif görüş bildiren katılımcılarımız bulunmaktadır.

Bölümün ikinci başlığı olan Başa Çıkma isimli kısımda dine uzak katılımcılarımızın sıklıkla başvurduğu baş etme stratejileri olan rasyonelleştirme/telkin, yaşanan olaya/ana odaklanma, kabullenme ve kendi dünyasını kurma desenlerini açıkladım.

Bulgular ve Tartışma bölümünün üçüncü başlığı olan Hayatın Anlamı kısmında, ortaya çıkan üç temel desen olan hayatın anlamının olmadığı, bireysel bazı anlamlarının olduğu ya da toplumsal bazı faydaların hedeflendiği tutumları açıkladım.

Sonuç olarak hayatın anlamı, ölüm algısı ve başa çıkma bölümlerinde katılımcılarımızın dile getirdiği söylemlerin birbiriyle ilişkisi bağlamında koordinat düzleminde noktaların yoğunlaştığı dört alan ortaya çıkmaktadır. Bu dört alanda fikir izlerini şu şekilde adlandırmak mümkündür: Kozmik kazazedeler, uçaktaki ateistler, fularlılar ve adanmışlar.

3.1. Karanlık Oda⁵: Ölüm

Bu bölümde Bir Adam Yaratmak piyesinden bir pasajla başlayarak öncelikle katılımcılarımızın ölümle ilgili genel algısını sahadan örneklerle detaylandırarak açıkladım. Ardından ortaya çıkan temel desenleri dört başlık altında şu şekilde sınıflandırdım: mutlak son, bilinemez, umursamamak ve alternatif görüşler. Her bir kategoriye sahadan örneklerle açıkladım.

Yaşamıyoruz. Resimlerimiz, fotoğraflarımız kadar yaşamıyoruz. Mendilimiz, gömleğimiz, potinlerimiz kadar yaşamıyoruz. (Hızla dönüp masasını gösterir.) Bir sigara kâğıdını şu masaya koy, üstüne bir taş bırak, kapılan kapa ve git! Üç yüz sene sonra gel, yerinde bulursun. Belki sararmış, belki buruşmuş, fakat yine o. Bir sigara kâğıdı kadar yaşamıyoruz. Kefenimizden evvel çürüyoruz. Duyuyorum! Kulak ver, sen de duyarsın Toprak altında, milyarlarca kurdun, çitir çitir dut yapraklarını yiyen milyarlarca ipek böceği gibi, milyarlarca ölüyü yediğini duyuyorum. (Çılgın) Ölüler! Gözsüz kulaksız kurtların içtiği köpüklü şampanya damlaları! Tozun toprağın mezeleri! Korkunç bir saklambacın korkunç oyuncular. Kurtarın beni ebedilikten! Öldüm sizi araya araya... Kurtarın beni düşünmekten! (Kısakürek, 2014, s. 112)

Katılımcılarımızdan Ömer ölüm konusunda Bir Adam Yaratmak piyesinin karakterin yaşadığına benzer krizler yaşadığını belirterek görüşme esnasında piyesin bu kısmına gönderme yapmıştı. Ölümle ilgili fikir dünyamız bu güne kadar üretilen kültürel miras tarafından da şekillenmektedir. Ölüm, tarih boyunca; nihai bir yok oluş, sonsuz mutluluğa açılan kapı, bir ceza, zaafardan ve acılardan kurtuluş ve onların üzerindeki zafer, sevgiliyle yeniden kavuşma ve sonsuz huzur gibi birçok şekilde algılanmıştır (Ağılkaya, 2010). Kişilerin yaşamı ve dünyayı algılayış biçimlerine göre ölümü anlayışları da değişmektedir. Mesela yaşamı zorla atıldığı, acı çektiği bir süreç; dünyayı insanların menfaatleri için yaşayıp birbirine kötülük yapmaktan çekinmeyen insanların yaşadığı bir yer olarak gören biri için ölüm kurtuluş olarak görünebilir. Yahut doğumla en sevgili yaratıcısından ayrıldığını ve ölümle kavuşacağını düşünen biri için ölüm düğün gecesi olarak adlandırılabilir.

Ölümü tecrübe edip dönenin olmaması ve bilimsel olarak yapılabilecek çalışmaların çok sınırlı olması sebebiyle ölüm ve ölüm sonrasına dair kanılar akıldan çok inanç alanına girmektedir. Zira ölüm ve sonrasına dair deney ve gözleme dayanan bilimsel

⁵ Başlıklandırmada Ankara katılımcımız Tarık'ın ifadesi kullanılmıştır: "Ölüm bize mutlak bir son gibi görünüyor. Bir karanlık oda gibi görünüyor."

alışmalar yapılamamaktadır. Bu durum ölüm konusunu spekülasyonlara ve inançlara açmaktadır. Bu bağlamda ölüm gibi büyük bilinmezler birçok insan için dinlere yahut tanrıya inanmanın nedeni olabilir. Katılımcılarımızın dört ana desende fikir belirttiğı görölmüşür. Ölümün mutlak bir son olduğı (i) genel ve yaygın kanaattir. Ancak ölüm konusunun bilinemez olduğunu düşünerek agnostik fikir belirten (ii), ölüm konusunu umursamadığını ifade eden (iii), ve kimi başka dini ya da spiritüel akımlardan etkilenererek ölüm konusuna has olarak alternatif görüş bildiren (iv) katılımcılarımız bulunmaktadır. Bu bölümde görüşmelerden örneklerle katılımcılarımızın ölüm algısına dair genel bir giriş ve tartışmanın ardından bu dört kategoriyi açıklayacağım.

Katılımcılarımızın ölüm ile ilgili genel algısını, ortaya çıkan belirsizlik, kaygı, ölüm ve inanç ilişkisini sahadan örneklerle tartıştıktan sonra yukarıdaki dört kategoriyi açıklayacağım. Araştırma alanımıza kurumsal dine tepkili olmasıyla giren, Antalya’da yaptığımız görüşmelere katılan Ömer; tanrıya inanıyor oluşunun nedenini ölüme bağlamaktadır:

“Zaten bir de her şey değışmeye mahkûm. Yani... Bitmeye mahkûm. Ölüm var bu hayatta. Ben ölüm olduğı için inanıyorum mesela Allah’a. Yani ölüm olmasa inanmaya da gerek olmazdı herhalde çünkü öyle bir şey yaratmış. Yaşatıyor, salıyor dünyaya, sonra alıyor seni. Kafaya gel yani. O kadar yap, et, didin, burada on saat çalışıyoruz, onu yap bunu yap, sonra tek başına gidiyorsun. Yani bu müthiş bir şey derinliğine bakınca. O yüzden de dedim, var yani. Olmalı yani. Başka türlü olamaz. Bu kadar tantana...” (Ant.E.42.Ömer)

İçinde yaşadığımız evren ve tecrübe ettiğimiz hayatın boşuna olacağı fikri birçok insan için olduğı gibi Ömer’e de ürkütücü ve anlamsız gelmektedir. Harcadığı bunca çabanın, yaşadığı ömrün, “bu kadar tantananın” ölümle yok olup gitmesinin ve buna bağlı olarak da bir tanrı olmamasının manasız olacağını hissetmektedir. Ömer’in ölüm nedeniyle inandığını ifade etmesi DYK ile uyum göstermektedir ancak Ömer ölüm sebebiyle tanrıya inanmasıyla katılımcılarımız arasında azınlıkta kalmaktadır. Çoğunluk ölüm fikrinin inanca etkisini kabul etmekle birlikte kendisinin inanmadığını ifade etmektedir. Örneğin kendisini felsefi ateist olarak tanımlayan Tarık ölümün dini inançlar üzerindeki etkisi hakkında şöyle demiştir:

“Şimdi ölümün ne olduğu elbette çok önemli bir problem ya da ölümün nasıl ele alınması gerektiği çok önemli bir problem. Daha yakın zamanda da bunu bazı ateist arkadaşlarla konuşmuştuk ve şöyle bir soru sormuştuk: İnsanlar ölmese yine Tanrı'ya inanır mı? Sonsuza kadar yaşayan bir insan acaba Tanrı'ya makul bir şekilde ölümlü bir insana göre daha çok inanması ya da daha mı az inanması gerekir? Yani Tanrı'nın yarattığı mümkün dünyaların birinde Tanrı insanları ölümsüz olarak yaratsın, yaratmış olsun. Biri de şu an bizim yaşadığımız aktüel dünya olsun. Burada ölümlü olarak yaşıyoruz. Acaba hangisinde insanların daha çok Tanrıya inanmasını bekleriz? Ya da Tanrıya inanmamasını bekleriz gibi bir tartışmaya girmiştik. **Sanırım evet, insanlar çoğunlukla ölüm karşısında bir pozisyon almak için ya da ölüm gibi önemli bir mefhumu açıklamak için Tanrıya başvuruyorlar.** Ki sadece bu değil. Tanrı ya da dinlerin ortaya döktüğü iddialar ya da yaptıkları açıklamalar birçok şeyi kapsıyor. Ama bence dinleri bu kadar uzun süredir insanlık tarihinde hayatta tutan şeylerden biri ölüme yönelik geliştirdikleri açılar. Çünkü gerçekten sevdiğimiz insanlarla bir daha görüşmeyecek olma hissini kimse deneyimlemek istemez. Ya da sevdiğimiz insanın bir, bir daha çok acı çekeceği bir yere, bir daha hiç var olmayacağı bir yere gittiği ya da bir şekilde onunla hiçbir daha temas etmeyeceğimizi düşünmek falan kimsenin hoşuna gitmiyor olsa gerek. Bence ölüm ya da dinlerin ölüme yönelik açıklaması da kısmen bununla ilgili. Yani sevdiğimiz insanlardan ayrılıp kaybolmuyoruz. Sevdiğimiz insanlar bizi bırakmıyor. Ya da işte atalar kültü. Geçmişte büyük kahramanlıklar yapmış kişilere yönelik işte aslında onların kahramanlıklarının boşa gitmediği mükâfatlandırılacağı gibi açıklamalar... Bence toplumsal olarak bu türden şeylerle ele alınıyor dinler açısından ölüm. Ben şöyle düşünüyorum.(...) ölümden sonra yaşamın olmasını ben de isterim. Bunu onlara da sık sık söylüyorum. Bazı ateist arkadaşlar da bence bunu söylüyorlar ki hepimiz aynı şeyi söylüyoruz. **Ölümden sonra yaşamın devam etmesini isteriz.** Çünkü renklerin, duyguların, paylaşımların, bütün işte o gerçekliğiyle var olan yaşamın ben de son bulmasını istemem. Ölüm bize mutlak bir son gibi görünüyor. Bir karanlık oda gibi görünüyor. **Ama böyle olmasını istememiz bazen gerçekten sadece böyle olmasını istememizle sınırlı olabilir.** Yani bu gerçekliği kabullenmek bence... Bence olgusal, yani zihnin olgunlaşmasının da bir parçası, olgular olduğu gibi kabul etmenin de bir parçası, bence insanın rasyonel olmasının da bir parçası hatta acı verici gerçeklikleri kabullenmek. Yine ölümden sonra yaşam evet olmasını isterdim öyle olmasını istemem

böyle olduğunu vaat etmez diye kendime cevap veriyorum sık sık ve ölümden sonra yaşam yerine koyduğum bir şey yok.” (Ank.E.32.Tarık)

Tarık’a göre tatsız bir gerçeklik olsa da ölümün mutlak son olması bir gerçektir. Dindar insanlar bu gerçekle yüzleşmemek için başka inançlar geliştirebilirler. Ancak bu hayatın bir gerçeğidir ve bunu kabul ederek yaşama devam etmek gerekir.

Ölüm konusu hayatında önemli bir yer tutan katılımcılarımızdan biri de Fikret’tir. Fikret’in anne babası küçük yaşta ayrılıp bir müddet sokakta kalmış ardından da babaannesi tarafından büyütülmüştür. Fikret insanı kötücül bir varlık olarak görmektedir. İnsanlar her zaman kendi menfaatlerini düşünürler ve dünya kötü bir yerdir. Babası bile onun dindar olmasını belki kendisinin cennete gitmesine vesile olabileceğini düşünerek istemiştir. 3 yıl dış dünyaya kapanarak okumalar yapan, sürekli sorgulamalar yapan Fikret için ölüm meselesi hayatın merkezinde durmaktadır.

“FH: Ölüme büyük takıntılı bir insandım.

ZA: Öyle mi? Yani düşünmesi daha zor. Az önce bahsettiğiniz bir ahiret inancına inanınca bir tür rahatlatıcı bir şey oluyor devam edecek. Ama inanmayınca nasıl bir tecrübe olur sizin için?

FH: İnanmayınca çok zor oluyor.

BT: Daha belirsiz bir şey olmuş olabilir.

*FH: **Belirsizlik** insanın en büyük düşmanı. İnsanın zihninin en büyük düşmanı. Dediğim gibi insan soru işaretlerini sevmiyor. Bu da soru işareti beyninden daha fazlasını kapsayan bir soru işareti. Bir belirsizlik var ve harbiden belirsizlik.*

BT: Feci bir belirsizlik.

*FH: Feci bir belirsizlik yani. **Ölüm var**. Bu her şeyi kabul etmesen de kabul etmen gereken bir muhabbet yani. Ve bu ölümden sonrasına dair görüp görebileceğin en büyük soru işareti orada yani. Ve bu soru işaretini kafamdaki bilgilerle gitgide git gide daha da küçültmeye çalışıyorum ama istediğin kadar küçült yine bir kalır soru işareti.*

BT: Bir de göremiyoruz.

*FH: Göremezsın evet yani göremiyoruz. Soru işareti kalıyor yani. Mesela dürüst olmak gerekiyor. Ve her ne kadar bir şey sahibi olsan bile **zihin her zaman sana***

bir yan model bırakır. Bu modele de bazen düşünüp de şey olabiliyorsun. Ben dediğim gibi soru işaretini kafamda küçülttüm bayağı. Aslında çok büyüktü.

BT: Nasıl bir durumda şu an küçülmüş hali?

FH: Küçülmüşlük ve alışılmışlık var. Tamamen soru işareti orada duruyor. Alışılmışlık var böyle artık kabul etmek böyle devam etmek zorundasın. Hayatını devam ettirmek zorundasın. Ben hayatımdan üç yıl vermişim zaten. Beş yıl da veririm on yıl da veririm önemli değil o soru işareti için. Çünkü en önemli soru işareti o. Onu bitirmeden diğer ünlemlere, noktalara geçemezsin. Ondan dolayı da o bir köşede duruyor hâlâ bir yokluyorum kendisini, arada bir bakıyorum yani. Mesela her zaman gün içerisinde bazen ölümü düşünürüm ve hatırlarım. Ölüm hakkında, ölüm sorgulandıkça yani benim gibi insanlar için büyük dezavantaj. **Ölümü sorguladıkça soru işareti büyüyen bir muhabbet.** Anlaman gerek, öğrenmek gerek.

BT: Düşünmesi de zor bir konu aslında. Yani bunu düşünmeniz de zorlayıcı bir şey olmalı.

FH: Yani kavramın ne kadar büyük olduğunu beyin sana söyleyince, anlayınca tabii ki de aşırı derecede zor oluyor yani. Benim en zorlandığım muhabbet o. Mesela her konuda ölümü düşünürüm. Bazı şeyler olur gerçekten yaptığım güzel sistemler var. Şu hayatta beni başarıya götürecek şeyler var. Ama ucunda küçük de olsa bir soru işareti karşıma çıktığı için soru işareti yapamadıklarım oluyor. Onu ben soru işaretini atabilsem veya onu kabullenebilsem içimde tam olarak yapabileceğim çok şeyler var. **Ama işte dediğim gibi dinden çıkmanın verdiği en büyük dezavantaj bana oydu.** Tabii dinden çıkmasam bu psikoloji yapısına da ulaşamazdım. Çıkmadığım zaman da korkun olmazdı. Mesela şu yaptığım başarılarla gidebileceğim dönemlere gidebilmek için psikoloji yapısında olmam gerekiyordu zaten. Ama bunları adamakıllı gerçekleştirebilecek cesaretlerim olmuyordu bazen. Ama dediğim gibi işte o olmasaydı öyle bir korkun olmazdı. **Çünkü nereden ne olduğu belli, sana hazır paket verilmiş.** Öldükten sonra buraya gideceksin deniliyor. Onun için düşünmek için sorgulamak için gerek yok. Sana orada bir cümle yazılmış. Bir belirsizlik yok ama işte dediğim muhabbet ondan ibaret.” (Gaz.E.23.Fikret)

Fikret’in de belirttiği ölümle ilgili fikirleri aşağıdaki gibi sıralayabilirim:

- i. Ölüm yaşayan her canlının ölmesi bakımından reddedilemez bir gerçektir.

- ii. Ölümün belirsizliği ve kaçınılmazlığı onu bir büyük bir soru işaretine çevirir.
- iii. Din ve dünya görüşleri ölümle ilgili bazı öngörü ve açıklamalar ortaya koyarlar.
- iv. Bu açıklamalar inananlarına bir anlam dünyası sunar.

Fikret dinden uzaklaşmış olmasının en büyük deavantajının ölüm ve din benzeri konulardaki sorularının cevapsız kalması olduğunu ifade etmektedir. Tarık ve Ömer'in ifadeleri DYK'nın din ve benzeri dünya görüşlerinin ölüm kaygısı nedeniyle ortaya çıktığını iddia etmesiyle örtüşmektedir.

Eylül hem intihar denemeleriyle kendi ölümüyle hem de çok sevdiği dedesinin yakın zamandaki vefatıyla sevdiği birinin ölümüyle yüzleşmiş biridir:

"...dedem öldüğü zaman şey dedim açıkçası uzun zamandır herhangi birisi öldüğü zaman ağlamıyorum ya da üzülmiyorum. Sadece şey diyorum. Onun enerjisi buraya kadar yetti artık. Hani aramızdan ayrılma vakti geldi ve ayrıldı. Bu her insan mutlak bir şekilde tadacak zaten hani onun için insanlar öldüğü zaman üzüntü duymuyorum. Şöyle duymuyorum. Hani olması gereken bu. Sadece onunla yaşadığım hatıralar anılar beni üzer. Onun dışında ölüm beni üzmüyor ya da korkutmuyor açıkçası." (Gaz.K.24.Eylül)

Eylül ölümden sakın bir kabullenişle bahsetmektedir. Eğer ölümle yüzleşmemiş olsaydı ölümü bu kadar sakın karşılaması tecrübesizliğe bağlanabilirdi. Ancak Eylül dedesini yakın zamanda kaybetmiştir. Aynı zamanda hem ülkemizin toplumsal olarak mütemadiyen ölümle iç içe olması hem de bireysel olarak günlük hayatta ölümle birçok karşılaşma anlarının olması bu ihtimali ortadan kaldırıyor. Örneğin benim tezimi yazdığım süreçte Siirt'te günde en az bir kez birinin ölümü ile ilgili sela verilip duyuru yapılmaktaydı. Haberlerde her gün kazalarda ölen insanların hikayelerini izliyoruz. Ölüm hatırlatıcıları günlük hayatımızı da sarmış görünmektedir.

Dinden uzaklaşma sürecinde aile şiddetine uğrayıp travmatik süreçlerden geçen katılımcımız Sude için hayata anlam yüklemese de bu politik atmosferde öylece ölmek anlamsız görünmektedir:

“Ya ben açıkçası şey olan bir insan değil yaşama motivasyonu olan bir insan değilim. Bilmiyorum bunun belki alt metni de olabilir. Çok çünkü gerçekten zor şeyler yaşadım. Ama onun dışında da hayatım düzgünken işte partiliyorken işte kendi özgürlüğüm elimdeyken de o kadar da yaşamaya karşı hevesli değildim. Zaten bayağıdır depresyonla boğuşuyorum ve depresyon artık hayatımın bir parçası haline geldi. Ve bunun da temelde yaşamaya kendimi zorlamamdan kaynaklı olduğunu düşünüyorum. O yüzden ıı, ölmek benim için çok abartılan bir şey. Ölebirim. Bazen içimden gerçekten geliyor hani bu hayatı bitirmek. Ama şu anki politik atmosferde böyle kimsenin işine yaramayacak bir şekilde ölmek istemiyorum.” (Gülüyor) (Ank.K.19.Sude)

Katılımcılarımızdan Mehmet Kerim resmi din algısına ciddi eleştirileri olan, kendisini deist eğilimli Müslüman olarak tanımlayan biridir. Ölümünden korkmanın aksine ölümü özlemle anmakta ve teslimiyetle karşılayacağını şu şekilde ifade etmektedir:

“Ben kendimi intihar etmeyeceğim. Ama mesela şu andan itibaren veya yıllar öncesinden itibaren böyle diyorum ki kendi kendime. Şu an olsa mesela tamam mı? Ya neden tanrım falan? Mesela bir şey demem yani. Sevinirim. Mutlu olurum yani. Hani sonuçta şeyin içerisine cenaze aracının tabutun içerisine girdiğiniz zaman karşı dışarıyı görebiliyorsunuz ya bir müddet. Öyle bir şey var. Siz de duymuşsunuzdur. Ben buna da inanıyorum. Tamam. Tamam mı? Mesela o anlarda o gözünün açık olduğu anlarda mesela orada teşekkür ederim diyebilirim yani. İyi ki erkenden oldu. Böyle bir algım var. Hani ne kadar erken olursa açıkçası.” (Gaz.E.38.MehmetKerim)

Ölümle ilgili birçok fikir parçasını İslam’dan almakla birlikte Mustafa Kerim kendine has bir inanç oluşturmuştur. Bu dünyanın cehennem olduğunu öldükten sonra herkesin aynı yaşta olacağı bir cennete gideceğini düşünmekte, ölümü de bu bağlamda özlemektedir. Ölümünün ne kadar erken olursa o kadar iyi olacağını düşünmektedir. Bu dünyayı kötü, ahireti iyi algılayan biri için bu durum kendi içinde tutarlı görünmektedir.

İsmail Ağa'nın medreselerinde ders alıp bir yıl çarşaf da giyen İstanbul katılımcılarımızdan Alev ölümünden sonrasına inancın bir lüks olduğunu düşünmektedir. Yukarıdaki katılımcılarımızın ifadelerinin aksine ölüm Alev'i dehşete düşürmektedir. Truman Show filmini izledikten sonra ölüm korkusunun toplum tarafından içimize işlendiğini düşünmektedir. Artık inanmamaktadır ancak inanmak istemektedir:

*“Dine bakış açım, yani din nedir diyorsanız; insan ait olmayı seviyor, yani kendini tamamlarken o piramitte bile barınma, giyinme, yemek yeme, ait olma hepsi aslında bir çatı altında birbirini tamamlıyor yoksa insanlar bugüne kadar koloni halinde yaşamazlardı, bireysel olarak yaşarlardı diye düşünüyorum. Yani üremek bile zaten buradan gelen bir şey, Ya ait olma hissi ve insanların ölüm korkusunun, ölümsüzlük arayışının biraz dine ittiğini düşünüyorum. Yani mesela cennet cehennem... Her dinin demeyeyim ama en azından bize empoze edilen semavi dinlerde cennet cehennem bilinci olduğu için o şey **bu ölüm bir son değil bizim için düşüncesini empoze ettiğini düşünüyorum. Ve inanabilmek hala bir lüks, bir lüks olarak görüyorum çünkü ben şu anda oraya dönemiyorum.** Denedim bunu, yani o manevi duygularımı mmm onarmaya çalıştım. Tesettürlüydüm aslında ben yani sorgulamalarım başladığında, dinden uzaklaştığımda ben birkaç yıl çok git gel yaşadım.(...) O yönetmen gerçekten çok güzel bir tanrı rolündeydi orada, işte ee başına gelen felaketler korku psikolojisiyle insanların nasıl yönetildiği, aynı dinde de cehennem var işte orada Truman'a yüklenen bir, işte baban öldüğünde denizde boğularak öldü, sen de bundan korkuyorsun düşüncesi var, **hepimize yüklenen bir ölüm korkusu var**, işte cennet cehennem bilinci ve yanında ölüm korkusu. İşte bu ve bunun gibi düşünceler Truman'ı izledikten sonra kafamda canlandı ama bu dediğim 99, bundan sonra ben yıllarca, yani 2000 kaçtı tam hatırlamıyorum ama 2010 sonrası ciddi anlamda sorgulamalarımın vücut bulmaya başladığı zaman. O zamana kadar böyle hani atağa geçen bir düşünce yapım yoktu, böyle ufak ufak hani izlediğim filmler, cümleler vs şeylerin birikimi vardı.”(İst.K.40.Alev)*

Görüldüğü gibi katılımcılarımızın ölüm ve ölüm korkusu ile ilgili üzerinde uzun yıllar düşünülmüş çeşitli görüşleri vardır. Alev, ölüm korkusunu bu kadar net ifade etmekle katılımcılarımız arasında azınlığa düşmektedir. Verilerimiz doğrultusunda katılımcılarımızın ölümüne dört temel yaklaşımının olduğu görülmektedir. İlki ve katılımcılarımız arasındaki yaygın kanaat olan ölümün mutlak bir yok oluş olduğudur. İkinci yaklaşıma göre ölüm ancak ölünce anlaşılır, bu bakımdan bilinemezdir. Üçüncü yaklaşımdaki kişiler ölüm konusunu umursamayanlardan oluşur. Son yaklaşım ise az rastlanan alternatif görüşlerdir. Ölümden sonra insanın, dünyanın enerjisi ile birleşen bir enerjiye dönüşeceği yahut reenkarnasyon gibi bazı inanışları kapsar.

3.1.1. Mutlak Yok Oluş

Deniz mi, dere mi, uçurum mu yok? Cam, kemik, odun mu yok? İnsanı ne öldürmez ki? (Sükût, müzik.) Görüyorsun ya, insan ne çerden çöpten! (Kısakürek, 2014, s. 125)

Ölümün bilinmezliği ve spiritüel bazı görüşlere sahip azınlığın yanında görüşmecilerimiz genel olarak ölümü kesin bir son, yok oluş, bitiş konseptleri ile ilişkilendirdiler. Katılımcılarımıza göre ölüm elektriklerin gitmesi, fişin çekilmesi gibi bir anda oluveren ve ardı olmayan bir olgudur. Hayvanlar ve çiçekler nasıl ölüp doğaya karışıyor bu insanlar için de geçerlidir. Bu bölüm boyunca görüşmelerden örneklerle katılımcılarımızın ölümü farklı benzetmelerle nasıl mutlak son olarak değerlendirdiklerini açıklayacağım.

Adaletsizliklere meşruiyet zemini oluşturduğu için dinden uzaklaştığını söyleyen Hasan, ölüm için: “*Elektrikler gittiğinde her şey bitecek. Bence herkesin cenneti de cehennemi de bu dünya.*” demektedir. Ölüm onu korkutmamaktadır. Suda boğulmak gibi acı verici ölümlerden korksa da ölümün kendisinden korkmadığının altını çizmektedir. Anneannesinin ölümünden şu şekilde bahsetmektedir: “*...en son da anneannemi kaybettim. Yani ölüyoruz mesela biz ağlıyorduk, başında ölmesin diye anneannemin hatta bir ay mı oldu şey oldu ama kadın bir anda gitti, bir daha hiç konuşmadık. Yani kıpırdamadı. G: Ne oldu sence? H: Elektrikler kesildi abi.*” (Van.E.32.Hasan) Elektriklerin kesilmesi alegorisi ölümün beklenmedik bir anda aniden gelmesine ve gücün kesilmesine vurgu yapmaktadır. Ayrıca yok olmayı,

ardından bir şey gelmemesini anlamakta zorlanın insan zihni için de düşünmeyi kolaylaştırıcı bir benzetmedir.

Gaziantep katılımcımızdan Kaan ölümü doğal bulmakta: “*Bu insanın doğasında olan bişey. Ölüm. Doğal seleksiyon. Hayvanlar da ölüyor. Bitkiler de ölüyor.*” demektedir. İnsana farklı bir değer atfetmenin manasız olduğunu ima etmektedir. (Gaz.E.19.Kaan)

Van’da görüştüğümüz Berivan ölüm hakkında “*...toprak olacam böceklerle beraber bir şeye bir ağaca gidecem bir şey olacak yani öyle somut.*” demektedir. Ölüm sonrası, cennet cehennem için ise “*Hikaye yani Dante’nin şeyi gibi ilahi komedyası gibi.*” demiştir. (Van.K.26.Berivan)

İstanbul’da yaptığımız görüşmelerden Fuat ölüm için “*Hiçlik... Hiçlik.Yani bilinç olarak hiçlik. Siyah ekran.*” demektedir. Bilgisayarda siyah ekran aniden çıkar ve eğer tamir ihtimali yoksa ardı yoktur. (İst.E.29.Fuat)

Antalya Mahir: “*Öldükten sonra ne olacağız? Toprak olacağız yani klasik deyimle işte üzerimizde şey de diyordu ya Şener Şen’in bir filminde. Eşkiya filminde üzerimizde otlar bitecek koyunlar yayılacak değil mi böyle yani.*” (Ant.E.60.Mahir)

İzmir’den katılımcımız Fazıl katılımcımızın ölünce ne oluyoruz o zaman sorusuna şu şekilde yanıt vermektedir: “*Yerine göre toprak, kömür. Mumya, fosil.*” Diğer canlıların ve bizden öncekilerin başına geldiği gibi doğal süreç içinde doğaya karışırız. (İzm.E.37.Fazıl)

Samsun Emre: “*O zaman öldükten sonra da bir şey bilmeyeceksin. Çünkü canlılık, doğumla ölüm arasındaki o yaşam belirtisidir. Başka bir şey değil. Öldükten sonra yıldız tozu olacaksın. Dünyaya karışacaksın, Güneş şişip seni Süpernova geçirip patladıktan sonra sen de yok olup gideceksin dünyayla beraber.*” demektedir. (Sam.E.19.Emre)

Gaziantep’te yaptığımız görüşmelere katılan, dindar bir ailenin çocuğu olan Safa ölümü uyanamayacağı bir uyku olarak niteliyor: “*Ölüm benim için ne ifade eder? Ya*

bir son ifade eder. Devamında herhangi bir şey olmadığı için uzun bir uyku gibidir. Muhtemelen. Uyanmayacağım bir uykudur diye düşünüyorum ben.” (Gaz.8.E.19.Safa)

Antalya’da yaptığımız görüşmelere katılan kafe işletmecisi olan, spor ve felsefe ile ilgilenen, kendisini materyalist, solcu ve ateist olarak niteleyen Yalçın okyanusun ortasında yüzerken akıntının içinde uzun süre kalmış, kıyıya ulaşamamış ve öleceğini düşünmüştür. Gücünün sonlarına doğru bir helikopter gelerek onu kurtarmıştır. Ölüm belirginliğinin yüksek olduğu bu olayı yaşamış katılımcımız şöyle demektedir: *“Ölümden sonrası diye bir şey yok. Ölüyorsunuz bitiyor. Oyun bitiyor...Biz canlı bir organizmayız ya, evrende yaşayan bir canlı organizmayız. Buna daha fazla anlam yüklemeye gerek yok. İnsan olarak geldik, insan olarak gidicez. Başka bir şey yok.” (Ant.2.E.50.Yalçın)*

Kalbi üç kere durmuş olan ve yaşama dönüşü mucize olarak nitelenen Ankara katılımcımız Erdal şöyle demektedir:

“EY: Peki böyle şey olarak hatırladığınız bir şey var mı hakikaten o tarafa gittim.

*Erdal: **Zifiri karanlık.** Hiçbir şey yok. Zifiri karanlık. Bitti.*

E: Peki kendinize geldiğinizde şey olur ya genelde bildiğimiz gibi kurtuldum şükür gibi bir şey vardır.

Erdal: Şükür mükür bilmiyorum. Bir Hakan Şükür’ü biliyorum. Kardeşi Furkan Şükür, babası Sermet Şükür. Bizim şükür onlar var.

E: Anladım hani bir şey yaptınız mı kendinizi?

Erdal: Yok öyle hiçbir şey yani kimisi gittim geldim de ondan sonra dine yöneldim de biz biliyoruz artık olmadı.”

Antalya katılımcılarımızdan bilgisayar programcısı olan Demir ölüm hakkında şöyle düşünmektedir: *“Kocaman bi boşluk bence. Hiçbir şey yok. Doğduk, büyücez, hayatımızı yaşayacağız. Sonra ölecez, sonrası yok.” (Ant.3.E.30.Demir)*

Türkmen - Alevi bir ailede büyüyen, babası sosyalist olan Antalya katılımcılarımızdan Gülden ölüm hakkında: *“Şey ya toprakta gübre olacağını düşünüyorum (gülüyor). Ve bana hiç de kötü gelmiyor.”* demektedir (Ant8.K.50.Güliden).

Ben bu alıntılarda ve yaptığımız görüşmelerde katılımcıların dehşete düşmekten çok ölümü hayatın bir gerçekliği olarak karşılayıp kabullendiğini gözlemledim. Hayat başka canlılar için de geçerli olduğu gibi insanlar için de bir noktada biter. Enerjisi kesilir, pili biter. İnsan ölür. Ardı yoktur. Aksi istense de istenmese de gerçek budur. Bu bilinip yaşanan hayatın kıymeti bilinmelidir. Bu noktada pasif depresif bir kabullenışten ziyade inşa edici bir gerçeklikle yüzleşme gözlenmektedir. Kabul edilen ölüm gerçeği içinde akif olarak bulunulan hayatın inşası için ilk adımdır. DYK'nın mutlak yok oluşun acı vereceği iddiası bu görüşmelerde gözlemlenmemiş, kalıcılığa dair bir motivasyon katılımcıların söylemlerinde öne çıkmamıştır. Murad'ın söyledikleri bu kısımdaki görüşleri özetler niteliktedir:

“MD: Ruha inanmıyorum yani ruh beden ayrımına inanmıyorum. Şu varlık var, elektrokimyasal olaylar gerçekleşiyor, varız, konuşuyoruz, bir süreç olmuş, gelmiş, dil gelişmiş filan, öldükten sonra da yok oluş. Gördüğüm kadarıyla sonrası yok.

NY: Kaybolmayan bir enerji filan?

MD: Yok, hayır öyle bir şey yok. Ve bu da beni mutlu ediyor aslında.

Y: Yani yok olup gideceğiz (gülüyor)?

*MD: Gitmeyeceğiz. Bir yere gitmek yok işte. **Yok olmak ifadesini söylerken bile bir varlığa atfediyoruz gibi belki de, gitmek işte şey. Yani bilmiyorum yani deneyimlemediğimiz için belki. Yani öleceğiz.***

NY: Bahsettiğiniz o elektrokimyasal olaylar sona eriyor...

*MD: Pil bitmesi gibi bir şey işte. **Pil bitti**, orda kalıyor işte, o pil hala orada kalıyor. Bıraksan çürüyeceğim işte. Bakteriler olmasaydı çürüyemecektim belki fakat doğadaki süreç çürümemizi sağlıyor. Yani oradakini yok oluş gibi de görmüyorum. Materyal devam ediyor. Madde hala devam ediyor. Bozuluyor falan bir şekilde ama ruhun başka bir tarafa göçmesi, sonra işte başka forma girmesi falan gibi ya da beklemesi bir yerde, ödüllendirilmesi, cezalandırılması, çok şey. Bu anlatılar da eski toplumları rahatlatmak için söylenmiş gibi geliyor.” (İst.E.40.Murad)*

3.1.2. Bilinemez

Ölümle ilgili bir başka tavır elimizde bu konu ile ilgili yeterli bir veri olmadığını kabul edip fikir belirtmemektir. Ölüm deneyimlenen, hakkında bilimle bilgi sahibi olunan bir alan değildir. Bu bakımdan bilinemez ve fikir üretmek de anlamlı görünmemektedir. Aşağıda bu görüşün farklı ifadelerle dile getirildiği görüşme alıntıları sıralanacaktır:

Ankara katılımcılarımızdan olan, hayatı ve yaşamı bilimsel ve felsefi olarak açıklamayı tercih eden Tarık'a göre ölüm mutlak bir sondur. Ancak deneyimlemediği için bilinmez olduğunu kabul etmektedir:

*“Ölüm bir deneyim değil. Hiç kimse hayatın olağan akışına, gündelik ilişkilerde, o, o akış içerisinde örneğin bir asansöre binme deneyimi gibi, ardına dönüp bakarak bunu açıklayamaz. Asansörü bindiğinde arkamı dönüp bakıyorum. Evet, demin asansöre bindim diyorum. Doğrusal bir zaman çizelgesinde ama yok öyle bir şey değil mi mutlak bir son. Zaman devam etmiyor. Hayat devam etmiyor ve onu açıklayamıyorum. Bu yüzden ölüme yönelik bir deneyimim olmadığı için ölüme yönelik... Ölüme başka birine de devredemediğim için böyle devredilemez bir kısmı da var. Ya da kaçınılmaz bir mutlak kısmı da var ölümün felsefi olarak tartıştığımız ölüme dair bence verilmesi gereken en rasyonel cevap bilmiyorum olmalı. Ki **Merkür'ün yüzeyinde zıplamanın nasıl bir şey olduğunu bana sorduklarında Merkür'ün yüzeyinde zıplamanın nasıl bir şey olduğunu deneyimlemedim diyorum ve agnostik bir tutum sergiliyorum. Ölüme dair de bence bir ateistin vermesi gereken cevap bu konuya dair deneyim ve bilgim yok.** Bu yüzden bütün yargılarımı askıya alıyorum demesi gerekiyor. Ki ben de genellikle bunu söylüyorum. Ama bu ölümden korkmadığım ya da ölümün işte bilinemezliğinden rahatsız olmadığım anlamına gelmiyor. Belki yaş itibariyledir bu. İnsanların hayatının sonunda daha çok ölümü düşünmeye başladıkları falan söylenir. Ama şu an bilmiyorum. Buna yönelik bir deneyimim yok. Ve en rasyonel ya da makul cevap bilmiyorum olmalı diyorum.”*

Ankara katılımcılarımızdan Necip dilerseniz bunu öldükten sonra konuşalım dedikten sonra şunları eklemiştir: “...benim ölüm karşısında takındığım tavır hep susmak olmuştur. Yani son, bir bekleyiş.(...) Ölüm hakkında düşünme ihtiyacı hissettim. Ama

işin içinde çıkılabilen bir şey değil. Bu ne okumakta ne düşünmekte ne işte dahi bir adam olmakta falan buradaki griftlikten sıyrılmanın mümkünatının var olduğu fikrine katılmıyorum ben.”. (Ank.E.18.Necip) Necip’e göre ölüm bilinmezi düşünmenin ve zekanın sınırlarını aşmaktadır. Ölüm sorusu cevaplanması imkansız bir sorudur.

Antalya katılımcılarımızdan Sonay ise ölümden sonra cennet var mıdır sorusuna şu şekilde cevap verir: “*Buna ilişkin verim yok, bilmiyorum.*” (Ant.K.51.Sonay) Olmayan veriden hareketle inançlar geliştirmekten geri duran Sonay bilmediğini kabul edip bu noktada durmakla yetinmektedir.

İstanbul katılımcılarımızdan Selin ölüm ve ruhla ilgili bir bilgisi olmadığını bunun da onu rahatsız etmediğini belirtmiştir. Vefat eden babasını bir kere daha görebilmek için ölümden sonrasının olması onu mutlu eder ancak şuan bunla ilgili bir bilgisi yoktur:

“ND: Peki sence ölüm? Sence biz sadece bedenden mi ibaretiz? Ölünce ne olacağız?

S: Dilerim öldükten sonra bi yaşam vardır.

ND: Yani inaniyo musun bir yaşam olup olmadığına bi fikrin var mı?

*S: **Bilmiyorum. Bilmiyorum** ama diliyorum. İsterim tabii ki. Mesela babamı görmek isterim bi daha (...) İsterim yani.*

G: Ruh var mı sence? Ruhumuz var mı?

S: Bilmiyorum (gülüyor). Sadece yaşadığımı biliyorum. Bunlar üzerine düşünüp kendimi rahatsız etmiyorum. Bunlar beni rahatsız etmiyor. Yani. Bazen mesela böyle muhabbetler oluyo keyif alıyorum ama beni rahatsız öyle bi şeyler oluyor. İı altında eziliyosun bu kadar şeyin ama bunu bilmemek beni rahatsız etmiyo.” (İst.K.27.Selin)

Görüldüğü gibi ölümün veri kıtlığında inanç geliştirmekten ve öngörülere dayanmaktansa duraksayıp elinde olan bilgilerle yaşamaya devam etmeyi seçen bir eğilim de vardır. Selin’in de belirttiği gibi sadece yaşadığımızı biliyoruz. Ölüm konusunda elimizde yeterli veri olmaması sebebiyle yorum yapılmayıp konunun bilinemez olduğunun iddia edilmesi, DYK’nin ölümün insanları dehşete düşürdüğü iddiası ile doğrudan alakalı görünmemektedir. Çünkü ölüm konusunda fikir belirtmeyecek oluşumuz ölümün bize dehşete düşüp düşürmediğini etkilemez. İki kişi bu fikri savunup biri ölümden korkarken diğeri sakince kabul ediyor olabilir.

3.1.3. Umursamamak

Bu görüş şimdiye kadar nadir görünmektedir ve genellikle öldükten sonra bedeninize ne yapılmasının istersiniz sorusuna verilen cevaplardan ortaya çıkmaktadır. Katılımcılar ölüp ölmeyeceklerini ve ardından bedenlerine ne yapılacağı ile ilgili çok düşünmediklerini ve umursamadıklarını söylemektedirler. Örneğin Antalya katılımcılarımızdan Demir: *“Hiç oturup ölçem mi ölmüycem mi diye düşünmedim şimdiye kadar veya ölümle ne yapılsın hiçbir zaman düşünmedim yani.”* (Ant.E.30.Demir) demektedir. Bunda yakınlarından herhangi birini kaybetmemesinin de etkisi vardır. Ölüm belirginliğinin hayatında düşük oranda olduğu söylenebilir.

Ölümle ilgili bilgi ve fikir üretmenin manasızlığı nedeniyle ölümle ilgili hiç düşünmediğini belirten katılımcımız Menekşe durumu şöyle açıklar: *“Ben bu konu hakkında hiç düşünmedim. Düşünmedim. Çünkü düşünmenin bir amacı olduğunu da zannetmiyorum. Ya yaşıyoruz...Sonra öleceğiz. Hiçbir şey de olmayacak.”* (Ank.K.20.Menekşe)

Asker ve sonradan dindarlaşan bir babanın kızı olan Ülkü ölümden hiç korkmadığını şu ifadelerle dile getirmektedir:

“Yani yakın olduğum şey aslında. Kendimi şu ana kadar hep ateist olarak tanımlıyordum. Ama sanırım biraz agnostiğe kayıyorum.. Çünkü şu an benim düşündüğüm şey bir tanrının olup olmama sorunu da değil. Yani imm ya bir hani çok şey olacak. Bir kere hayata geliyorum. Kendim yönlendiriyorum hayatımı. Ve hani ölüm en büyük gerçek zaten. Öldükten sonra ne olacağı beni korkutmuyor. Ya da ölmek beni korkmuyor. Ne olacağı umrumda değil o yüzden yani. Hani bir Tanrı inancına göre yaşamıyorum. Tanrı inancına göre yaşamadığım için öldükten sonra ya da işte ahirete de çalışmıyorum yani. Umurunda değil diyorum kısacası. Hani bunun üzerine düşünüp ederim ama benim yani günlük pratiklerimi etkileyen bir şey değil.”

Öykü, öldükten sonra sevdiklerini ardında bırakmanın en büyük korkusu olduğunu söylemektedir. Ailesi onun ölümünü göreceğine o ailesinin ölümünü görmeyi tercih eder. Aynı zamanda mezarlıklar ve ölünün gömülüp üzerine toprak atılması Öykü’yü bir gün ölünün yerinde kendisinin olacağı fikriyle ürkütmektedir.

“Aynen öyle. Ondan sonra çok cenazeye falan katıldım aslında. Yine aynı şey. Benim tek düşündüğüm o insanların yakarışları, ağlamaları, hani o insanın artık senin fiziksel dünyanda senin yanında olmadığı farkındalığı ve hani bir gün senin de bu burada olacağın, ya o yerde çukurda olacağım, ya da o çukurun başında olacağım. Beni en çok üzen o farkındalıktı yani. Onun dışında hiç o işin dini tarafına hiçbir zaman kaymadım.” (Ank.K.25.Ülkü)

Bu tavır ölüm fikrinden kaçmak ve ölüm ile ilgili konular hakkında düşünmemek olarak değerlendirilirse DYK ile paralellik gösterir. Zira bu sınıflandırmadaki katılımcılarımız ölüm hakkında bir sonuca varmayıp ölümün bilinmez bir konu olduğunu düşünüyorlar. Bu pozisyon ölüm konusunu sonuca bağlayacak kadar düşünmekten kaçınmak olarak değerlendirilebilir. Ben bu kanaatin doğru olmadığını düşünüyorum. Çünkü birey uzun ve derin bir şekilde ölüm hakkında düşündükten sonra ve günlük hayat içinde ölümü sık sık hatırlarken de ölüm konusunun bilinemez olduğu düşüncesini taşıyabilir. Katılımcılarımızın söylemlerinin bilinçaltı düzlemde de geçerli olup ölümü umursamadıkları düşünüldüğünde kuramla çelişir görünmektedir. Çünkü bu durum DYK’nin hayatın merkezine koyduğu ölüm olgusunun katılımcılarımız tarafından önemsenmediği ve katılımcılarımızın ölümünden kuramda belirtildiği gibi dehşete düşmediğine işaret olarak kabul edilebilir. Zira ölümün belirsizliğini olduğu gibi kabul edip bu belirsizlikle birlikte yaşamayı kabul etmiş görünmektedirler.

3.1.4. Alternatif Görüşler

İnsan zihni her argümanın mantıklı bir şekilde ortaya çıkıp argümanların art arda birbirini doğurduğu bir makine sistemi değildir. Aynı olgular kişilerde farklı argümanlar ve kanıların oluşmasına neden olabilir. Mesela farazi bir oran olarak dindarların yüzde yirmisinin ahlaki problemleri olduğu varsayımı bir kişiyi dinin insanı ahlaklı yapmadığı gerekçesiyle dine uzaklaşma argümanı olabilir. Başka biri için ise dindarların genellikle ahlaklı olduğu algısını destekleyebilir. Yani aynı varsayım iki farklı kişi için zıt görüşlerin argümanı olarak kullanılabilir. Aynı şekilde kişi bütünlüklü bir dünya görüşünün içinde o dünya görüşüne tamamen uymayan fikirleri de benimseyebilir. Bu doğrultuda görüşmelerimiz sırasında sık duyulan ilk üç eğilimin yanından başka din, felsefe ve akımlarda da ödünç alınan fikir ve kavramların

da görüşmeler esnasında dile getirildiği görülmektedir. Aşağıda bu alternatif görüşlere örnekler sıralanacaktır.

Örneğin spiritüel eğilimleri olan Ankara katılımcılarımızdan Ömer yok olma fikrini kabul edemediği için tanrıya inanmakta ve şöyle demektedir: “*Necip Fazıl’ın Bir Adam Yaratmak. Ben yok olamam diye çıldırıyordu herif. Mesela o çıldırmayı yaşadım ben hayatımda. Evet ben yok olamam kafasını yaşadım resmen yani.*” (Ant.E.42.Ömer)

Ömer’in bahsettiği bölüm şu şekildedir:

Allah’ım, ben yok olamam! Her şey olurum yok olamam. Parça parça doğranabilirim. Nokta nokta lekelerle dönebilirim. Tütün gibi kurutulabilir, ince ince kıyılır, bir çubuğa doldurulur, içilir, havaya savrulabilirim. Fakat yok olamam. Madem ki bu kadar korkuyorum, yok olamam. Eczane camekanlarında, ispiroto dolu bir kavanoz içinde, düşürülmüş bir çocuk ölüsü gibi, yumruk kadar bir et parçasına inebilir, bir şişeye hapsedilebilirim. Fakat şişenin camından yine dışarıyı seyreder, önümden geçenleri görür, kendimi bilir ve duyar, kendimi ve Allah’ımı düşünebilirim. Rız değilim Allah’ım! Yok olmaya, kalmamaya, gelmemiş olmaya, mevcut olmamaya razı değilim. (Sükût, müzik.) Bu dünyada bırakamayacağım hiçbir şey yok. Ne deniz ne ağaç ne şehir ne ev ne kadın ne de ben. (Eliyle göğsüne çarpar.) Bu kalıbım, bu zarfım, bu kafesimle ben. Onların hepsini bırakabilirim. Fakat şuurumu, bilmek, duymak, var olmak şuurumu bırakamam. (Kısakürek, 2014, s. 113)

Ömer bu noktadan hareketle eğer iyi bir insan olunursa öte tarafta kötü bir şey olamayacağını düşünmektedir. Bu konuyu şu şekilde ifade etmektedir:

“*Valla ölünce ne olduğunu yani gidip gelen birinden duyamayız. Öyle biri yok çünkü dünyada. Yani sadece deneyimledim falan diyebilir. İşte bu meditasyonlarda ya da rüya boyutunda bilmem nede. Ben çok sıkıntılı bir şey olacağını zannetmiyorum. Ee yeter ki iyi insan ol. Kahpelik olmasın, kötü olma. Kötülük yapma. Sev Yaradan’ı, yaratılandan ötürü.*” (Ant.E.42.Ömer)

Fırat ölümünden sonra mutlak yok oluşu çok ürkütücü buluyor. Enerjinin varken yok olmasının fiziken mümkün olmadığını belirtirken Mısır ve Yunan Mitolojilerine ilgili olduğunu, onlarda da ölümünden sonrasına inancın var olduğunu söylüyor. Ona göre bunlar kulaktan dolma bilgiler de olabilir, gerçeklik payı da olabilir. Yani emin değil. Yine de tamamen reddetmek ve mutlak bir son olarak görmek yerine ölüm sonrası zihinde bir ihtimal olarak bulunmaktadır. (Gaz.E.23.Fırat)

Van katılımcılarımızdan Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik bölümü öğrencisi olan ve kendisinin önemli özelliklerinden biri olarak feminist olmasını gösteren Burcu, öldükten sonra böcek ya da çiçek olarak geri gelebileceğimize inanmaktadır. Mahallelerindeki bir köpek ile farklı bir yakınlık kurmasını bu durumla bağlantılı görmektedir. (Van.K.21.Burcu)

Anne-babasının Kurban Bayramı'ndan dönerken ağır bir kaza geçirmesinin ardından dini bir ritüel sonrası kaza yapmalarını haksızlık ve saçmalık olarak görüp dinle olan sınırlı bağını da koparan Ankara katılımcılarımızdan Buse karmaya inanmaktadır:

*“BM: Ben biraz şey düşünüyorum. Kötü bir olay mı geldi başıma ya da işte sevdiklerimin başına. Bundan bizim çıkarmamız gereken ders ne acaba? Hani bundan sonraki hayatımıza bundan ne dersi alıp devam etmeliyiz? Hani bir sebebi var hani bu? Belki bizim beslediğimiz bir duygu ya da birisine karşı yaptığımız bir şey. **Hani burada aslında bir tık da karma inancı giriyor işin içine** hani bir şey yaptık karşılığını buluyoruz, işte ne eksek onu biçiyoruz gibisinden. O yüzden böyle ben biraz onun köküne inmeye çalışıyorum. Hani eğer aklıma bir şey gelirse şu olabilir, şu duygu ne olabilir? İşte birisini attığım şu bakış olabilir, onu çözmek istiyorum. Bunu tekrarlamaması için. Tekrarlamayacağına inanıyorum sanki onu çözünce.*

G: Peki bu karma inancın yani şey olarak biliyorum ama şeyden farkını nasıl kuruyorsun? Mesela etme bulma dünyası diye bir açıklaması var ya mesela İslam'da da hani ondan farkı fark olarak ne nasıl bir farkı olduğunu düşünüyorsun?

DP: Ya da kaderden farklı yani kader... kadere karşı çıkıyorum dedin.

BM: Evet.

DP: Ama karma inancı birazcık cezalandırma ya da şey işte cehennemde yanma ya da iyiliğinin karşılığında cennete gitme inancına benzemiyor mu sence?

BM: Benzer yönleri var ama yine de kader de sonuçta tanrı senin için belirliyor. Hani belli yollar var işte senin hangisini seçeceğini de biliyor. Hani benim mantıken sonuçta bu kadar kudretli bir varlıksa benim hangi yolu seçeceğimi de biliyor ve onun bilmesine rağmen ben cehenneme gidiyorum. Hani benim aklıma yatmayan bir nokta bu. Ama hani karmada sen evet bir tercihi yapıyorsun, hani bunu etkileyen ya da bunu hangi seçeceğini bilen kutsal bir varlık yok. Sen bunu seçiyorsun ve hani bunu direkt cezasını diyeyim bu dünyada çekiyorsun. Direkt böyle düşünüyorum.”

“EY: Yani olan biten her şey senin iradenle oluyor ve olan her şeyde yine bu dünyaya olan bir şey.

DP: Bu bir adalet sistemi gibi mi düşünüyorsun? Adalet inancını mı buradan kuruyorsun?

BM: Adalet inancı da değil, sadece birisini hissettirdiğin şeyi sen de hissediyorsun, hani ve bunların hepsi aslında bence iyi bir insan olman yönünde hiç çıkarman gereken dersler. Hani bu gibi biraz amaç iyi bir insan ol, ahlaklı bir insan olmak. Bu şekilde benim kafamda canlanıyor.” (Ank.K.22.Buse)

Buse İslami ya da Budist öğretiyi benimsemeden karma fikrini benimsemektedir.

Ölümle ilgili konuşurken dilerse bu ölümden sonra konuşalım diyen Necip ölümden sonra bir şekilde adaletin sağlanacağına inanmaktadır: *“Ama yani açık şekilde inandığım şey bu yaptığım her şeyin bedelinin bir gün ödeneceğine inanıyorum ve buna göre yaşamak zorunda olduğumu düşünüyorum. Hiçbir makullük içerisinde de izah edemiyorum.” (Ank.E.18.Necip)*

Türkiye'deki dini uzak insanların teorik olarak herhangi bir dine ya da dünya görüşüne inanmasa da ölümle ilgili bazı fikirleri bu dünya görüşlerinden ödünç alması DYK'yi destekliyor görünmektedir. Zira bir korku ya da kaygı ifade etmeseler de ölümle ilgili tutunacak bir inanca ihtiyaç duydukları gözlemlenmektedir.

Sonuç olarak bu bölümde dine uzak insanların ölüm hakkındaki söylemleri şu üç ana fikir etrafında sınıflandırılmıştır: ölümün mutlak bir sondur, ölüm konusu bilinemezdir ve çeşitli alternatif fikirler bulunabilir. Alternatif fikirler genelde bir tortu yahut kaçış gibi görünmektedir. Hakim ve ana görüşün hayatın mutlak bir son olduğuna dair olduğu iddia edilebilir.

3.2. Başa Çıkma

Bu bölümde Türkiye'deki dine uzak insanların ölüm anlayışının tartışıldığı bir önceki bölümün ardından katılımcılarımızın hayatlarında karşılaştıkları zorluklarla yüzleşme şekillerini açıkladım. Bu bağlamda telkin/rasyonalizasyon, dua, yaşanan olaya/ana odaklanma, kabullenme ve bir dünya yaratma stratejileri öne çıkan stratejilerdir.

DYK'nin hipotezlerinden biri de ölümle yüzleşen insanların düştükleri dehşetten dolayı kalıcılığa/ölümsüzlüğe yönelik stratejiler geliştireceğidir. Ölümsüzlük literal olarak elde edilemediği için insanlar sembolik ölümsüzlük hissi verecek değerleri elde etmeye çalışırlar. Bu kalıcı bir sanat eseri üretmek, çocuk sahibi olmak yahut bir hayat görüşünü benimsemek olabilir (Solomon vd., 2015). Sanatla ilgili en derin bağı kuran katılımcımız Mehmet Kerim için sanat hayatın anlamıdır, dinin yerini almıştır. Ancak o da sanat eseri üretmekten ziyade tüketmektedir. Görüşmelerin genelinde bu yönde bir eğilim gözlenmemiştir. Çocuk sahibi olmak konusunda ya da ideolojik bir bütüne dahil olmak konusunda da hâkim bir eğilim gözlenmemiştir.

Gaziantep katılımcılarımızdan Abdulkrim Gaziantep Ateistleri isimli bir facebook sayfası açmış, birçok dine uzak kişi bulunmakla beraber bu tür organizasyonlara katılımın olmadığını belirtmiştir. Yine Gaziantep'te dine uzak insanların takıldığı İngilizce öğretme konseptli kafede görüşmeler yaptık. Katılımcılarımız arkadaş olup başka konularda uzun sohbetler etseler de kendi aralarında din, dinden uzaklaşma gibi konuları konuşmadıklarını belirttiler. Ateizm derneğinin faaliyetlerine katılım konusunda da genel eğilimin örgütlülüğten uzak durmak yönünde olduğu görülmektedir. Bu durumda dine uzak insanların üzerinde anlaşılabileceği ortak bir temel hazırlamanın zor olmasının da etkisi olabilir. Zira ateist, deist, agnostik, resmi dini eleştirenler gibi birçok alt fikir grubundan oluşan dine uzak insanlar birbirinden çok farklı düşünceleri benimsiyor olabilir. Bununla birlikte sahada gözlenen, insanların dine uzaklık bazlı örgütlenmelerden ziyade sol görüşlü partiler, bisiklet grupları gibi siyasi ve kültürel faaliyetlerde toplandıklarıdır. Peki dine uzak insanlar; yakınların ölümü, felaket, stres gibi zorlu durumlarla nasıl baş ederler? Bu bölümde başa çıkmaya dair genel bir girişin ardından görüşmeler esnasında belirginleşen başa çıkma desenleri olarak rasyonelleştirme/telkin, yaşanan olaya/ana odaklanma, kabullenme ve kendi dünyasını kurma başlıkları açıklanacak ve görüşmelerden alıntılarla örneklendirilecektir.

Baş çıkma stratejileri kültürden kültüre farklılık gösterir. Aynı zamanda aynı toplumda yer alan farklı kültürel grupların farklı başa çıkma stilleri olabilir. Başa çıkma şekilleri bireyin sahip olduğu kültür temelinde değerlendirilmelidir (Zümbül, 2021, s. 127). Dini inançların zorlu durumlarla baş etmede olumlu etkisi gözlenmiştir (Baynal, 2018; Karşı, 2015; Kavas, 2013; Murat, 2017). Dinin zorlu olaylarda baş

sonu bir anlatı sunarak başa çıkmaya güçlü bir destek verdiği iddia edilebilir. Bunun yanında dine uzak olan insanlar da başa çıkmak için kendi stratejilerini geliştirebilir. Stresle başa çıkarken problemin ortadan kaldırılmasına, problemin zihindeki karşılığının değiştirilmesine yahut problem sonucu ortaya çıkan semptomların giderilmesine yönelik stratejiler geliştirilebilir. Ölüm ortadan kaldırılamayacak bir gerçek olduğu için diğer stres kaynakları gibi giderilmesine yönelik çabalar daha sınırlıdır. Ölümsüzlüğü arayan çalışmalar, ölümü mümkün olduğunca geciktiren tıbbi müdahaleler, ölümün ve yaşlanmanın etkilerini gideren yaşlanma karşıtı bakım ve ameliyatlar bu bağlamda değerlendirilebilir. Bu durum DYK'nın ölümsüzlük arayışı fikri ile paralel değerlendirilebilir.

Ölüm problemi şimdilik ortadan kaldırılamadığına göre, ölümün ortaya çıkardığı semptomların ortadan kaldırılması ile ilgili stratejiler geliştirilebilir. Başa çıkma stratejileri bilişsel, duygusal, davranışsal ve fizyolojik olmak üzere insani işleyişin tüm boyutlarını kapsar (Peres & Lucchetti, 2010). İnsanlar zor durumlarla dolayısıyla da stresle yüzleştiklerinde bu dört alanda belirtiler gösterirler. Bilişsel olarak kafa karışıklıkları, konsantrasyonda zorlanma ve hafıza sorunları gibi. Duygusal olarak anksiyete, kaygı, korku, hüznün ve bıkkınlık hissetmek gibi. Davranışsal olarak kişisel bakıma ve çevreye verilen özenin azalması, yeme bozuklukları gibi. Fizyolojik olarak terleme, ellerin titremesi, kalp artışlarının hızlanması gibi. Bu durumda bilişsel semptomların ortadan kaldırılması için duygu ve düşüncelerin rasyonelleştirilmesi bir yöntem olabilir. Duygusal, davranışsal ve fizyolojik etkilerin azaltılması için ise spor, anlık farkındalık ve nefes egzersizleri ve benzeri başa çıkma stratejileri geliştirilebilir. Aşağıda dine uzak insanların baş etme stratejilerinde belirginleşen desenler yer almakta ve stratejiler bu dört alanda strese sebep olan olayların etkilerini giderecek öğeler içermektedir.

Zor durumlarla nasıl başa çıktıkları sorulduğunda kimi katılımcılarımız bir stratejileri olmayıp geçmesini beklediklerini belirtmiştir. Örneğin dini insanların antidepresanı olarak gören Menekşe başına kötü bir şey geldiğinde şu cümleyi kurduğunu söylemektedir: *“Keşke Müslüman olsa da Allah’a inansaydım. Bari inanacak bir şeyim olurdu falan diyorum. Sığınacak bir şeyim olurdu. Kendimi kandırırdım diyorum yani. Ya hiçbir şey yapmıyorum, oturuyorum. Geçmesini bekliyorum.”* (Ank.K.20.Menekşe) Bu cümlelerle dindarların Allah'a sığındığının, kendisinin ise

inanmamasından ötürü bir strateji geliştirmeyip zor olayların geçmesini beklediğinin altını çizmektedir.

Bazı katılımcılarımızın ise ritüelleşmiş birçok stratejisi vardır. Örneğin Samsun katılımcılarımızdan Önder zor durumlarla ilgili kendisine bir ritüel oluşturmuştur:

“Çok bunalırsam bir iki duble içiyorum. Rahatlatıyor o beni u çok sevdiğim dostlarım yoldaşlarım var. Kafa dengi bikaç arkadaşım var. Çok bunalırsam onu arıyorum. Böyle oturuyoruz. Bir sohbet ediyoruz. O o ritüel bana yetiyor. Ama çoğunlukla da şey yapıyorum ya. Kendimi dinlendirip ya da şeyi bilirim mesela. Eğer işim gücüm yoksa iki gün hiç evden çıkmadığım olur. Kendimi bi kapatırım. Çok da işe yarar. Okumak istediğim okuyamadığım kitabımı bitiririm o ara. İşte dinleyemediğim son dönemde dinleyemediğim müziği on kere, yirmi kere tekrar tekrar dinlerim, bikaç şiir okurum. Yatarım, uyurum, kalkarım bir daha yatarım. On saat yataktan çıkmam. O o ritüel beni kurtarır. Tekrar dönerim yaşama. Hiçbir şey olmamış gibi yürürüm yani. İşte inançsa o da bir inanç belki işte o da bi ritüel.” (Sam.E.50.Önder)

Önder’in baş etme yolu içki içmek, sosyal çevreden yardım almak, kendini dinlemek, müzik dinlemek gibi birçok davranışını içermektedir. Bu bölümün kalan kısmında sıklıkla bahsedilen, katılımcılarımızın zorluklarla baş ederken kullandıklarını ifade ettikleri stratejiler şu şekilde sınıflandırılacaktır: Rasyonelleştirme/telkin, dua, ana odaklanma, kabullenme ve bir dünya yaratma.

3.2.1. Rasyonelleştirme ve Telkin

Stres veren olgu ve olaylarla baş etmenin bir yolu, yüklenen anlamın değiştirilmesidir. Kişi mantıklı hale getirme, doğal olduğunu kabul etme gibi durumun içinden çıkacak ya da daha iyi hissetmeye neden olacak ifadeleri kendi kendine tekrar ederek rahatlamaya çalışır.

İnşaat mühendisi olarak İzmir’de çalışan katılımcımız Ersin ölümle karşılaştığında kendine bunun doğal bir döngünün parçası olduğunu hatırlatmaktadır:

*“ED: Öldü diyorum, üzülüyorum. Çok üzülüyorum ama yani şunu da diyorum, keşke Allah daha uzun ömür verseydi diyorum, ama hani bir şeyle söylemiyorum bunu, bir inanca göre söylemiyorum, ama yani abi ben o konuda çok **pozitif bir bilime inanan** birisiyim. Tamam mı? Yani sonuçta yaşam denen şey bir döngü ve bir yerde bitecek bu. Dolayısıyla bu bu yani doğrusu ne eğrisi ne, adamın yaşam mantığı olan vücutsal fonksiyonunu bilmem neleri veya işte bir kaza, bir şey olursa, bitti yapacak bir şey yok.” (İzm.E.46.Ersin)*

Ersin ölümle karşılaştığında üzüldüğünü ancak pozitif bilime inanan biri olarak bunun bir döngü olduğunu hatırladığını ifade etmektedir. Duygularını rasyonalize ederek ölümle baş etmeye çalışmaktadır.

DYK kişinin kalıcı olmak için stratejiler ürettiğini iddia eder (Solomon vd., 2015). Aksi yönde İzmir katılımcılarımızdan Fazıl ölüp her şeyin biteceğini kendine telkin ederek zorluklarla baş etmektedir. (İzm.E.37.Fazıl)

Gaziantep katılımcılarımızdan Kübra birini kaybetmek için ölmesinin tek yol olmadığını kendine hatırlatmaktadır:

“Şu an düşündüğüm şey sevdiğim birini kaybetmek için ölmesine gerek yok. Yaşarken de biz kaybediyoruz sevdiklerimizi. Bomboş yere yani. ...O bir daha denk gelmeyeceksin birinin ölümüyle. Bu kayıp çok acı. Çok üzücü ama biz de öleceğiz yani. Bizim bedenimiz bu hücre yapımızın bir sınırı var ve bu da ölecek dönüp başka bir şeye dönüşecek.” (Gaz.K.32.Kübra)

Ölümün aslında kaybetmek olduğunu, kaybetmenin tek yolunun da ölmek olmadığını kendine telkin etmek de bir rasyonalizasyon yolu gibi görünmektedir.

Gaziantep katılımcılarımızda Kaan ise ölüm ve kayıp gibi durumlar için bir dayanağının olmadığını belirterek durumu kendisinin için şu şekilde rasyonelleştirmektedir:

“Benim dayanağım yok. Bu insanın doğasında olan bişey. Ölüm. Doğal seleksiyon. Hayvanlar da ölüyor. Bitkiler de ölüyor. Yani artık yeterli sayıda şey yoksa vücudunda

ölüyorsun. Tabii ki özliyorsun. Hergün berabersiniz artık o hayatında yok. Ama yani benim dayanağım şu. Yani dayanak demeyelim buna. Olayın farkındayım. Bunun olacağını zaten biliyordum.” (Gaz.E.19.Kaan)

İntihar denemeleri bulunan ve psikolojik olarak zor zamanlardan geçen, dindar bir sülalesi olan katılımcımız Eylül ölümü kabullendiğini ve kendisine bunu telkin etme sürecini şu şekilde anlatmaktadır:

“Evet, evet bir bu benim için uzun yıllardır olan bir şey ve hani dedem öldüğü zaman şey dedim açıkçası uzun zamandır herhangi birisi öldüğü zaman ağlamıyorum ya da üzülmiyorum. Sadece şey diyorum. Onun enerjisi buraya kadar yetti artık. Hani aramızdan ayrılma vakti geldi ve ayrıldı. Bu her insan mutlak bir şekilde tadacak zaten hani onun için insanlar öldüğü zaman üzüntü duymuyorum. Şöyle duymuyorum. Hani olması gereken bu. Sadece onunla yaşadığım hatıralar anılar beni üzer. Onun dışında ölüm beni üzmüyor ya da korkutmuyor açıkçası.” (Gaz.K.24.Eylül)

Kendisini sosyalist ve ateist olarak tanımlayan İstanbul katılımcılarımızdan Osman zor durumlarda sakin kalmaya çalışmaktadır. Panik atağı bulunun katılımcımız sakin kalmak için kendi kendisiyle konuşmaya çalıştığını belirtmektedir. (İst.E.39.Osman)

Kendisini çaresiz hissettiği zaman ne yaptığı sorulan Samsun katılımcılarımızdan Fırat çok zor bir durum yaşamadığını ama kendini motive etmeye çalıştığını şöyle ifade etmektedir:

“Kendimi kendimin tanrısı olarak görüyorum. Yani hani kötü bi durum yaşadığımda kendime şey yapıyorum. Şunu yaparsın sen hani kendimi motive etmeye çalışıyorum. Ya da kötü bişey olduğunda hani eeeee yani hiç aslında yaşamadım öyle bişey de genelde kendime şey yapıyorum hani bi yere yetişemediğimde hadi yetişirsin diye kendimi motive ediyorum.” (Sam.E.19.Fırat)

İstanbul katılımcılarımızdan Yasin zor bir süreçle karşılaştığında yaşadığı süreci şu şekilde açıklamaktadır:

“Benim hani sığınacak bir şeyim yok. niye böyle oldu, nasıl böyle oldu, oturayım, arkasından dua edeyim, kendimi iyi hissedeyim, onun adına, onun hayrına bir şeyler yapayım, yok hiç birisi yok. Yani sığınacak bir şeyim yok. **Benim orada sığınabileceğim tek şey, seküler bir yaklaşımla olayın üzerine gitmek, nasıl böyle bir şey gerçekleşti, kim suçlu? Başka bir çocuğun da başına gelebilir gibi.** Bence insanın kendi zihinsel gelişimi diğer canlılardan çok daha büyük ve hızlı olduğu için işte beslenme, yemek falan o faktörler devreye giriyor, eti pişirerek yemesi konuşuluyor ya böyle şeyler, kendini çok önemsiyor insan. Yani benim oğlum altı üstü. Ben kimim ki, benim oğlum kim ki, sen kimsin ki? Hepimiz aslında bu doğa içinde hasbelkader bir şekilde bazı kimyevi şeylerin gerçekleşmesiyle, yine biyolojik fiziksel şeylerin gerçekleşmesiyle bu dünyada bir anlığına var olan canlı türleriyiz hep günün sonunda. Yani biz kendimiz insanı çok yücelttiğimiz için onu kaybettiğimiz zaman bunu kabul etmekte zorlanıyoruz. Halbuki böyle bir olay başımıza geldi, benim de başıma gelebilir, senin de başına gelebilir, gelmesini istemeyiz tabii ki de, korumak zorundayız tabii ki de insan değersizdir demek istemiyorum, kedi de değerli, kertenkele de değerli, timsah da değerli. Onların da yavruları ne kadar değerli değil mi? Bak yavrularına bir zarar geleceği zaman neler yapıyorlar yani. Normal şartlarda en uysal hayvanlar bile yavrularını teh- Yani bunlar bizim evrimsel sürecimizde gen kodlarımızda olan bazı bilgiler, veriler, tabiki korumacı yaklaşım, sığınmacı yaklaşım içimizde bir yerlerde barınıyor ama bunu yönetebilmek, buna nasıl çözüm bulduğun ayrıştırıyor bizi. Annem öyle çözüm buluyor, ben olayın üzerine giderim soruştururum, birilerinin cezalandırılmasını isterim eğer sorumlu varsa. Benim oğlumun kendi kabahatiyse öğretmeni ısrarla şurada şöyle dur böyle dur, kendisi işte şöyle... onu o şekilde muhakeme ederek kendimi yatıştırmaya çalışırım. Annem de öteki türlü kendini yatıştırmaya çalışır.” (İst.E.33.Yasin)

Yasin’in sığınacağı bir tanrı ya da teselli olmadığı için süreçleri mantıksal olarak işleme süreci zor zamanlarda rasyonalizasyon ile başa çıktığını göstermektedir.

Sonuç olarak somut delillere inanan dünyayı daha çok metaryal düzeyde algılayan katılımcılarımızın rasyonalizasyon ve telkini bir başetme yöntemi olarak kullanmaları doğal görünmektedir. DYK’nın ölümün insanı kalıcılık vaad eden baş etme yöntemlerine yönlendirdiği fikrinin aksine günlük hayatı, o anı ve olayı mantıksal olarak tahlil edip yaşamayı sürdürdüklerini ifade etmektedirler.

3.2.2. Dua

Dine genel olarak mesafeli olan katılımcılarımızın dua etmeye de uzak olacağı varsayılabilir. Ancak birçok katılımcımız aşkın bir güçle ilişkilendirme dereceleri farklı olmak üzere dua etmektedir. Bazıları duayı kendi kendine konuşma gibi görmekte, deist katılımcılarımızdan spiritüel eğilimleri bulunan başkaları ise aşkın bir güce seslenmektedir. Bu bölüm boyunca görüşmelerden örneklerle katılımcılarımızın dua etme şekilleri açıklanacaktır.

Ailesinden aldığı din bilgisini zaman içinde sorgulayarak, üniversitedeki Atatürkçü seküler hocalarının modern duruşundan etkilenek dinden uzaklaştığını belirten Günhan, Tanrı'nın varlığına inanmakta, inanmak istemektedir. Ancak vahiy kavramını, seçilmiş bir peygamber fikrini akıl dışı bulmaktadır. Günhan zor zamanlarında ilkokulda Din Bilgisi dersinde öğrendiği gibi dua etmektedir. Annesi dindar babası inançlı olan katılımcımız dinin siyasileşmesinden ve dindarların ahlaksızlıklarından dolayı dinden uzaklaşmakla ve belirgin bir öfke duymakla birlikte zor durumlarda dua etmeyi sürdürmektedir. (Ant.K.52.Günhan) DYK'ye göre ailemize duyduğumuz güven hissini devam ettirmek için sosyalleşme sürecinde onların öğrettiği dünya görüşünü devam ettiririz (Solomon vd., 2015). Bu gerçekliğin bir yorumu bizi güvende ve rahat hissettirir. Allah'tan gelen bir kitap olduğuna inanmamasına rağmen Günhan'nın zor zamanlarda duaları okuması bu güven hissini devam ettirmeye olan ihtiyaçtan kaynaklanıyor olabilir.

İzmir katılımcılarımızdan psikolojik danışman olan Eda zamanın geçiciliğiyle huzur bulmanın yanında dua da etmektedir:

“Yani çok ağladığım, üzülüğüm zaman geçecek diye düşünüyorum. Zamanın geçiciliği bana çok iyi geliyor. Dini olarak da dediğim gibi hani bazen istemsiz dua ederken buluyorum kendimi. Hani dua etmek benim belki de manevi olarak rahatlatan bir şey olabiliyor. Ama bu Arapça sure ile dua etmek değil de Türkçe böyle. Hani ya benim için hayırlısı olur umarım hakkında hayırlısı olsun gibi. Türkçe ve kalben bir dilekte bulunmak gibi.” (İzm.K.28.Eda)

Babası da ateist olan İzmir katılımcılarımızdan Gamze dua ettiğini ama dua olarak nitelendirdiği şeyin bir tanrıya yakarıştan ziyade kendi kendine konuşmak gibi olduğunu söylemektedir.

“Kim bilir ne o, ama hani işte diyorum ya yani orada şey geliyor. Hani böyle bizim dışımızda bir şeyin olduğuna, inanma ihtiyacı ve öyle bir dua başlığı altında bir konuşma. Yani kendimle mi konuşuyorum onu da bilmiyorum ama öyle bir şey çıkıyor ama orada benim kafamda tasavvur ettiğim şey ne Hristiyanlığın ne İslamın tarif ettiği bir tanrı ya da Allah ya da bir enerji ya da spiritüel güç, bir şey değil yani ben. Kendi kendime de konuşuyor olabilirim hani ama bir niyet, bir dua, bir şey...”
(İzm.K.46.Gamze)

Van katılımcılarımızdan Burcu ise zor bir olayla karşılaştığında yaşadığı süreci şu şekilde anlatmaktadır:

“BS: Zor bir şey yaşadığımda işte dua ederim

ÖK: Şu anda?

BS: Evet yani çok sık değil dua ederim o şeye dair hani istekte bulunurum.

ÖK: Şu anda?

BS: Çok nadir. Yani Allah'ım diyorum demek ki Allah'a ediyorum.

ÖK: Hımm Allah'a dua ediyorsun.

BS: Allah'a dua ediyorum ondan bir şey istiyorum.

ÖK: Çok zor durumda kalırsan ona sığınıyorsun yani.

BS: Tabi ya mesela en son şey olabilir uuu erkek kardeşim küçük erkek kardeşime şey oldu çocuk havale geçirdi böyle dili döndü ama elimde yaşadım bunu mesela o an içimden dua ettim hani bir şey olmasın diye dua ettiğimi falan hatırlıyorum.

ÖK: Nasıl dua ediyorsun mesela ne diyorsun duada?

BS: Ya işte o anki isteğim Allah'ım diyorum şunu yap mesela hani şunun gibi hani yani mesela neyse artık.

ÖK: Mesela atıyorum bir sure okuyor musun besmele çekiyor musun?

BS: Hayır hayır hayır öyle şeyler değil.

ÖK: Fatiha okur musun?

BS: Hayır bunu sadece sözlü söylüyorum o kadarcık.” (Van.K.21.Burcu)

Gaziantep Ayşe zor durumlarda müzik dinlemekte ve dua etmektedir:

“ZA: Peki zor durumda kaldınız ya da çok sevdiğiniz biri zor durumda kaldı orada motivasyonunuz ne oluyor desem? Nereden güç buluyorsunuz? Atıyorum bir dindar neyden güç bulur? A gideyim namaz kılayım, kendime geleyim, biri der ki yoga yapacağım ve rahatlayacağım çünkü çok gerildim der, sizin mesela kaçış noktanız, güç noktanız ne?

AG: Müzik. Müzik ya da ağlamak. Ağlamak daha çok. Çok severim, gökyüzüne bakıp ağlarım genelde. Ağlamayı çok severim, her şeye ağlarım

ZA: Dua eder misiniz?

AG: Ederim, ederim, üff... (Gülüyor) yemin ediyorum önüme o duaları koysanız var ya ne dualar okurum. Dersiniz ki asıl Müslüman senmişsin.

ZA: Dua çok dini bir şey aslında.

AG: Şey anlamında söyledim. Kuran okumak anlamında.

ZA: Yaa? Direkt sure ayet?

AG: Evet, evet. Allah'ım ne olur şu olsun ne bu olsun değil dua ederken.

ZA: Favori bir sureniz var mı? (gülerek)

E: Ayetel kürsü ya, hiçbir şey o güvenin üstüne geçemez. Bende çok ayrı bir yeri var onun. Gerçekten onun çok ayrı bir yeri var ama korktuğum anlarda nas suresi, neyden korkarsam korkayım, böcekten korksam bile belki bir şey olur da gider.”
(Kahkahalar) (Gaz.K.24.Ayşe)

Ölüm ve felaketler gibi baş etmesi zor olaylar insanın bedeni ve hayatı üzerindeki kontrol hissini kaybettiğini zamanlardandır. İnsanlar bu zamanlarda içten gelen bir yardım kadar dışardan desteklere de ihtiyaç duyabilir. Görüldüğü gibi dine uzak insanlar da, farklı derecelerde Allah'la ilişkili olmak üzere dua etmektedir. Kimileri dua etmeyi yalnızca kendi kendine konuşmak olarak görürken, kimileri gerçekten bir tanrıdan isteklerde bulunmaktadır. Bu durum ölümle baş etme yolu olarak dinlerin ortaya çıktığını öngören DYK ile uyumluluk göstermektedir. Hayatın günlük akışında dine ihtiyaç duymayan inançsız insanlar da zor bir olayla karşılaştıklarında dua edebilmektedir. Bu durum hayatı açıklarken ve yaşarken dine ihtiyaç duymasalar da ölüm ve zorluklarla baş ederken aşkın bir güce sığındıkları şeklinde yorumlanabilir.

3.2.3. Yaşanan Olaya/Ana Odaklanma

Katılımcılarımızdan bazıları hayatı ve zorluklarını bütün olarak ele almaktan ziyade yaşanan zorluğa odaklanıp o anı yaşayıp atlatmanın daha manalı olduğunu düşünmektedir. Örneğin kendisini feminist, Marksist ve Leninist olarak tanımlayan Antalya katılımcılarımızdan Sonay, kar tipisi esnasında gerçekleşen bir otobüs kazası geçirmiştir. Yolcular göz gözü görmeyecek kadar kar yağın havada, kolkola girerek en yakın benzin istasyonuna kadar bir buçuk saat yürümüştür. Yolda ağlayıp kendini bırakırken Sonay kenardakileri zircirin ortasına alarak kendisi kenara geçmiştir. Bu zor durumda aklından neler geçtiği ve nasıl baş ettiğİ sorulduğunda şöyle demektedir:

“Yok. Paniklememek için herhalde şunu yapıyorum, psikolojide şey diye bir şey var duygularınızı kitliyorsunuz, kapatıyorsunuz ve o anda sadece hayatta kalmak için yapılması gerekenleri yapıyorsunuz. Böyle şeyler yapıyorum yani.” (Ant.K.51.Sonay)

İzmir katılımcılarımızdan güncel bir dönüşüm yaşayan Yeliz eski stratejilerini kaybetmiş yenilerini oluşturmaya çalışmaktadır. Panik atağı da olan Yeliz zor durumlarda anda ve o duyguyla durmaya çalışmaktadır:

“YH: O kadar böyle yeni ki bu yaşadığım şeyler sen tam bu yeniliğın içinde soruyorsun. Mesela bundan 3 ay önce, 4 ay önce sormuş olsaydın çok başka bir cevap verirdim. Şimdi bu zorluklarla nasıl baş ediyorum, değil mi?

NY: Hıhım. Yani inanan bir insanın sırtını Tanrı'ya yaslaması, onda teselli bulmasına karşılık hani bugünkü aşamada....

YH: Aynen... (Düşünüyor.) İşte o, tamamen işte şu an bunu öğrenmeye çalışıyorum. Bu zorluklarla... yani şöyle bak, ee öyle bir yerdeyim ki ee bu zorluklarla baş edebilmek için bir yaratıcı yaratırsam çok şey olacak, ee samimiyetsiz olacak.

NY: Hımm... Yani zorlukla yüzleşip onu daha böyle, onunla ehm yani tabiri caizse vuruşmak, yüzleşmek...

YH: Yoo vuruşmak zorunda da değilim. Sadece onun yanında durmayı öğrenmeye çalışıyorum ben şu an. Yani zorluğun yanında durmayı öğrenmeye çalışıyorum. Gelip geçiştir mu, napıyor, onu görmeye çalışıyorum yani. Ve teslim olmaya çalışıyorum. Şu an yapmaya çalıştığım şey tamamen teslim olmaya çalışmak ve çok zorlanıyorum. Aşırı derecede zorlanıyorum yani teslim olmak hikayesini. Ee ilk defa bu kadar sınırlı

*bir canlı olduğum gerçeğiyle burun buruna geldim. Bu kadar farketmemişim daha öncesinde...Ya evrenin sonsuzluğu hiç ee kalbimi çıkaracak kadar beni heyecanlanadırmamıştı, şimdi o haldeyim yani. Acayip derecede başatmesi mesela bu bile bana çok zor geliyor, bütün bu şeylerin içerisinde küçük bir canlı olmak, çok sınırlı olmak... Yani şaka gibi, ben bunların hiçbirini yaşamamıştım daha öncesinde yani asla **kontrol** edemediğim bir dünyanın içerisinde varolmak yani... geceyarısı köpek seslerini duyuyorsun ve susturma şansın yok yani böyle bir komşuculuk oynuyormuşuz ve bir canlıyla komşuculuk oynuyormuşuz. Sadece insanlarla değil ve ee kontrol denilen şey tamamen yalanmış yani. O kadar... Bunu, öyle bir yerden bunu gördüm ki **dehşet** içerisinde kaldım ve bütün bunları bu kadar yalın, bu kadar çıplak görme halinde bir de, yanında Allah yok yani.*

NY: Evren yeniden inşa ediliyor (Gülüyor.).

YH: Eeet! Kendimi, dünyaya yeni doğmuş bir çocuk gibi ama çocukların bu kadar bilinci varsa yazık yavrularıma. Hepsine sarılıp sarılıp öpesim var yani (Gülüyorlar.). Korkma korkma bak gerçekten alışyorsun zamanla filan demek istiyorum filan yani ama hiç teselli cümlem de yok. Sadece diyeceğim tek şey, geçecek inşallah geçer, umuyorum geçer filan diyesim var yani (Gülüyorlar.). Geçer mi, onu bile bilmiyorum yani o kadar acayip bir yerden evrenle, herşeyle yeniden tanışıyorum ki, ee nasıl bunlarla başedeceğim bilmiyorum gerçekten. Sadece başedemediğim gerçeğini kabul ediyorum herhalde. Öyle, sanırım öyle.” (İzm.K.44.Yeliz)

Allah'a olan inancını yakın zamanda kaybeden katılımcımız evren ve diğer canlılarla yeni bir düzlemde ilişkiye girmeye başladığını, dünyayı farklı bir pencereden görmeye başladığını ifade etmektedir. Önceden her şeyi yöneten bir tanrının varlığına inanırken şu an kendisi ve diğer canlılar arasında eşit düzlemde ilişkiler kurmaya başlamıştır. Bu durumun dehşet verici olduğunu ifade eden katılımcımız ana odaklanmanın ve durumlara teslim olmanın daha manalı olduğunu düşünmektedir. Katılımcılarımızın söylemlerinden bilinçaltı ölüm korkusunun onları nasıl bir yöne sevk ettiğini görmek zor görülmektedir. Ancak Alev'in söyleminde olduğu gibi DYK'nin yanısıra kalıcılık içeren bir stratejinin yerine kişilerin günlük hayatta o olaya odaklı olarak yaşayıp o olayı aşmaya çalıştığı yeni bir olaya kadar bunu sürdürdüğü ve bunu ömrü boyunca tekrarladığı söylenebilir.

3.2.4. Kabullenme

Zor durumları olağan görüp kabullenme görüşmeler sırasından sık duyulan söylemlerden biridir. Örneğin kendisini felsefi ateist olarak tanımlayıp bu konuda yazılar yazan ve konuşmalar yapan katılımcımız Tarık görüşme boyunca bütünlüklü bir yaşam ve ölüm söylemi sunmuştur. Ona göre ölüm gibi acı verici olguları kabullenmek olgunlaşmanın bir parçasıdır:

*“Ama böyle olmasını istememiz (ölümden sonra devamın olması) bazen gerçekten sadece böyle olmasını istememizle sınırlı olabilir. Yani bu **gerçekliği kabullenmek** bence... Bence olgusal, yani zihnin olgunlaşmasının da bir parçası, olgular olduğu gibi kabul etmenin de bir parçası, bence insanın rasyonel olmasının da bir parçası hatta **acı verici gerçeklikleri kabullenmek**. Yine ölümden sonra yaşam evet olmasını isterdim öyle olmasını istemem böyle olduğunu vaat etmez diye kendime cevap veriyorum sık sık ve ölümden sonra yaşam yerine koyduğum bir şey yok.”* (Ank.E.32.Tarık)

Ölümden sonra var olmayı kendisinin de isteyeceğini belirten Tarık bunu istemenin gerçekten böyle olacağı manasına gelmediğini belirtmektedir. Acı gerçeklerle yüzleşip kabullenmenin daha doğru olduğunu ifade etmektedir. Tarık'ın ifadesi DYK ile ölümsüzlüğü istediğini ifade etmesi ile uyuşurken dehşet verici ölümü kabullendiğini ifade etmesi yönünden ayrışmaktadır.

Antalya katılımcılarımızdan Irmak yakın zamanda ailesinin birçok üyesini kaybetmiştir. Ölümü kabullendiğini ifade eden katılımcımız ölümü rasyonelleştirmenin yansıra dua da etmektedir.

*“En yakın zamanda dayımı kaybettim. Zaten çok sık ölümler yaşadık, dedem, ananem, bir dayım daha, bir dayım daha... **Ölümü ben kabullendim**. Eee, benim için bir isyan nedeni değil ölüm. Nasıl doğuyorsak, ölüme de aynı şekilde **mantıklı** bakıyorum. İı o yüzden yine u gerekli vazifemi yapıyorum u işte Fatiha okunacaksa okuyorum, İhlas okunacaksa okuyorum. Ve... iyi yaşadı, iyi insandı, umarım gittiği yerde mutlu olur, mutludur şu an, huzurla uyuyordur, diyorum. Kabullendim ölümü.”* (Ant.K.43.Irmak)

Antalya katılımcılarımızdan Salih analitik düşünmenin ve cevaplar aramanın yeterli olmadığı bazı zor durumlarda olayları kabullendiğini şu şekilde ifade etmektedir:

*“Silsilesini anlatmam gerekirse, işte anne tarafında kanser var, alkolizm var. Baba tarafında birisi beyin kanaması, birisi uçak kazası, birisi bıçaklama, cinayete kurban gitme. Hani bizi sayarsan ablamın vefatı depremle çok fazla böyle karışık o taraf ve bir yerde şey oluyorsun insan olarak her şeyin cevabını bilemiyorsun, ne kadar analitik düşünüp cevap bulmaya çalışsan da diyorsun ki artık “elimden geleni yaptım, bu da olacak bir şey cevabı bende yok. **İnsan olarak bazı şeyleri kabul ediyorsun.**”*
(Ant.E.40.Salih)

Ağır bir krizle depresyon sürecinden geçen ve intihar etmeyi düşünen katılımcımız Fırat artık dünyayı olduğu gibi kabul ettiğini şu sözlerle dile getirmektedir:

*“Ağır bir kriz içerisinden yükselip de şu an dünyayı benim kadar seven bir insan yok. Niye? **Kabullenmişim.** Şeyin bir sözü var adamın adı neydi unuttum. Bir tane felsefi. Kendisi şey diyor. Bu dünyada mutlu olmak istiyorsan dünyanın ne kadar kötü bir yer olduğunu bilmen gerekiyor. Gerçekten de ben o sözü her zaman kafamın köşesinde asmışımdır. Öyle çünkü. Kabullendim. Bildim. Tüm sistematığın büyük bir bölümünü. Hepsini çözemezsin. Çözdüm. Sonra bunları kabullenme sürecim var. Sonuçta Alice Harikalar Diyarından latitor sahasına geçiyorsun. İşte orada artık latitorla dövüşmeyi öğrendim yani. Onun için iyi. Şu anki durumumu çok seviyorum. Bir insanın keşke benim gözümden bakabilmesini isterim şu an. Bunu şey tavırla söylemiyorum. Gerçekten ben o dönemi de biliyorum. Birçok ortak insanın olduğu o dönem psikolojisini de biliyorum, bu dönemin psikolojisini de biliyorum. Böyle görünmeli yarın öbür gün bu şekilde bakılabilmeli. Şimdi şu ağaca baktığınla benim baktığım bir değil. Senin için Allah yarattı benim için milyarlarca yıllık bir serüvenin sanatı.”*
(Gaz.E.23.Fikret)

Görüldüğü gibi dine uzak katılımcılarımızdan bir kısmı dünyayı olduğu gibi kabul etmenin onları gelecek darbelere karşı kurduğunu düşünmektedir. Bu tutum DYK ile çelişir görünmektedir. Zira bu bireyler dehşete kapılmaktan ziyade uzun ve zor hikayelerden geçerek artık ölümü ve hayatın zorluklarını kabul ettiklerini ifade etmektedirler.

3.2.5. Kendi Dünyasını Kurma

Kendine bir gerçeklik kurma şeklindeki strateji yaygın olmasa da bahse değer görünmektedir. Bu sınıflandırma altında toplanan katılımcılarımız hayatlarını, başa çıkma stratejilerini ve hayat amaçlarını bir konu üzerinde şekillendirmekte, farklı sorularda bu durumu dile getirmektedirler. Bir kültür, eylem ya da ilgiyi hayatlarının merkezine koymuş görünmektedirler. Örneğin Gaziantep katılımcılarımızdan fabrika işçisi, kendisini deist eğilimli müslüman olarak nitelendiren ve resmi dine karşı olan Mehmet Kerim için sanat hayata devam etme enerjisini vermektedir. Babasının ölümünden sonra sorgulamaya ve ölümle ilgili daha derin düşünmeye başlayan katılımcımız hayatın kendisini dehşete düşürdüğünü ancak sanatın ona devam etme içgüdüğü sağladığını şu şekilde ifade etmektedir:

*“Evet yirmi yaşındaydım o zaman ben babam öldüğü zaman. Yani ölümün varlığından o zaman haberdar oldum ölümün varlığından açıkçası. Yani daha önce böyle çok komik geliyordu. Cenazelere gidiyorduk, taziyelere gidiyorduk, işte çocuk veya gençlik, ergenlik misali o dönemlerde pek algılayamadık açıkçası. Baktım gözlerimin önünde hani babam vefat edince. Aa, gerçekten böyle bir şey varmış. Tamam. Bütün bunları yaşadık, ettik, gördük. Bunda hemfikiriz artık. Ölüm var. Ancak sorgulamamız gereken de, hani düşünmemiz gereken noktada çok şey var ki. Yani zaten hayat bize, işte dediğim gibi az önce çok fazla **dehşete** düşürüyor. Yani her an sabah uyandığınız zaman yani Allah kahretsın. Hani o çorapları giyerken falan Allah kahretsın dediğim oluyordur yani kendi adıma söylüyorum. Hemen hemen her gün diyorum yani açıkçası. Yani yine mi ben? Yani hani Charles Bukowski'nin bir sözü vardı: Sabah kalktığı zaman şey Allah'ım ya o da inanmıyor ama. Allah'ım yine mi? Yani ayakkabılarını giyerken Allah'ım yine mi diyor. Yani yine uyandım. Hayattayım. Ve devam edeceğim gibi. Ya yalnız işte bunların içerisinde bir devam etme güdüsü veya içgüdüğü insanların içerisinde oluşuyor açıkçası. Yani bunu sanat bana sağladığı için ben onunla devam ediyorum.”*
(Gaz.E.38.Mehmet Kerim)

İstanbul katılımcılarımızdan edebiyat alanında akademisyen olan Selin için kelimeler, düşünceler dayanaktır. Kendisine kelimeler, kitaplar ve yazarlardan bir dünya kuran katılımcımız zor zamanlarda okuduğu kitaplar ve yazarlardan destek almaktadır:

“ND: Anladım. Şimdi biraz daha ayrıntı sorulara giricem. Bu daha çok senin hayat hikayendi ama mesela ıı şu dönemde sıkıntı yaşadığında işte tutunma insanlar tutunacak bi dal olarak tutunuyorlar, şimdi mesela çok canın sıkıldı neye tutunuyosun mesela?”

S: Kitaplara tutunuyorum, düşüncelere evet. Yani bu benim için çok özel bir duygu. Bunu sizinle paylaşmak hani kolay gibi geliyor ama.

ND: Kolay değil tabii ki.

S: Eee çok ilginç. Yani peş peşe geldi düşünceler. Hani bir an işte yürüyorum, dedim yalnızım keşke bi arkadaşım yanımda olsa sonra dedim ki ama dedim Goethe evde dedim yani. O okuduğum satırlar bana destek oldu. O anlamda kitaplar benim çıkış noktam oldu yani.” (İst.K.27.Selin)

Samsun katılımcılarımızdan akademisyen olan Ateş felsefenin hayatındaki önemini şu cümlelerle ifade etmektedir:

“Felsefe alanında olmaktan o açıdan çok memnunum. Hevesimi, merakımı vs. hiç kaybetmiş değilim ama bir yandan da düşününce yeniyim zaten ama buradaki motivasyonun şahsi sorgulamalarım da felsefenin çok hizmet etmesi ve insanlık tarihi boyunca da gerçekten bize en büyük sıçramalara yönlendiren sorgulamaları felsefecilerin yapmış olması en büyük paradigma kırılmalarını düşünürlerin gerçekleştirmesi ve bunun birçok şeyi etkilemesi insan hayatında. O yüzden felsefeye olan ilgim gerçekten bitmeyecek.” (Sam.E.29.Ateş)

Ateş’in bu fikri daha büyük bir bütünün parçası olma, kalıcılığa hizmet etme yönünden DYK ile uyumlu görünmektedir.

Van katılımcılarımızdan Kerim için zor zamanlarda tekrarladığı ve ona güç veren ritüel bisiklet sürmektir:

“K: Yani koşuyorum bisiklet sürüyorum fitnessa gidiyorum o yüzden öyle çok stresli olduğumda bu arayışta olduğum dönemlerde saatlerce bisiklet sürdüğümü bilirim.

ÖK: Saatlerce?”

K: Saatlerce bisiklet sürdüğümü bilirim.

ÖK: Ha bisiklete biniyorsun duygusal bir boyutu var diyorsun yani.

K: Yani mutlakta vardır.

ÖK: Kendini kötü hissettiğin zaman yapıyor musun böyle

K: Yapıyorum

ÖK: Böyle direk bisiklete biniyorsun

K: Tabi tabi bisiklete biniyorum burdan Edremit 25 kilometre falan 22-23 basar Edremit'e giderim gider Edremit'e bir bira içirim sahilde biraz dinlenirim sonra.”
(Van.E.37.Kerim)

İzmir katılımcılarımızdan Ali dinsizliği ile bisiklet sürmesinin alakalı olduğunu düşünmektedir:

“N: Bu zor durumlarla nasıl çıkıyorsunuz?

A: Bu zor durumlarla nasıl başa çıkıyorum? Yani bu durumlar bir süre sonra işte o arada başa çıkamadım. Daha sonra mesela bence **bisikletim benim dinsizliğimle çok alakası var bence**. Bir şey tutunmam gerekiyordu. Bisiklete tutundum. Bu zorluklarla ben şu an tam olarak az önce de söylediğim gibi bisikletin üstünde tutunuyor.

N: This is my way diyorsun, benim yolum da bu.

A: Ya evet. Şu an bu ama onun dışında yani ben bisikleti hayata benzetiyorum zaten. Hani bisikletin kendisi hayat. Bisiklet üstünde giderken hayatta yürümek gibi işte diyorum hani bisikletin üstünde evet başta ilk başta çok zorlanıyorsun. Sonra alışıyorsun. İstedikğin gibi gidiyorsun. Hayatta da böyle. Gidiyorsun yani bir şekilde. Bir şekilde o azmi içinde görünce çok kolay bir şekilde başarıyorsun ki bu zamana kadar birçok konuda iş, okul, hayat yani her konuda çok fazla faydası oldu bana. **Bisikletin...Yani benim Allah'ım bu o desem abartmış olmam. Ya da benim dinim bu desem abartmış olmam.**

N: Anladım... yani o zaman şey diyebilir miyiz? Seni üzen bir, ne bileyim baş edemediğim bir olay karşısına bisikletine binersin.

A: Aynen öyle.

N: Ve zaten kararlarını da orada verdiğin için...

A: Aynen öyle aynen öyle. Bisiklete binerim ve kulaklığımı takarım. Dümdüz giderim yani. Hani bu ölümü getirecek bir tehlike bile olsa dümdüz giderim. Çünkü ya en azından bir süredir başka bir rahatlama yolum yok. Yani o bataklığın içinden beni çekip alan o oldu ve aynı şekilde birçok insana da faydası olduğunu düşünüyorum yani

çevremde birçok insana bunu hayatına katarak hayatlarını değiştirdiğimi düşünüyorum bu konuda. Ya onlar dinsiz değiller ama...

N: Yani sende bisiklet peygamberi gibi bir şey oldun o zaman?

A: Yani evet bisiklete din dersek, ben de onun belli bir bölgedeki temsilcisi peygamberi olmuşum diyebilirim. (Gülüyorlar.)” (İzm.E.34.Ali)

Ali'nin de belirttiği gibi bazı eylemler dine uzak insanlar için dinin tuttuğu yeri tutabilmektedir. Hayatı anlamlandırma, yaşanır kılma ve zorluklarla başa çıkmada hayatlarının merkezine koydukları bu ilgiden faydalanmaktadırlar. Bu ilgiler çerçevesinde sosyalleşmeleri de hayatlarında dini sosyalizasyonun yerini tutuyor gibi görünmektedir. Katılımcılarımız ilgileri doğrultusunda çevrelerinde yaygın olan İslam kültürü ile aralarına bir sınır çekmektedirler. Bu eylemlerin kendisinin din ile uyumlu olmasından değil, katılımcılarımızın bu eylemleri kendi hayatlarında koydukları yerden kaynaklanır.

Buna ek olarak stresle başa çıkmada kullanımı yaygın olan bazı stratejiler: bedensel hareket, solunum egzersizi, meditasyon, gevşeme, beslenme, toplumsal destek, sosyal/kültürel/sportif etkinliklere katılma, masaj, dua/ibadet ve zaman yönetimidir (Pehlivan, 2019). Katılımcılarımızın yukarıda zikrettiğimiz görüşlerinden görüldüğü gibi, her sınıflandırma içinde Pehlivan'nın bahsettiği stratejileri de içermektedir. Bir insanın farklı zamanlarda ve olaylarda farklılaşan hayatın zorluklarıyla başa çıkma şekillerini sınırları net bir sınıfa koymak mümkün görünmemektedir. Ancak bu çalışma bağlamında belirginleşen desenler: rasyonelleştirme/telkin, dua, ana odaklanma, kabullenme ve bir dünya yaratma başlıkları altında toplanmıştır. Aile ve arkadaşlardan destek almak gibi Türk kültürü için yaygın olan baş etme stratejisi için ayrı bir başlık açacak kadar söylem üretilmediği için göz ardı edilmiştir. Kendine bir dünya kurmak başlığı hayatın anlamı kısmı ile de ilgilidir. Zira kendince bir dünya kurarak hayata mana veren katılımcılarımız bu yolla başlarına gelen zorluklara karşı direnebilmektedir.

Yapay zekâya din, inanç, ölüm gibi konular hakkında sorular sorularak cevapları analiz edildiği bir makaleye göre inancın zor durumlarda baş etme konusunda olumlu etkisi olabileceği gibi olumsuz etkisi de olabilir. “İnanç bir ihtiyaçsa inanmayan insanların içsel motivasyonunu ne sağlıyor?” sorusuna ChatGPT şu şekilde cevap

vermektedir: “İnanç, birçok insan için hayatta anlam bulma ve yol haritası bulma gibi ihtiyaçları karşılamak için önemli bir rol oynayabilir. Ancak, inanmayan insanlar için de hayatta anlam bulma ve yol haritası bulma gibi ihtiyaçları karşılamak için farklı yollar vardır. Örneğin, bir insan için hayatta anlam bulmak için işte veya ailesinde önemli bir rol oynama, bir hobiye ya da bir sosyal sorumluluk projesine katılma, bir amacı ya da hedefi olması gibi yollar kullanabilir. Ayrıca, inanmayan insanlar için içsel motivasyon sağlamak için sosyal bir ağı sahip olma, hayatta bir amacı ya da hedefi olması, kişisel gelişim veya öğrenme gibi yollar da kullanılabilir.” (Kızılgeçit vd., 2023, s. 145).

Yapay zekânın cevabına paralel olarak bu araştırmada da dinin güçlü bir baş etme mekanizması olduğu kanaatinin yanısıra dine uzak insanların da yaşarken kendi baş etme yollarını ürettiği görülmüştür. Bir sonraki bölümde katılımcılarımızın hayatı anlamlandırma şekilleri üzerinde durulacaktır.

Baş çıkma konusunda rasyonelleştirme/telkin, yaşanan olaya/ana odaklanma, kabullenme ve kendi dünyasını kurma desenleri ön plana çıkmaktadır. DYK’ye göre bireyler ölüm dehşeti ile baş çıkma için kalıcılık içeren stratejilerin peşine düşerler (Örnek olarak çocuk sahibi olmak ve sanat eseri üretmek gibi.). Ancak yaptığımız görüşmeler çerçevesinde kişilerin kalıcılığı temel motivasyon olarak aldığı gözlemlenmemiştir. Sanatla derin bağ kuran Gaziantep katılımcılarımızdan Mehmet Kerim dahi sanat eseri üretmekten ziyade tüketmektedir. Kimi katılımcılarımızın çocuğu olmakla birlikte görüşmeler esnasında sürekli onların ayrı bir birey olduğu, kendi görüşlerini geliştirme haklarının bulunduğu belirtilerek katılımcılarımızın fikirlerini devam ettirip ettirmediklerinin önemsiz olduğunu altı çizilmiştir.

3.3. Hayatın Anlamı

Türkiye’de dine uzak insanların ölüm algısı ve baş etme stratejilerinin ardından bu bölümde katılımcılarımızın hayatın anlamına bakışlarını sahadan örneklerle açıkladım. Hayatın anlamına dair yaşamın anlamının olmadığı, bireysel ve toplumsal manasının olduğuna dair bu üç temel görüş öne çıktı.

İnsanların çoğu ben kimim, neden burdayım, bir hayat amacım var mı, öldükten sonra bana ne olacak gibi soruları hayatının bir döneminde sorar. Bazı insanlar bu soruyu sormadan ölebilir bazıları daha sakin ve özensiz sorarken bazıları sorgulama içinde yıllarını geçirebilir. Bazıları içinde büyüdüğü toplum ve ailenin cevaplarını miras alırken bazıları yepyeni gerçeklik algıları oluşturabilir. Aileden sosyalleşme sürecinde miras aldığımız dünya görüşlerinin faydalarından biri anlamlılık hissi uyandırmasıdır. Dünyanın anlamlı olması bize güven verir (Solomon vd., 2015).

DYK'ye göre ölüm farkındalığının dehşeti, insanları anlamlı bir dünyada yaşayan kıymetli üyeler olduklarına inandıran kültürel dünya görüşlerine inanmaya iter (Solomon vd., 2000). Din, ideolojiler, kültürler bu dünya görüşlerine örnek olabilir. Din, insana sağladığı gerçeklik inşası ile hayata ve ölüme hazır cevap setleri sunan bir kurumdur. Yıllar yılı üzerinde çalışan alimler dini kültürü, değişen ontolojiye uygun hale getirip yorumlayarak bu güne kadar getirmiştir. Dinler toplumların hafızasının ve birçok insan hayatının sınavlarından geçerek inşa olmuştur. Hatta insanlar aynı din içinde çeşitli fikirler üreterek o din sınırları içinde kalıp neredeyse birbirine zıt fikirleri savunabilmiştir. Bu bakımdan dinde; takip etmek isteyenlere, yaşam ve ölüm konusunda bir ömür konfor sağlayacak kadar düşünce ve davranış seti mevcuttur. Bu durum bireylerin dini benimsemeleri kolaylaştırabilir. Türkiye için bu sık yürünen patika İslam'dır. Ancak son yılların güncel tartışmalarından biri olarak özellikle gençlerin dinden uzaklaştığı sıklıkla iddia edilmeye başlanmıştır. Peki dinin hazır cevap kitlerini kullanmayan dine uzak insanlar yaşam ve ölümü nasıl algılar ve anlamlandırır?

Güncel olarak dinden uzaklaşma sürecinde olan İzmir katılımcılarımızdan Yeliz manayı kaybetme sürecini şu şekilde anlatmaktadır:

*“Ya bu normalde işte ee öyle bir noktadayım ki panik atağımı getiren şey o zaten. Hiçbir şey **manidar** değil artık. **Her şey manasını kaybetti**. Dolayısıyla hiçbir şey işaret değil. Ama aynı zamanda bu rüya bir şey söylüyor bana hani. Nasıl oluyor hem işaretlere inanmıyorsun hem işarete inanıyorsun gibi filan. Yani bir, böyle bir dönem. Dönemi bilmiyorum ben, nasıl bir dönem. Yani hani ee bu en azından hani bu rüyaların kendimle alakalı bir tarafı olduğunu biliyorum yani ben içimde bir ben var ve işte 40 küsur yıldır yaşayan neredeyse 45 yıldır yaşayan bir ben var ve o ben bir*

sürü şey topladı ve bilinçdışının bilincimden daha derin olduğunu düşünüyorum. Ve o bilinçdışım bana bir şey söylüyor yani hani. Merak etme şimdiye kadar bir sürü şey atlattın, bunu da atlatacaksın diyor olabilir yani bu. Yani illa dışarıdan bir işaret olmayabilir bu. Hani bir sürü kayıp yaşadım, o kayıpların hepsi böyle şey gibi oldu gerçekten dünyam yıkılıyor gibi oldu. Çünkü işte başımı açtım diye Müslüman camia beni çok dışladı, çok dışarıya attı filan. Halbuki pek çoğundan daha fazla samimiydim gerçekten. Bak şu an Müslümanım demiyorum ama o zaman hakikaten çok samimi bir Müslümandım. Birçok Müslümandan daha samimi bir Müslümandım yani. Ee ve o dışarıya atıldığım zaman yaşadığım aile kaybı hani annemlerin, aile kaybı filan, bir sürü ailemi kaybettim hep. O kadar kayıplar yaşadım ve her bir kaybın sonrasında biraz daha büyüyerek çıktım oradan. Yani dünyam yıkıldı dedim fakat başka bir dünyaya geçtim. Şu an en büyük yıkımın karşısındayım yani hani hiç bu kadar yıkılmamıştım. Şu an direkt inancım gitti yani önceden böyle bir şey yoktu en azından. Şimdi inancımı kaybettim.” (İzm.K.44.Yeliz)

Yeliz hayatının büyük bir kısmını adadığı manayı kaybetme sürecimdedir. Bazı katılımcılarımız ise bu mananın hiçbir zaman var olmadığını iddia eder. Bu araştırma bağlamında hayatın anlamı konusunda yaygın üç tutumun olduğu görülmüştür. Bu tutumlar hayatın aşkın bir manasının olmadığı, bireysel bazı manaların olduğu, toplumsal bazı manaların olduğu fikirleridir. Katılımcılarımızın görüşlerinin bu şekilde sınıflandırılmasına, yarı yapılandırılmış mülakat şeklinde yaptığımız görüşmelerimizin bir noktasında katılımcılarımızın ben bunun için yaşıyorum, şu sebep hayatımın anlamıdır dediği hususların kodlanması ve analiz edilmesi ile ulaşılmıştır.

3.3.1. Hayatın Anlamı Yoktur

May'e göre ölüm ile hayatın manası arasındaki ilişkiyi kurmak için bakmamız gereken dört tema vardır. İlk olarak, ölüm bizim ve deneyimimizin sonudur. İkincisi, bu son bir başarı ya da hedef değil; bir kesintidir. Üçüncü olarak, ölüm bir defa kaçınılmaz ve belirsizdir. Öleceğimiz kesindir, ama ne zaman olacağını bilemeyiz. Böylece ölüm yaşamlarımızın sonunda bulunmaz, onları istila etmiştir. Ve son olarak, ölümün bu üç karakteristiği bizi yaşamlarımızda bir mana olup olmadığına dair bir meraka düşürür (May, 2021, s. 32). Hayatın bir anlamı olması gerektiği ve bu anlamın hayatın

zorluklarıyla başetmede yardımcı olacağı yaygın bir kanaattir. Peki herkes böyle düşünmek zorunda mıdır? Eylemler nedensiz, hayat amaçsız olamaz mı? Aşkın bir manası olmayan bir hayatı yaşamak da manasız mıdır?

Hayatın üst bir manasının olmadığını söyleyen katılımcılarımız genellikle görüşme boyunca bilim vurgusu yapan kişilerdir. Ölümü büyük oranda mutlak bir son olarak görmeye meyilli olmakla birlikte ölüm konusunda agnostik olan, umursamayan ya da alternatif görüşleri benimseyenler de mevcuttur.

“Hayatın anlamı hakkında ne düşündüğünü soran görüşmeciye Gaziantep katılımcılarımızdan Kaan “Bu soruları sormayı bıraktım. Ben neden varım? Dediğim gibi anne ve babamın beraber olmasından kaynaklı. Tamamen doğal süreç. Bu sorulara benim cevabım doğal süreç. Doğdum. İstemeyerek. Doğdum ve öleceğim güne kadar günümü güzelleştirmeme iyi bir şekilde yaşamam gerekiyor.” diyerek cevap vermektedir. Başarılı olmak, iyi şartlar altında yaşamak onun için çok önemlidir.” (Gaz.E.19.Kaan)

Zor durumlarla baş ederken sıklıkla dua eden Antalya katılımcılarımızdan Gülden evreni kişisel hayatlarımızla bağlı olarak algılamamaktadır:

“Ya varoluş, bir sorunu olduğunu falan düşünmüyorum da hani bir, ee doğal bir dönüşüm bu. Bu gezegen işte bilmem kaç milyar yıl önce güneşten koptu, sonra yaşam oluştu falan filan ve sonra belki 3 yıl sonra belki 100 yıl sonra sönecek. Hayat bitecek. Belki başka bir gezegende başka bir hayat olacak ama, ı evrendeki o dönüşüm devam edecek. O yüzden ee evrendeki herşeyi dünyadaki o küçücük yaşamla bağlı görmüyorum.” (Ant.K.50.Güliden)

Güliden kocaman bir dünyanın içindeki toz kadar insan için aşkın bir mananın olmasından ziyade evrenin kendi düzeni içindeki küçük parçalar olduğumuza inanmaktadır. Hayatın aşkın bir manası olmadığını düşünen bu gruptaki katılımcılarımıza göre insanın evreni kendisiyle bağlantılı olarak açıklaması kendisini fazlaca önemsemesinden başka bir şey değildir. Antalya’da görüştüğümüz Mahir şöyle demektedir:

“Yok yani netice itibariyle dünyaya şimdiye kadar milyarlarca insan gelir, milyarlarca insan öldü. Yani şey değil yani normal bir süreç yani bütün bunlar dedim ya biraz önce dedik ki galaksiler yıldızlar biz burada bir zerre toplu iğnenin başı kadar bile değiliz yani. Kendimize o anlamda çok fazla anlam yükleyip yani o anlamda insanoğlu olarak çok fazla anlam yükleyip çok fazla dertlenmenin hatta çok fazla keyiflenmenin de bir anlamı yok diye düşünüyorum.” (Ant.E.60.Mahir)

Bu sınıflandırmaya dahil olan katılımcılarımıza göre dünyanın ömrü boyunca yaşayan diğer insanlardan ve evrende yaşayan diğer organizmalardan bir farkımız yoktur. Antalya’da görüştüğümüz, okyanusta yüzerken ölümle burun buruna gelen katılımcımız Yalçın şöyle demektedir:

“Biz canlı bir organizmayız ya, evrende yaşayan bir canlı organizmayız. Buna daha fazla anlam yüklemeye gerek yok. İnsan olarak geldik, insan olarak gidicez. Başka bir şey yok. Siz de insansınız, hepimiz insanız. İnsanca yaşayalım. Bunun için herhangi bir varoluş hikayesi, bunun için herhangi bir inanç hikayesine ihtiyacımız yok. Aslında hiç kimsenin de böyle bir şeye ihtiyacı olmamalı. Bilim ilerledikçe, insanlar daha fazla öğrenmeye başladıkça mevcut dinlerin hiçbirinin geçerliliğinin kalmayacağı kanaatindeyim.” (Ant.E.50.Yalçın)

İnsanın hayatının ve canının fazlaca önemsenmesi konusunu Ankara’da görüştüğümüz katılımcımız Tarık türcülüğe bağlamaktadır:

“Sanki kürtaja, ötenaziye bu türden konulara bakarken turnak içerisinde gizli bir türcülükle hareket ediyormuşuz gibi geliyor. İnsan türü önemlidir. İnsan türünün hayatı önemlidir. Ve bu yüzden bir anne karnındaki bebeği aldırılmamız gerekir. Sanki kürtaj ve ötenazi karşıtlığını besleyen şeylerden biri türcülük gibi geliyor bana. Bir Bonobo şempanzesinin kürtaj yapılması konuşulduğunu... Kimse tartışmıyor bunu. Bu çok daha açık gibi geliyor insanlar. Hemen kötü şey yapıyorlar. Bebek Bonobo şempanzesini öldürüyorlar. Ya da işte... Acı çeken bir Bonobo şempanzesi, maymun olduğunda ya da at olduğunda mesela o klasik filmlerdeki gibi o hemen öldürülüyor. Çünkü orada işte bizim türümüzün dışında bir şey var. O kadar türcü şeyler bagajlarımız olmuyor. Bu biraz türcülükle ilgili gibi geliyor bana. Tabi ama dini şeyi de var bunun kesinlikle.” (Ank.E.32.Tarık)

İzmir Ersin'in görüşleri de bu tutumu destekler niteliktedir. Dünyanın bu uzun ömrü içinde yaşayan sayısız insandan sadece biri olarak insanın aşkın bir manası yoktur.

“Dünyanın 5 milyar sene ömrü kaldı diyor. Kabaca bir hesap yapmış yani bilim insanları. Abi tamam 5 milyar sonra ne olacak? Güneş büyüyecek, büyüyecek deme, dünyayı yutacak patlayacak, sonra siyahlaşacak, boş boş dönecek dünya yani bir atmosferi kalmayacak bir şey kalmayacak şimdi. O, hani yaşamın bütün o canlı organizmaların bittiği bir mekanizmayı sen bugünden ön görebiliyorsan, bir insanın veya bir hani şeyin ölümü bir şey ifade etmiyor ki, o da bu sürecin bir parçası yani. Rastlantısal bir şekilde böyle bir yaratık olarak dünyaya gelmişiz.” (İzm.E.46.Ersin)

Dünyanın ve kişinin kendisinin aşkın bir manasının bulunmadığını iddia etmek DYK kuramının kendini manalı görmek için insanın birçok strateji ürettiği fikri ile paralellik göstermemektedir. Katılımcılarımız ölümün ve hayatın manasızlığının soğuk yüzü ile yüzleşip kabullendiklerini, bunun doğal bir süreç olduğunu ifade etmektedir.

3.3.2. Bireysel Anlamlar

Katılımcılarımızın bir bölümü hayata bireysel ve kişisel manalar atfetmektedir. Örneğin Gaziantep ateistleri için bir facebook sayfası kuran katılımcımız Abdülkerim için pratik faydasından bağımsız olarak öğrenmek bir yaşam amacıdır:

“Tabii ki yaşama amacım var. Yani bu konuda kendimi motive ediyorum. İşte yani bazen oluyor. Bir şeyleri öğretmek amacım diyoruz. Bazen sadece kaliteli zaman geçirmek diyorum. Bazen öğrenmek diyorum. Mesela öğrenmeyi çok seviyorum ben. Sürekli bir şeyler öğrenmek istiyorum. Vakit bulabildikçe tabii ki. İlgi duyduğum konulara tutup da her şeye değil yani. İşte bir hayvan yetiştiriciliğiyle ilgilenmiyorum. İlgimi çekmiyor. Öğrenmeyi çok seviyorum.” (Gaz.E.38.Abdülkerim)

İstanbul katılımcılarımızdan edebiyat alanında akademisyen olan katılımcımız Selin için hayatın anlamı kelimeler, kitaplar ve yazarlarla ördüğü düşünce dünyasıdır. Mesela kendisini yalnız hissettiğinde nasıl düşündüğünü şöyle ifade etmektedir:

“Düşünce için söylüyorum yani mesela yalnız yürüyüşler yapıp ben de yalnızım, bi arkadaşım olsa iyi olurdu diyip ardından şunu söylüyorum hemen, evde Goethe var diyorum mesela. O beni mutlu ediyor, Goethe ’nin evde olmuş olması. Yani ben kendimi dini olarak, toplumsal olarak herhangi bi görüşe değil de yani benim günümü gün eden şey kelimeler.” (İst.K.27.Selin)

Antalya katılımcılarımızdan sol görüşlü Mahir kendisi için yaşamın anlamını şu şekilde ifade etmektedir:

“MD:Güzel yaşamak, onurlu yaşamak, insan gibi yaşamak. İnsan gibi ölmek.

BA: Nedir yani mesela güzel yaşamak, onurlu yaşamak?

MD:Emeğinle yaşamak. çalmadan, çırpmadan, kimseye eyvallah etmeden. Onurumla yaşamak. (...) Böyle işte aman çok mesela şunu yapayım çok büyük başarılar istemem. Çok para kazanayım işte şu makam mevki filan değil. Yani ben de hayatta yapmak istediğim her şeyi yapıyorum.” (Ant.E.60.Mahir)

Samsun katılımcılarımızdan Yiğit hayat amacı olarak başarıyı merkeze almaktadır. Dindarların dini başarılı olmaktan dolayı hayat amacı olarak görebileceğini ama kendisi için bu durumun geçerli olmadığını söylemektedir. Görüşme boyunca sorulan soruları başarılı olmak çerçevesinde değerlendirmiştir. (Sam.E.24.Yiğit)

Samsun katılımcılarımızdan Fırat’a göre *“Her insan kendinin amacıdır. Kendisi büyük şeyler koyar bu dünyaya benim görüşümce. Büyük şeyler bırakıp, kendi yaşamını sürdürüp sonra yaşlanıp ölmelidir.” (Gaz.E.23.Fırat)*

Gaziantep katılımcılarımızdan Ayşe için amacın kendisi yaşamaktır:

“AG:Son nefesime kadar yaşamak isterim bu dünyada. Gerçekten. Burada da son nefesime kadar yaşamak isterim ahirette de. Çünkü bu dünya benim için çok anlam ifade ediyor, çok fazla anlam ifade ediyor. Yalnız kalsam bile gökyüzüne baktığımda kendimi mutlu edecek bir şey bulurum. Gökyüzünün olması yeter. Gitmek istemiyorum çünkü buradan. Yaşlanınca asla evinde oturup kocasına hizmet eden bir insan olmak istemiyorum. Bu dünyayı ben yaşamak istiyorum.

ZA: Dünyayı yaşamak nedir?

AG: Her insanı tanımak istiyorum, her çeşit insan tanımak istiyorum. Görmek istiyorum. Bütün hayvanları tanımak istiyorum. Gerçekten yaşamak istiyorum. Hani bu şey anlamında değil, şurada gezeceğim, burada eğleneceğim, bunu yiyeceğim içeceğim gibi değil asla Bütün hayvanları tanımak istiyorum. Bütün insanları tanımak istiyorum. İnsanlara mutluluk saçmak istiyorum biraz. Çünkü yaşlılık olduğunda beni çok mutlu eden insanlar oldu. Bu nasıl bir insan ya yaşamış, hâlâ insanı mutlu edebiliyor diyorum. Bunu benim hakkımda bir genç söylese ben dünyanın en mutlu insanı olurdum.” (Gaz.K.24.Ayşe)

İstanbul katılımcılarımızdan Osman için de doğmak ve ölmekten ziyade yaşamak kutsaldır:

“OP: Yaşamın kutsallığı doğup ölmekle ilgili bir şey değil. Yaşamın kutsallığı nasıl yaşadığınla ilgili bir şey aslında.

NY: Yaşanmamış bir şey olduğu için mi? [anlaşılmıyor]

OP: Yaşanmamış değil yani, doğup ölmek olağanüstü bir şey ama kutsal değil. Kutsal olan belki doğum ve ölüm arasındaki yaşamın olabilir belki. Onu kutsayabilirsin. O da nasıl yaşadığınla ilgili bir şey yani. Gerçekten hani her şeyi yaptım, her yeri dolaştım, kötüyü de gördüm, iyi de gördüm, bunu ifade edebildiğin bir yaşam aslında kutsaldır yani, gerçekten yaşamaktır yani.” (İst.E.39.Osman)

Gaziantep katılımcılarımızdan Fikret kendisi için başka bir dünya olmadığından ötürü bu dünyadaki değerlerinin daha da kıymetli olduğunu şu şekilde ifade etmektedir:

“Benim sadece bu dünya içerisindeki yaşantılarım var. Buradan öldükten sonra ben herhangi bir ruh veya şeye inanmıyorum. Onun için benim için bu düzendeki benim için bana ait olan kavramlar önemli. Zaman olsun, sağlık olsun birçok kavram benim için çok önemli.” (Gaz.E.23.Fikret)

Görüldüğü gibi bu başlık altındaki katılımcılarımız hayatın kendisine dair kendi değerlerini oluşturmuş, yaşamın kendisini hayat amacı olarak gören yani kısaca hayata bireysel manalar veren; bu yönde söylemler kulanann kişilerdir. Bu tavır DYK’nin benlik saygısı kavramı çerçevesinde anlaşılabilir. Benlik saygısı kişinin kensini iyi hissetmesi ve değerli bir birey olduğuna inanması anlamına gelir (Solomon vd., 2015,

s. 51). Düşük benlik saygısına sahip insanlar stres, anksiyete ve korku gibi duyguları daha şiddetli yaşadıkları için baş etme stratejilerine daha sıkı bağlanırlar. Ölüm kaygısından benlik saygısı ile uzaklaşmak da bir yoldur. Kişilerin hayata bireysel anlamlar vermesi DYK ile paralellik göstermektedir.

3.3.3. Toplumsal Fayda

Katılımcılarımızdan bazıları azınlıkta olmakla beraber toplumsal faydayı hayatlarının amacı olarak görmektedir:

Samsun katılımcılarımızdan üniversite öğrencisi Emre için ülkesine hizmet etmek birincil amaçtır:

“Evet. Ben biraz da vatanperver bir insanım. Ben daha çok siyasi partilerde rol alıyorum. Özellikle Samsun'u yer olarak değiştirmek, ülkemini daha da ileriye gidebilmesi için, muasır medeniyetler seviyesine ulaşabilmesi, ulusumun daha güzel günleri görebilmesi için elimden ne gelirse ve kendim ne kadar fedakârlık yapabilirsem yapabilmek istiyorum.” (Sam.E.19.Emre)

Emre Memleket Partisi teşkilatında yer almaktadır ve konuşması boyunca birçok soruyu siyasetle ilişkili olarak cevap vermiştir.

Gaziantep katılımcılarımızdan deist olan Fırat ölümden sonrasına inanmamakta insanın bu dünyada olmasının nedeninin dünyaya hizmet etmek olduğunu düşünmektedir: “...dünyaya tanrı tarafından bilerek verildiğimizi ama asıl amacımız ona hizmet etmek değil de dünyaya hizmet etmek olduğumuzu düşünüyorum. Yani onun belli bi kuralları yok. Onun tek istediği burayı düzgün tutun koruyun. Aslında biz dünyanın koruyucularıydık ve gazaba uğrattık.” (Gaz.E.23.Fırat)

İzmir katılımcılarımızdan Gülse inançları ile ilgili konuşurken iyiliğe inandığını belirtmektedir. Bun yanı sıra Gülse için insanlara dokunmak, faydalı olmak hayatın temel amaçlarındandır:

“GB: Tamam ne olabilir yani şöyle? Dışsal bir şeye inanmaktan hoşlanmıyorum. İçsel olanlar bana çok daha kıymetli geliyor. Kendi dengemi koruyan her şey. Mesela. İyilik, hani bunlar ne olduğunu tam tanımlayamayız ama iyi olabilmeyi.. Ben bu dünyaya geldim. Bir amacım var. O amaç ne olabilir? Yapabildiğim her şeyi maksimumda işte verimli yapmak iyi yapmak, güzel yapmak. Bu benim inancım olabilir. Ben buna inanarak davranmayı tercih ediyorum. Çok inanç davranışa döndükten sonra anlam kazanıyor, inanarak davranıyorum. Neye inanıyorum? Kendime ve yapabildiklerime inanıyorum. (...) Burada bir amacım varsa benim, bir geliş nedenim varsa, bir nedeni olması gerekmiyor bu arada. Ama hani ben madem geldim, o zaman yaşıyorsam bir şeye dokunabilmem lazım. Neye dokunabilirim işte şu anda psikoloğum, ergenlerle çalışıyorum. Mesela benim neden diye sordurabildiğim her çocuk çok kıymetli. Ben bugün bunu yaptıysam tamam.. Hani yarın daha içi gelmişti, çocuk yetiştiriyordum. Bir taraftan arkadaşlarıyla ilişki kuruyorsun, herkes için aynı şey geçerli. İletişim kurduğum herkes için yapmaya çalıştığım tek şey bu, üretebileceğim şey bu belki de.” (İzm.K.44.Gülse)

Siyaset her görüşmede konuşulup bazı görüşmelerinin büyük bir bölümünü oluştursa da toplumsal fayda odaklanan amaçlar ile ilgili söylemler görüşmelerimizde azınlıkta kalmaktadır. Bir bütünün parçası olmak, o bütünü daha iyi hale getirmek ve bütünün kalıcılığı bakımından bu tutum DYK ile uyuyor görünmektedir.

Dine uzak insanların inanç ve değerlerinin araştırma konusu edildiği, on ülkeden (Avustralya, Brezilya, Kanada, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Finlandiya, Birleşik Krallık, Hollanda, Türkiye ve Amerika) yüzer kişi ile görüşülen bir araştırmaya göre ilk on kategori şu şekildedir: bilim (tüm yanıtların %35,1), hümanizm (%25,5), eleştirel şüphecilik (%17,4), doğa kanunları (%15,6), eşitlik (%14,0), nezaket ve şefkat (%13,6), dünyayı koruma (%11,5), sol siyasi görüşler (%10,1), ateizm (%9,9), bireycilik ve özgürlük (%9,8). Bilim, on ülkeden sekizi için en üst kategoride yer aldı (Türkiye ikinci, İngiltere üçüncü) (van Mulukom vd., 2023, s. 21). Türkiye için ise sıralama şu şekildedir: sol siyasi görüşler (%29), bilim (%21), hümanizm (%21), eleştirel şüphecilik (%17), ateizm (%16), eşitlik (%16), nezaket ve şefkat (%14), dünyayı koruma (%14), doğa kanunları (%11), sezgisel ahlak (%9) (van Mulukom vd., 2023, s. 19). Araştırmamızda sol siyasi görüşler siyasi görüş olarak yaygın olmakla birlikte öncelikli hayat görüşü ve hayat amacı olarak zikredilmemiştir. Sol siyasi

görüşlerin hayatla ilişkisinin daha çok kurulduğu görüşmelerin genellikle 80'lerde genç olmuş katılımcılarımız olduğu dikkat çekmektedir. Ateizmin bir ideoloji ve hayat tarzı olarak savunulma ve dine uzak düşünceler etrafında örgütlenme oranının düşük olduğu gözlemlenmiştir. Dine uzak insanların hayatlarını genel olarak bireysel ilgi ve değeri etrafında şekillendirdiği iddia edilebilir.

Sonuç olarak bu çalışmada katılımcılarımızın genellikle hayatın aşkın bir anlamının olmadığını düşündükleri, bazılarının bireysel anlamlar buldukları, bazılarının ise toplumsal faydayı amaçladıkları görülmüştür.

3.4. Tartışma

Hayatın anlamı, ölüm algısı ve başa çıkma bölümlerinde katılımcılarımızın dile getirdiği söylemlerin birbiriyle ilişkisi bağlamında koordinat düzleminde noktaların yoğunlaştığı dört alan ortaya çıkmaktadır. Bu dört alanda fikir izlerini şu şekilde adlandırmak mümkündür: Kozmik kazazedeler, uçaktaki ateistler, fularlılar ve adanmışlar.

Kozmik kazazedeler isimlendirmesinde Kemal Sayar'ın 17 Ağustos 2022 tarihindeki şu tweetinden alıntı yaptım: “*“Tam bir canlılık, ‘Niçin buradayım?’ sorusunun kılavuzluğunu kabul etmek demektir.” Kozmik bir kazazede miyim, yoksa beni aşan, benimle sınırlı olmayan bir ülkeye mi bağlıyım? Niçin buradayım* (Sayar, 2022)?” Bu twitte kozmik kazazede olmak hayatın aşkın bir manası olması fikrinin karşısında konumlandırılmıştır. Hayatın kendisinden kaynaklı bir manası olmayıp insanların bu anlamı kendilerinin ürettiği fikri merkezidir. Ben kavramı buradaki manasını da genişletecek şekilde kullandım. Katılımcılarımızdan pozitif bilimi ölümü-hayatı anlamlandırmada ve zorlu olaylarla başa çıkmada merkeze koyan ve hayatın anlamsızlığına inanan kişileri kozmik kazazedeler olarak isimlendirdim. Bu gruptaki katılımcılarımıza göre ölüm insan için de diğer canlılar için geldiği manadadır. İnsan tesadüf ile meydana gelen dünyanın üzerindeki diğer bir çok canlıdan biridir. Aşkın bir manası yoktur. İnsana üst manalar atfetmek türçülükle ilişkilendirilir. Katılımcılarımızın söylemleri genellikle bu sınıflandırmanın altına düşmektedir. Çalışmanın giriş kısmında kardeşimle yaptığımız uzun tartışmalar boyunca kardeşimin öne sürdüğü fikir de buydu. Yaşadığımız dünya mümkün binlerce alemden sadece

biriydi. Tesadüf üzere oluşmuştu ve insana anlam atfetmek türçülükten kaynaklanan bir husustu.

Uçaktaki inançsızlar isimlendirmesini dindarların kendi fikirlerini desteklemek için yaygın olarak anlattıkları fıkradan aldım. Fıkraya göre uçağa binerken ateist olduğunu söyleyen kişiler uçak düşerken tanrıya dua etmektedir. Kimi dindarlar düşen uçakta ateist olmayacağını iddia etmektedir. Kullanılış amacından ve iddiasından bağımsız olarak isimlendirmeyi teorik olarak inanmasa da pratikte bazı dini ritüelleri devam ettiren katılımcılarımız için kullandım. Bu gruptaki katılımcılarımız fikrîsel düzlemde çoğunlukla kozmik kazazedelerle hemfikir olmakla birlikte dua gibi dini bazı başa çıkma mekanizmalarını kullanmayı sürdürmektedirler. Bu durumun kültürel nedenleri, alışkanlık boyutu, ailede yaşanan anıları hatırlatarak güven hissi vermesi gibi birçok nedeni olabilir. Kişiler benimseyerek ve severek yahut sadece dil alışkanlığı olarak da dua ediyor olabilir. Bu konuda dikkat çeken husus dua etmeyi sürdürmeleridir.

Fularlılar isimlendirmesinden kastettiğim kendilerine bir dünya kuran kişilerdir. Sanat, edebiyat, felsefe ya da bisiklet sürmek gibi bir aktiviteyi neredeyse bir dindarın hayatındaki din gibi hayatlarının merkezine alır, hayatı anlamlandırma ve baş etme gibi ihtiyaçlarını bu aktiviteler üzerinden tanımlarlar. Mesela büyük bir kayıp yaşadığında bisiklet sürme rutini oluşturmak ya da yazarların ve kitap kahramanlarının yanında olduğunu hayal etmek gibi.

Adanmışlar isimlendirmesini ise toplumsal fayda yahut bireysel bir anlam bulup bu anlam için yaşayan kişiler için kullandım.

BÖLÜM IV

SONUÇ

Sonuç olarak bu araştırmada elde ettiğimiz bulgular çerçevesinde Türkiye’de dine uzak insanların ölüm anlayışlarında dört (mutlak son, bilinemez, umursamamak ve alternatif görüşler), başa çıkmada beş (telkin/rasyonalizasyon, dua, yaşanan olaya/ana odaklanma, kabullenme ve bir dünya yaratma) ve hayatın anlamına dair üç (yok, bireysel, toplumsal) ana desenin ortaya çıktığı görülmüştür. Bu üç başlığın birbiri ile ilişkisi bağlamında katılımcılar söylemleri bakımından kozmik kazazedeler, uçaktaki ateistler, flarlılar ve adanmışlar olarak dört kısma ayrılmıştır.

Karanlık Oda Ölüm bölümünde, katılımcılarımızın dört ana desende fikir belirttiği görülmüştür. Ölümün mutlak bir son olduğu genel ve yaygın kanaattir. Ancak ölüm konusunun bilinemez olduğunu düşünerek agnostik fikir belirten, ölüm konusunu umursamadığını ifade eden, ve kimi başka dini ya da spiritüel akımlardan etkilenerek ölüm konusuna has olarak alternatif görüş bildiren katılımcılarımız bulunmaktadır. Yaygın kanaatin ölümün mutlak bir son olduğu olması ve bunu belirtirken katılımcıların genellikle sakın bir kabullenışten bahsetmeleri DYK ile tam olarak örtüşmüyor görünmektedir.

Baş a çıkma konusunda rasyonelleştirme/telkin, yaşanan olaya/ana odaklanma, kabullenme ve kendi dünyasını kurma desenleri ön plana çıkmaktadır. DYK’ye göre bireyler ölüm dehşeti ile baş a çıkmak için kalıcılık içeren stratejilerin peşine düşerler (Örnek olarak çocuk sahibi olmak ve sanat eseri üretmek gibi). Ancak yaptığımız görüşmeler çerçevesinde kişilerin kalıcılığı temel motivasyon olarak aldığı gözlemlenmemiştir. Duanın çeşitli formlarda bir baş a çıkma stratejisi olarak kullanılmaya devam etmesi DYK ile örtüşüyor görünmektedir.

Hayatım anlamı konusunda ortaya çıkan desenler hayatın anlamının olmadığı, bireysel bazı anlamlarının olduğu ya da toplumsal bazı faydaların hedeflendiğidir. Yine

katılımcılarımız hayatın anlamından bahsederken kendilerinden sonraya kalma ya da kalıcı olma gibi konseptlerden ziyade bireysel olarak hayatı anlamlandırdıklarını ifade etmişlerdir. Ortaya çıkan yaygın görüş ise hayatın aşkın bir anlamının olmadığı insanın da diğer canlılar gibi bu dünyaya geldiği ve bir gün öleceğidir. Bu inançtan kabullenişle bahsedilmektedir. Ancak bireysel ve toplumsal amaçlardan bahseden katılımcılarımızın söylemleri benlik saygısı ve bir bütünün parçası olma bağlamlarında DYK'ye paralel yorumlanabilir.

Ölüm algısı, başa çıkma stratejileri ve hayatın anlamı konseptleri çerçevesinde katılımcılar söylemleri bakımından kozmik kazazedeler, uçaktaki ateistler, flarlılar ve adanmışlar olarak dört kısma ayrılmıştır.

Ölümü anlamlandırma ve deneyimlemede dünya görüşleri kadar kültürün de etkili olduğu görülmüştür. Katılımcılarımızın ezici çoğunluğu cenaze törenlerine katılmakta, büyük bir kısmı cenaze namazını kılmaktadır. Bunu dini bir ritüelden ziyade kültürel bir öge olarak görmekte ve uğurlanan kişinin inançlarına saygı duyulduğundan bu tutumların sergilendiği söylenmektedir. Bir katılımcımız inanmamasına rağmen cenaze namazı için abdest almakta, başka biri annesinin mezarını düzenli olarak ziyaret etmekte, yasin suresini okutmaktadır. Sadece bu ritüellerin değil ölümle ilgili duygu ve tepkilerin de dinle karışık Türk kültürünü sürdürdüğü söylenebilir. Çünkü ritüelleri miras aldığımız gibi olay ve olguları karşılayış şeklimizi de aile ve kültürümüzden devralabiliriz. Bu bakımdan kuram Türkiye gibi farklı kültürlerle uygulanırken ülkenin kendi kültürel kodlarının daha dikkatli incelenmesi gerekir.

Ölüm korkusunu temele almak ölüm kavramını daraltmak manasına gelebilir. Belirsizlik, hayatın sınırlı olması, geride kişinin olmadığı yaşayan bir dünya bırakması, kontrol kaybı gibi birçok etken kişinin ölümden korkmasına da ölümü istemesine de neden olabilir. Aynı zamanda her olgu gibi ölüm de kişiden kişiye ve durumdan duruma değişen duygulara sebep olabilir. Mesela kendisinden sonra sevdiklerinin mutlu yaşamlarına devam edeceğini düşünen biri ölüm karşısında kıskançlık hissedebilir. Aynı zamanda hayatı şekillendiren bazı temel durumlar ölümün hissediliş şeklini temelden değiştirebilir. Örneğin engelli çocuğu olan bir anne için çocuğunu ardında bıraktığı bir ölüm korku verirken birlikte öldükleri kolay bir ölüm huzur verici

olabilir. Bu sebeple kuram çalışılırken bu tür tikel farklılıklar göz önüne alınmalı, ölüm konusu nitel olarak da çalışılmalıdır.

Bilinçaltı düzeyde tartışılması DYK'yi olduğundan güçlü kılmaktadır. Zira intihar bile ölüm korkusundan dolayı ölümü bekleyemeyip kendini erken ve kontrollü olarak öldürmek olarak yorumlanabilir. Hem kendini öldürmek, hem kalıcı olabilmek için sanat eseri üretmek gibi iki zıt davranışın, aynı nedenden dolayı ortaya çıktığı iddia edilebilir. Bu davranışlara sahip kişilerin söylemleri de ölüm korkusu bilinçdışında olduğu için dikkate alınmaz. En nihayet yorumcunun esnek bir şekilde istediği yere çekebileceği bir fikir ortaya çıkmış olur. Bu noktaya varmasına mahal vermemek için kuram çalışılırken kişilerin söylemleri de dikkate alınmalıdır.

DYK evrim teorisi etrafında şekillenmiş olup ölüm korkusunun biyolojik bir gerçeklik olarak kabul etmiştir. Bu durum kurama göre, ölüm korkusuna evrensellik kazandırmıştır. Farklı evren anlayışları ve kültürler için teori geçerli olmayabilir. Nitekim Türkiye'de dine uzak insanlar için teorinin kısmen geçerli olduğu söylenebilir. Dindarlar için kuramın geçerli olduğu ve olmadığı hususlar araştırılmaya muhtaçtır. DYK genelde deney bazlı çalışılmıştır ve bu çalışma alanın nitel olarak çalışılmasına bir giriş niteliğindedir ve söylem analizi yöntemi kullanılmıştır. Alanın kapsanabilmesi için Türkiye'de dine mesafelilik, ölüm ve DYK ile ilgili hem nitel hem nicel çalışmaların artması gerekmektedir.

Bu tezde Türkiye'deki dine uzak insanların ölüm ve hayat hakkındaki söylemleri analiz edilmiştir. Ölüm ve dine uzaklık konusunda daha kapsamlı sonuçlara varabilmek ve bilinçaltı boyutunun da araştırmalara katılabilmesi için DYK'nin genelde çalışıldığı gibi deney yönteminin kullanıldığı çalışmaların da yapılması gerekmektedir.

REFERANSLAR

- Ağılkaya, Z. (2010). İntihar ve Din: İntihar Girişiminde Bulunanlar Üzerine Empirik Bir Araştırma. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 38, 173-202.
- Akalın, A. E. (2006). Ölümün ve Ölmenin Sosyolojisi Üzerine Kuramsal Bir Çalışma [Yüksek Lisans]. Hacettepe Üniversitesi.
- Alparslan, K. (2022). Ölüm Kaygısı ve Dindarlık Arasındaki İlişki Üzerine Bir Değerlendirme. Dini Araştırmalar, 25(63), Article 63. <https://doi.org/10.15745/da.1171650>
- Ayten, A. (2009). Üniversite Öğrencilerinde Ölüm Kaygısı: Türk Ve Ürdünlü Öğrenciler Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma. Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 9(1), Article 1.
- Bailey, T., & Walter, T. (2016). Funerals against death. Mortality, 21(2), 149-166. <https://doi.org/10.1080/13576275.2015.1071344>
- Baynal, F. (2018). Boşanma Sonrası Başa Çıkmada Dini ve Manevi Etkilerin İncelenmesi. Bilimname, 2018(35), 253-282. <https://doi.org/10.28949/bilimname.396376>
- Becker, E. (2023). Ölümü İnkâr. İz Yayıncılık.
- Bektaşoğlu Üzer, A. (2019). Yaşlı bireylerdeki ölüm kaygısı düzeyinin çeşitli benlik ve kimlik değişkenleri ile ilgisi [Yüksel Lisans]. İstanbul Üniversitesi.
- Çakmak, A. H. (2022). Yetişkinlerdeki Dindarlık, Ahlaki Olgunluk ile Ölüm Kaygısı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9(19), Article 19.
- Çoban, S. D., & Erdem, R. (2021). ÖLME MEKÂNLARI VE ÖLÜMÜN KURUMSALLAŞMASINA DAİR KAVRAMSAL BİR İNCELEME. Kesit Akademi Dergisi, 7(27), Article 27.
- Davies, D., & Rumble, H. (2012). Natural Burial: Traditional - Secular Spiritualities and Funeral Innovation. Bloomsbury Publishing.
- Eke, S. (2003). Farklı Mesleklerde Çalışanların Ölüm Kaygılarının Karşılaştırılması [Master's]. <https://www.proquest.com/docview/2606872156/abstract/41E0BDC1272542D8PQ/1>
- Engelke, M. (2015). The coffin question: Death and materiality in humanist funerals. Material Religion, 11(1), 26-48. <https://doi.org/10.2752/205393215X14259900061553>

- Erbuğ, E. (2021). Ölüm Sosyolojisi: Geleneksel ve Modern Toplumda Ölümün Toplumsal Anlamları. *Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 8, Article 8. <https://doi.org/10.48131/jscs.1005591>
- Greenberg, J., Pyszczynski, T., & Solomon, S. (1986). The Causes and Consequences of a Need for Self-Esteem: A Terror Management Theory. İçinde R. F. Baumeister (Ed.), *Public Self and Private Self* (ss. 189-212). Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4613-9564-5_10
- Gülfil, D. (2019). Sekülerleşmenin Ateist Tutum Üzerindeki Etkisi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 46, Article 46.
- Hökelekli, H. (1992). Ölümle İlgili Tutumların Dini Davranışla İlişkisi Üzerine Bir Araştırma. *T.C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 4, 57-85.
- Jong, J., Bluemke, M., & Halberstadt, J. (2013). Fear of Death and Supernatural Beliefs: Developing A New Supernatural Belief Scale to Test the Relationship. *European Journal of Personality*, 27(5), 495-506. <https://doi.org/10.1002/per.1898>
- Jong, J., & Halberstadt, J. (2017). What is the causal relationship between death anxiety and religious belief? *Religion, Brain & Behavior*, 7(4), 296-298. <https://doi.org/10.1080/2153599X.2016.1249916>
- Karaca, F. (1999). Ölümle İlgili Davranış Örüntüleri Açısından Modern Batı ve Türk İslam Kültürü. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 12, 65-76.
- Karakuş, G., Öztürk, Z., & Tamam, L. (2012). Ölüm ve Ölüm Kaygısı. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi (Archives Medical Review Journal)*, 21(1), 42-79.
- Karşlı, N. (2015). “İnancım Olmasaydı Kendimi Öldürürdüm!” Şizofreniden Muzdarip Hastalarda Manevi Başa Çıkma. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (KTUIİFD)*, 2(1), Article 1.
- Kavas, E. (2013). Dini Tutum-Stresle Başa Çıkma İlişkisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 37, Article 37.
- Kısakürek, N. F. (2014). *Bir Adam Yaratmak*. Büyük Doğu Yayınları.
- Kızılgeçit, M., Çinici, M., & Okan, N. (2023). Yapay Zekâ Sohbet Robotu Chatgpt ile İnanç- İnançsızlık, Doğal Afet ve Ölüm Konuları Üzerine Nitel Bir Araştırma: Din ve Maneviyatın Psikolojik Sağlığa Etkileri. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), Article 1. <https://doi.org/10.31463/aicusbed.1275061>
- Klúzová Kráčmarová, L., Dutková, K., & Tavel, P. (2018). Everybody Needs to Believe in Something: Spiritual Beliefs of Non-Religious Czech Adolescents. *Psychology of Religion and Spirituality*, 11. <https://doi.org/10.1037/rel0000217>

- Koenig, H. G. (1996). Use of Acute Hospital Services and Mortality Among Religious and Non-Religious Copers with Medical Illness. *Journal of Religious Gerontology*, 9(3), 1-22. https://doi.org/10.1300/J078V09N03_01
- Koenig, H. G., Siegler, I. C., & George, L. K. (1989). Religious and Non-Religious Coping: Impact on Adaptation in Later Life. *Journal of Religion & Aging*, 5(4), 73-94. https://doi.org/10.1300/J491v05n04_07
- Küçükural, Ö., Cengiz, K., & Başak, M. A. (2023). Türkiye’de Lâdinî (nonreligious) Arayışları Çalışmak: Dinden Uzaklaşma ve Ayrılma Eğilimlerine Dair Kavramsal Bir Çerçeve Önerisi. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1), Article 1. <https://doi.org/10.11616/asbi.1217040>
- May, T. (2021). Ölüm: Felsefi Bir Deneme (E. Keser, Çev.). Say.
- McMordie, W. R. (1981). Religiosity and fear of death: Strength of belief system. *Psychological Reports*, 49(3), 921-922. <https://doi.org/10.2466/pr0.1981.49.3.921>
- Menekli, T. (2014). Hemşirelerin Ölüm Algısının ve Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 17(4), Article 4.
- Morris, G., & Mcadie, T. (2009). Are personality, well-being and death anxiety related to religious affiliation? *Mental Health, Religion&Culture*, 115-120. <https://doi.org/10.1080/13674670802351856>
- Murat, A. (2017). Tanrı’ya Sığınmak Dinî Başa Çıkma Üzerine Psiko-Sosyal Bir Araştırma. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(12), Article 12.
- Öger, A. (2021). Modernleşme sürecinde doğum, sünnet, evlilik ve ölüm adetlerinde değişimler Bingöl ili Solhan ilçesi örneği [masterThesis, İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü]. <https://acikerisim.gelisim.edu.tr/xmlui/handle/11363/3450>
- Pehlivan, İ. (2019). Stresle Başa Çıkma Bireysel ve Örgütsel Stratejiler. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 27(2), Article 2. https://doi.org/10.1501/Egifak_00000000377
- Peres, M. F. P., & Lucchetti, G. (2010). Coping Strategies in Chronic Pain. *Current Pain and Headache Reports*, 14(5), 331-338. <https://doi.org/10.1007/s11916-010-0137-3>
- Rubin, N. (1986). Death Customs in a Non-Religious Kibbutz: The Use of Sacred Symbols in a Secular Society. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 25(3), 292-303. <https://doi.org/10.2307/1386294>
- Sahin, M. (2016). Nursing students’ death anxiety, influencing factors and request of caring for dying people. *Journal of Psychiatric Nursing*. <https://doi.org/10.5505/phd.2016.66588>

- Sami, S. (2019). Travmatik Kayıp (Ölümler) Sonrasında Dini İnanç Sahibi Olan ve Olmayan Bireylerin Ölümüne, Yasa ve Sonrasında Yaşanan Sürece Dair Tutumlarının Karşılaştırılması (Nitel Bir Araştırma). İstanbul Üniversitesi.
- Sayar, K. (2022, Ağustos 17). Kozmik Kazazede Twitter Postu. <https://twitter.com/mkemalsayar/status/1559996032993329154>
- Sevinç, K. (2019). Dehşet Yönetimi Kuramı Açısından Ölüm Kaygısının İngiltere’de Müslümanlara Yönelik Tutumların Üzerindeki Etkisi. *Dini Araştırmalar*, 22(55 (15-06-2019)), Article 55 (15-06-2019). <https://doi.org/10.15745/da.530472>
- Seyfettin Huca (Direktör). (2024, Şubat 15). Sâd Suresi 26-40. Ayetler | Seyfettin Huca | Tefsir&Yorum B065. <https://www.youtube.com/watch?v=CNqzrvvg1mTU>
- Solomon, S., Greenberg, J., & Pyszczynski, T. (2000). Pride and prejudice: Fear of death and social behavior. *Current Directions in Psychological Science*, 9(6), 200-204. <https://doi.org/10.1111/1467-8721.00094>
- Solomon, S., Greenberg, J., & Pyszczynski, T. (2015). *The Worm at the Core: On the Role of Death in Life*. Random House.
- Şen, Y. F. (2015). Yaşam Hakkı: İdam, Kürtaj, Ötenazi ve Siyasal Sorumluluk.
- Van Mulukom, V., Turpin, H., Haimila, R., Purzycki, B., Bendixen, T., Klocova, E., Reznicek, D., Coleman, T., Sevinç, K., Maraldi, E., Schjoedt, U., Rutjens, B., & Farias, M. (2023). What Do Nonreligious Nonbelievers Believe in? Secular Worldviews Around the World. *PSYCHOLOGY OF RELIGION AND SPIRITUALITY*, 15(1). <https://doi.org/10.1037/rel0000480>
- Vav TV (Direktör). (2022, Ağustos 1). İnsanın Yaratılış Gayesi | Düşünce ve Hayat (59. Bölüm). <https://www.youtube.com/watch?v=kKwuaR6hNwQ>
- Yeşilyurt, T., & Taşdelen, M. (2012). Ahiret İncancının Pratik Yansımaları.
- Yıldız, M. (2014). Ölüm Kaygısı ve Dindarlık. İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Yıldız, S. (2021). Ateist ve inançlı yetişkinlerin çocuklarına ölüm kavramını anlatma biçimlerinin incelenmesi [Yüksek Lisans]. Üsküdar Üniversitesi.
- Yılmaz, E., & Vermişli, S. (2015). Yoğun Bakımda Çalışan Hemşirelerin Ölümüne ve Ölmekte Olan Bireye Bakım Vermeye İlişkin Tutumları. *Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 2(2), Article 2.
- Zavalsız, Y., & Şahin, E. (2018). Ateist ve Deistlerin Din Algısı: Üniversite Öğrencileri Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir Araştırma / Approachs of Atheists and Deists to Religion: A Psycho-Sociological Research on University Students. *Journal of History Culture and Art Research*, 7, 567. <https://doi.org/10.7596/taksad.v7i2.1425>

Zümbül, S. (2021). Başı Çıkma: Bütüncül Bir Gözden Geçirme. İnönü Üniversitesi
Eğitim Fakültesi Dergisi, 22(1), 109-143.
<https://doi.org/10.17679/inuefd.688844>

EKLER

EK A

Etik Kurul İzin Belgesi

Evrak Tarih ve Sayısı: 07.10.2021-7082

T.C.
İBN HALDUN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği
Kurulu Başkanlığı

Sayı : E-71395021-020-7082
Konu : Dr. Öğr. Üyesi Önder KÜÇÜKURAL-
Etik Kurul Kararı

07.10.2021

İLGİLİ MAKAMA

Kurulumuza başvuran Dr. Öğr. Üyesi Önder KÜÇÜKURAL'ın "Türkiye'de La-Dini İnançlar ve Pratikler: Değişen Toplumsal Yapıda Din Dışı Arayışlar" isimli projesi; amaç, araştırma türü, veri toplama araçları, süreç ve işlemler, veri analizleri dikkate alınmak suretiyle 15.09.2021 tarihinde değerlendirilerek 2021/07-5 karar numarası ile etik açıdan uygun bulunmuştur.

Bilgilerinizi arz/rica ederim.

Prof. Dr. Alev ERKİLET
Başkan

ÖZGEÇMİŞ

Ad ve Soyad: Zeynep Kübra Kılıç

E-mail (1):

E-mail (2):

Eğitim:

2015 – 2016	Arapça Hazırlık, 29 Mayıs Üniversitesi
2016 – 2020	İlahiyat Fakültesi, 29 Mayıs Üniversitesi
2020 – 2021	İngilizce Hazırlık, İbn Haldun Üniversitesi
2021 – 2024	Din Bilimleri Yüksek Lisans, İbn Haldun Üniversitesi

İş Deneyimi:

2022 – 2023	Öğretim Asistanı (TF), İbn Haldun Üniversitesi
2023 –	Araştırma Görevlisi, Siirt Üniversitesi